

de Kinderombudsman.
wij laten van je horen

Alle kinderen kansrijk
Het verbeteren van de ontwikkelingskansen van kinderen in armoede

Nummer: KOM013/2017
Datum: 5 december 2017

de Kinderombudsman.
wij laten van je horen

Alle kinderen kansrijk

Het verbeteren van de ontwikkelingskansen van kinderen in armoede

Onderzoeksteam

Machteld Wiersma

Coby van der Kooi

Kinderombudsvrouw

Margrite Kalverboer

Opmaak en ondersteuning

Sij=a Beer

Met dank aan

Pauline Westhof

Joost Cossee

Vormgeving infographic en figuren

Naomi Jacobs, Creativa Design

VOORWOORD

In Nederland groeien 378.000 kinderen en jongeren op in armoede. Deze kinderen en jongeren maken zich zorgen of er wel geld is voor eten of schoolspullen, ze voelen stress bij hun ouders, zijn zelf gespannen en kunnen zich moeilijker concentreren op school. De aanpak van armoede onder kinderen en jongeren staat bij het Rijk en gemeenten hoog op de agenda. Toch zien we dat het aantal kinderen en jongeren in armoede niet afneemt. Opgroeien in armoede is meer dan het niet hebben van spullen. Het maakt dat je je als kind minder voelt, het heeft invloed op de keuzes die je maakt in je leven en op je toekomstperspectief. Daarom moeten we ervoor zorgen dat kinderen en jongeren kunnen opgroeien in een gezin waar genoeg geld is van om te leven, waar warmte en aandacht is en waar kinderen en jongeren vrij zijn van dagelijkse zorgen.

Voor dit onderzoek hebben mijn team en ik gesproken met kinderen, jongeren en ouders die te maken hebben met armoede. Zij vertelden ons dat ze niet elke dag een warme maaltijd eten. Dat ze uit hun huis zijn gezet vanwege schulden. Dat ze niet altijd meekunnen op schoolreisje. In alle gesprekken klinkt door dat armoede zoveel meer is dan het moeten missen van spullen. Veel kinderen en jongeren schamen zich en vinden het moeilijk om erover te praten. Een jongen vertelde dat hij bang is dat mensen anders naar hem kijken als hij vertelt dat er thuis weinig geld is. Een moeder vertelde dat haar kinderen nooit worden uitgenodigd voor partijtjes, omdat zij zelf geen geld hebben om een kinderfeestje te geven. Deze kinderen en jongeren merken elke dag dat ze niet echt mee kunnen doen. Ze hebben elke dag zorgen.

Het is de eerste keer dat op een systematische manier is onderzocht hoe kinderen en jongeren die in Nederland opgroeien in armoede de kwaliteit van hun leefomgeving beoordelen en hoe zij de impact van armoede op hun leefomgeving ervaren. Met dit rapport willen we in kaart brengen hoe deze kinderen en jongeren in hun ontwikkeling belemmerd worden en of bestaand armoedebeleid en voorzieningen aansluiten bij wat zij nodig hebben. De kinderen en jongeren die te maken hebben met armoede hebben het recht dat wij er alles aan doen om te zorgen dat zij opgroeien in een gezin waarin ze gewoon kind kunnen zijn en zich goed kunnen ontwikkelen

Ik wil alle kinderen, jongeren en ouders die ons hebben geholpen met dit onderzoek enorm bedanken. De kinderen, jongeren en ouders die hun verhaal met ons gedeeld hebben en de kinderen en jongeren die de moeite hebben genomen om onze vragenlijst in te vullen. Ook bedank ik de organisaties die ons geholpen hebben om kinderen, jongeren en ouders te benaderen voor dit onderzoek. Ik dank ook de beleidsadviseurs van gemeenten die ik heb gesproken voor het delen van hun ervaringen en inzichten. Tot slot bedank ik voormalig staatssecretaris Klijnsma van Sociale Zaken en Werkgelegenheid voor haar verzoek voor dit belangrijke onderzoek.

Margrite Kalverboer
De Kinderombudsvrouw

Alle kinderen kansrijk

Het verbeteren van de ontwikkelingskansen van kinderen in armoede

In Nederland leven **378.000** kinderen in armoede, dat is 1 op de 9 kinderen (cijfers: SCP)

De Kinderombudsman heeft onderzocht hoe kinderen en jongeren in armoede belemmerd worden in hun ontwikkeling en in hoeverre bestaand beleid en voorzieningen aansluiten bij wat kinderen en jongeren nodig hebben voor hun ontwikkeling.

Aanpak van het onderzoek:

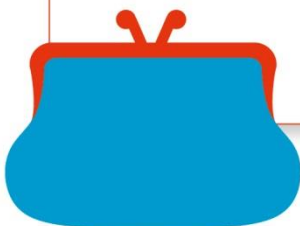
- Deskresearch naar wetenschappelijke literatuur over armoede.
- Vragenlijst onder kinderen en jongeren waarin wij ze hebben gevraagd om 14 aspecten van hun leefomgeving te beoordelen.
- Diepte-interviews met kinderen en ouders over de impact van armoede op hun leefomgeving.
- Gesprekken met gemeenten over de knelpunten in armoedebeleid.

1. De impact van armoede

Wat is er uit wetenschappelijk onderzoek bekend over de impact van armoede op het leven en de ontwikkeling van kinderen en jongeren?

1 Thuis is er vaker sprake van een materiële en emotionele achterstand.

Buitenshuis is er vaker sprake van onveiligheid, uitsluiting en problemen op school. **2**

2. De leefomgeving van kinderen en jongeren

Hoe beoordelen en ervaren kinderen en jongeren in armoede hun leefomgeving en wat zijn volgens hen de gevolgen van armoede?

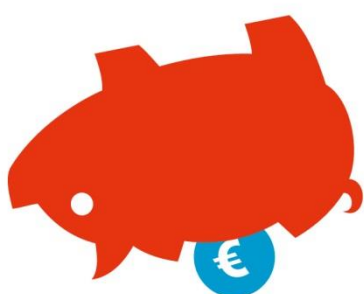
- Kinderen en jongeren hebben zorgen over onvoldoende geld voor hun verzorging.
- Kinderen en jongeren ervaren stress en spanning thuis.
- De band tussen ouders en kinderen staat onder druk.
- Het leven van kinderen en jongeren biedt te weinig stabiliteit en zekerheid.
- Kinderen en jongeren ervaren hun buurt vaker als onveilig en er is te weinig te doen.
- Kinderen en jongeren missen contact met ondersteunende volwassenen naast hun ouders.
- Kinderen en jongeren kunnen moeilijker meekomen op school en ervaren op school uitsluiting.

Kinderen en jongeren in armoede geven hun leven een lager rapportcijfer

Kinderen en jongeren in armoede zijn negatiever over hun leven dan kinderen en jongeren die niet in armoede leven.

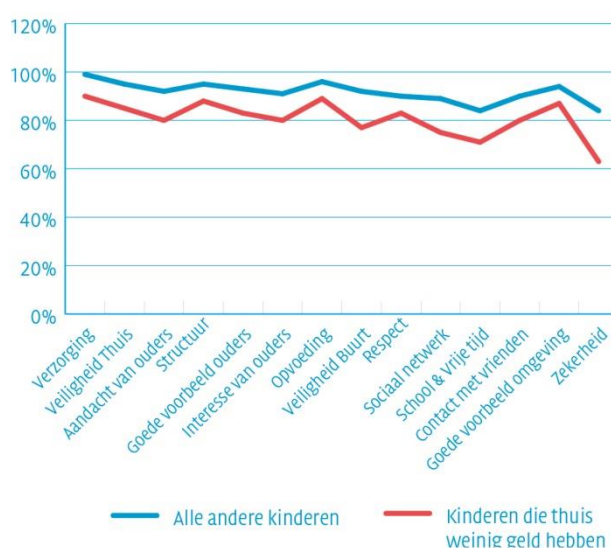
- Kinderen in armoede: **6,6**
- Kinderen in armoede én problemen thuis: **5,5**
- Kinderen die **niet** in armoede leven: **7,5**

Leefomgeving is een belangrijke voorspeller voor ontwikkeling. Hoe hoger de kwaliteit van de leefomgeving hoe beter een kind zich kan ontwikkelen. Daarom hebben wij zowel in de vragenlijst als in de interviews kinderen gevraagd hoe zij hun leefomgeving beoordelen en ervaren.

3. Beoordeling van de 14 omgevingsvoorwaarden

Kinderen en jongeren in armoede beoordelen alle aspecten van hun leefomgeving lager. Deze grafiek geeft weer hoeveel kinderen tevreden zijn over de 14 omgevingsvoorwaarden.

4. De problemen van ouders

Welke problemen ervaren ouders in armoede die de opvoeding en verzorging van hun kinderen raken en hoe ervaren zij de voorzieningen in hun gemeente?

- Ouders vertellen over een stapeling van problemen.
- Ouders hebben te weinig geld om zichzelf en hun kinderen goed te verzorgen.
- De stress die ouders vanwege armoede ervaren heeft een grote negatieve impact op het welzijn en functioneren van zowel ouders als hun kinderen.
- Veel ouders verliezen hun sociale netwerk en dit zorgt voor extra financiële en emotionele druk.
- Het leven in een onveilige of onrustige buurt maakt de druk op het gezinsleven van gezinnen in armoede groter.
- Ouders zijn onzeker over het eigen toekomstperspectief waardoor ook hun kinderen hun toekomst minder goed kunnen overzien.
- Beschikbare gemeentelijke voorzieningen sluiten volgens ouders onvoldoende aan bij de noodzakelijke behoeften van hun gezin.

5. Knelpunten in armoedebeleid

Wat zijn volgens gemeenten de actuele knelpunten in armoedebeleid?

- Het aanbod van kindvoorzieningen biedt volgens gemeenten geen structurele oplossing bij armoedeproblematiek.
- Gemeenten hebben maar beperkt invloed op het verbeteren van de financiële positie van ouders.
- De zelfredzaamheid van ouders in armoede wordt volgens gemeenten overschat.
- Gemeenten bieden nog te weinig maatwerk.
- Kindvoorzieningen zijn nog niet optimaal.
- Intensieve samenwerking met het onderwijs mist.

6. De conclusies van de Kinderombudsman

Hoe worden kinderen en jongeren in hun ontwikkeling belemmerd en in hoeverre sluiten bestaand beleid en voorzieningen aan bij wat kinderen en jongeren nodig hebben voor hun ontwikkeling?

- Kinderen en jongeren in armoede worden op alle levensgebieden belemmerd in hun ontwikkeling en voorzieningen sluiten hier onvoldoende op aan.
- Armoedebeleid is nog te weinig integraal en nog te weinig gericht op de situatie thuis.
- Wat betreft het maatschappelijke leven van kinderen en jongeren is er meer aandacht nodig voor school en buurt.
- Het systeem van kindvoorzieningen vraagt om verdere verbetering en de verschillen tussen gemeenten moet worden verkleind.
- In het gemeentelijk beleid is nog te weinig sprake van maatwerk.

7. Welke aanbevelingen doet de Kinderombudsman?

Algemene uitgangspunten voor kindgericht armoedebeleid

- Ontwikkel integraal armoedebeleid, zodat armoedeproblematiek van kinderen en jongeren op alle leefgebieden wordt bestreden.
- Maak samen met ieder gezin een perspectiefplan gericht op het stabiliseren van de situatie nu en het verbeteren van het toekomstperspectief van alle gezinsleden, zodat het leven van het gezin als geheel verbetert.
- Bied maatwerk aan gezinnen in armoede zodat zij adequaat geholpen worden bij de noodzakelijke behoeften die zij hebben.
- Vraag kinderen en jongeren in armoede wat zij nodig hebben en hoe voorzieningen beter kunnen, zodat hun stem structureel beter gehoord wordt.

Aanbevelingen ten aanzien van een stabiele thuissituatie

- Verbeter de financiële positie van ouders, zodat zij in de basisbehoeften van hun gezin kunnen voorzien en hier geen onzekerheid over is.
- Voorkom en verhelp schulden zo vroeg mogelijk zodat leefomstandigheden niet onverwacht en ongewenst veranderen als gevolg van schuldenproblematiek.

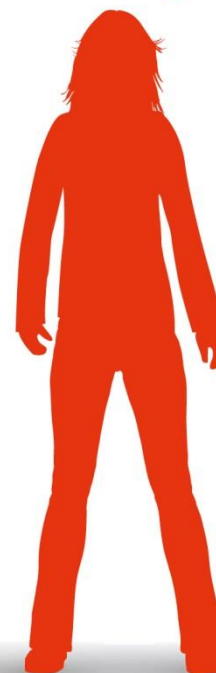
- Zorg dat gezinnen verzekerd zijn van kwalitatief goede huisvesting die voor de lange termijn gegarandeerd is zodat gezinnen een stabiele woonruimte hebben en houden.
- Investeer in de empowerment van ouders zodat zij een beter toekomstperspectief krijgen.
- Investeer in de empowerment van kinderen en jongeren zodat ze beter gezien worden en voorbereid worden op hun toekomst.

Aanbevelingen ten aanzien van een beter maatschappelijk leven voor kinderen en jongeren

- Versterk de rol van scholen bij de bestrijding van armoedeproblematiek zodat kinderen en jongeren in armoede de mogelijkheden krijgen om zich te ontwikkelen.
- Investeer in de kwaliteit van buurten en lokale buurtvoorzieningen voor kinderen en jongeren, zodat zij zonder zorgen en met meer plezier buiten kunnen zijn.
- Verbeter het systeem van kindvoorzieningen en verklein de verschillen tussen gemeenten, zodat voorzieningen goed aansluiten op de behoeften van kinderen en jongeren en iedereen die het nodig heeft hier aanspraak op kan maken.

Kinderombudsvrouw Margrite Kalverboer:

“Armoedebeleid is nu vooral gericht op het verbeteren van het leven van kinderen buitenshuis. Om deze kinderen echt te helpen, moet er een samenhangende aanpak komen die zich richt op de hele leefomgeving van kinderen, te beginnen bij het verbeteren van de onzekere en instabiele thuissituatie.”

1 Inleiding	
1.1 Aanleiding	9
1.2 Achtergrond	9
1.3 Vraag- en doelstelling	10
1.4 Leeswijzer	10
2 Wat is al bekend over kinderen in armoede en armoedebeleid?	
2.1 Kwaliteit leefomgeving bepaalt ontwikkelingskansen	11
2.2 De gevolgen van armoede voor de leefomgeving thuis	11
2.3 De gevolgen van armoede voor de bredere leefomgeving	13
2.4 Armoedecijfers en armoededefinities	14
2.5 Armoedebeleid	15
2.6 Bevindingen over armoedebeleid uit ander onderzoek	16
2.7 Conclusie	18
3 Kinderrechten en armoede	
3.1 De vier basisprincipes van het Kinderrechtenverdrag	20
3.2 Recht op een toereikende levensstandaard	20
3.3 Recht op gezondheid	21
3.4 Recht op sociale voorzieningen	21
4 Onderzoeksmethode	
4.1 Methode van onderzoek onder kinderen, jongeren en ouders	23
4.2 Methode van onderzoek naar armoedebeleid	28
5 Wat ervaren kinderen en jongeren in armoede?	
5.1 Resultaten vragenlijst	30
5.2 Resultaten interviews met kinderen en jongeren	35
5.3 Conclusie	47
6 Wat ervaren ouders in armoede?	
6.1 Resultaten interviews met ouders	51
6.2 Signalen van ouders in armoede uit ons ombudswerk	66
6.3 Conclusie	67

7 Armoedebelid: resultaten en knelpunten volgens gemeenten	
7.1 Positieve resultaten met betrekking tot kindvoorzieningen	70
7.2 Algemene knelpunten in de bestrijding van armoede	71
7.3 Specifieke knelpunten in de doorontwikkeling en uitvoering van kindvoorzieningen	76
7.4 Conclusie	78
8 Conclusies en aanbevelingen	
8.1 Beantwoording deelvragen en hoofdvraag.....	81
8.2 Aanbevelingen	87
Bronnen	94
Bijlage 1	97
Bijlage 2	99

1 INLEIDING

1.1 Aanleiding

In 2016 heeft de staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid de Kinderombudsman verzocht om een onderzoek te doen naar het effectief terugdringen van armoede onder kinderen en jongeren zodat zij de kans krijgen zich zo goed mogelijk te ontwikkelen. Met dit rapport komt de Kinderombudsman tegemoet aan dit verzoek. Dit rapport bevat aanbevelingen over hoe het leven en het ontwikkelingsperspectief van kinderen en jongeren in armoede verbeterd kunnen worden door gemeenten en Rijk.

1.2 Achtergrond

In Nederland leven 378.000 kinderen en jongeren in armoede.¹ De ouders van deze kinderen en jongeren hebben niet genoeg geld om de uitgaven te doen voor zaken die zij nodig hebben voor zichzelf en hun gezin om te kunnen leven.² De Kinderombudsman ontving in 2017 tientallen signalen van ouders die te maken hebben met een tekort aan geld en de gevolgen daarvan. Bijvoorbeeld signalen van ouders die hun huis dreigen te verliezen en de kosten voor de school van hun kinderen niet kunnen betalen. Ook bij de Nationale ombudsman komen met zeer grote regelmaat signalen van mensen in armoede binnen. Vaak zijn dit mensen die kampen met schulden doordat ze de kosten van hun levensonderhoud niet meer kunnen betalen. Uit de signalen van beide ombudsmannen blijkt dat armoede meer is dan een gebrek aan geld omdat er vaak tegelijk ook andere problemen spelen. Bijvoorbeeld problemen op het gebied van wonen, gezondheid of werk.

Ook over kinderen en jongeren is bekend dat armoede een probleem is met veel kanten. Uit wetenschappelijk onderzoek blijkt dat armoede op de hele leefomgeving van kinderen en jongeren een negatieve impact heeft: zowel thuis als buitenshuis worden kinderen en jongeren op verschillende manieren door armoede belemmerd en kan armoede bijdragen aan ontwikkelingsproblematiek.³

Kinderen hebben volgens het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind (IVRK) recht om zich optimaal te ontwikkelen en hebben daarvoor omstandigheden nodig die gunstig en stimulerend zijn. In dit onderzoek is bekeken wat precies de omstandigheden zijn waaronder kinderen en jongeren in armoede opgroeien en wat moet verbeteren in het bestaande armoedebeleid en voorzieningen. Nog niet eerder is systematisch onderzocht hoe kinderen en jongeren in Nederland die opgroeien in armoede hun leefomgeving beoordelen en hoe zij de impact van armoede op hun leefomgeving ervaren.

1 SCP (2017), *Armoede onder kinderen – een probleemschets*. Deze cijfers gaan over het jaar 2014 en zijn de meest recente cijfers over kinderen in armoede die bij het SCP bekend zijn

2 Volgens het SCP betekent armoede dat iemand gedurende langere tijd niet de middelen heeft om te kunnen beschikken over de goederen en voorzieningen die in zijn samenleving als minimaal noodzakelijk gelden. Zie: SCP (2016), *Armoede in kaart*

3 Fernandez, (2015), *Understanding child and family poverty: An introduction to some key themes and issues*. In Fernandez e.a. (2015), *Theoretical and empirical insights into child and family poverty. Cross national perspectives*

1.3 Vraag- en doelstelling

In ons onderzoek staat de volgende vraag centraal:

Hoe worden kinderen en jongeren door armoede in hun ontwikkeling belemmerd en in hoeverre sluiten bestaand beleid en voorzieningen aan bij wat kinderen en jongeren in armoede nodig hebben voor hun ontwikkeling?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden zijn een aantal deelvragen geformuleerd:

- 1 *Wat is er uit wetenschappelijk onderzoek bekend over de impact van armoede op het leven en de ontwikkeling van kinderen en jongeren?*
- 2 *Hoe beoordelen en ervaren kinderen en jongeren in armoede hun leefomgeving en wat zijn volgens hen de gevolgen van armoede?*
- 3 *Welke problemen ervaren ouders door armoede die de opvoeding en verzorging van hun kinderen raken en hoe ervaren ouders de voorzieningen in hun gemeente?*
- 4 *Wat zijn volgens gemeenten actuele knelpunten in het armoedebeleid?*

Doel van dit onderzoek is dat wij op basis hiervan aanbevelingen kunnen doen aan Rijk en gemeenten hoe zij de ontwikkeling van kinderen en jongeren in armoede beter kunnen bevorderen.

1.4 Leeswijzer

Dit rapport is als volgt opgebouwd. Hoofdstuk 2 belicht de achtergronden van kinderarmoede en van armoedebeleid. Hoofdstuk 3 geeft het kinderrechtenkader met de rechten die specifiek betrekking hebben op de situatie van kinderen en jongeren die in armoede opgroeien. In hoofdstuk 4 volgt de onderzoeksmethode. In hoofdstuk 5 bespreken we hoe kinderen en jongeren in armoede hun leven beoordelen en ervaren. Hoofdstuk 6 gaat over de ervaring van ouders in armoede en in hoofdstuk 7 gaan we in op het armoedebeleid en de knelpunten die door gemeenten worden ervaren. Tot slot volgen in hoofdstuk 8 onze conclusies en aanbevelingen.

2 WAT IS AL BEKEND OVER KINDEREN IN ARMOEDE EN ARMOEDEBELEID?

In dit hoofdstuk kijken we naar wetenschappelijk onderzoek en wat daaruit bekend is over de impact van armoede op de leefomgeving van kinderen en jongeren en de ontwikkelingsproblematiek die armoede kan veroorzaken. Daarnaast geven we ook een aantal relevante cijfers over armoedeproblematiek en een korte schets van het armoedebeleid in Nederland.

2.1 Kwaliteit leefomgeving bepaalt ontwikkelingskansen

Kinderen en jongeren ontwikkelen zich in interactie met hun omgeving. De materiële en emotionele omstandigheden in de omgeving moeten gunstig en stimulerend zijn zodat een kind of jongere zich in alle opzichten goed kan ontwikkelen: fysiek, emotioneel, cognitief en wat betreft gedrag en vaardigheden. Als de kwaliteit van de leefomgeving van kinderen en jongeren goed is, biedt deze de basis om zich goed te kunnen ontwikkelen.⁴ Wetenschappelijke studies tonen aan dat de kwaliteit van de leefomgeving van kinderen en jongeren in armoede zowel thuis als buitenshuis minder hoog is.

2.2 De gevolgen van armoede voor de leefomgeving thuis

Het blijkt dat gezinnen in armoede vaak een 'materiële achterstand' hebben.⁵ Dat kan onder andere betekenen dat er minder gezond voedsel in huis is en er ongezond gegeten wordt. Onzekerheden wat betreft voeding kunnen zowel van invloed zijn op de fysieke, psychische als cognitieve ontwikkeling van kinderen en jongeren.⁶ Andere materiële achterstand is een gebrek aan adequate huisvesting. Slechte wooncondities zoals slechte isolatie, geluidsoverlast of weinig ruimte kunnen hinderlijk zijn voor de gezondheid en ontwikkeling van kinderen en jongeren in brede zin.⁷ Ook het gebrek aan een vaste woonplek en het vaak moeten verhuizen zijn een belemmering voor het welzijn en de ontwikkeling van kinderen en jongeren.⁸ Dergelijke instabiliteit van leefomstandigheden hebben een negatieve invloed op de cognitieve en vooral op de sociale ontwikkeling van kinderen en jongeren.⁹ Materiële achterstand betekent ook dat ouders minder kunnen investeren in de ontwikkeling van hun kinderen. Ouders die rondkomen met meer geld kunnen ervoor zorgen dat hun kinderen ervaringen op doen die stimulerend zijn voor hun ontwikkeling, bijvoorbeeld middels educatief en creatief speelgoed, vrijetijdsbesteding buiten het gezin, boeken, educatieve uitstapjes, bijlessen, enzovoort. Het gebrek aan deze investering in ontwikkeling van kinderen is een belemmering voor de cognitieve ontwikkeling van kinderen en jongeren.¹⁰

4 Kalverboer & Zijlstra (2010), *Het belang van het Nederlands kind in het Nederlands recht. Voorwaarden voor ontwikkeling vanuit een pedagogisch perspectief*

5 Huston & Bentley (2010), Human development in societal context. *The annual review of psychology*, 61, 411-437

6 Pascoe e.a. (2016), Mediators and adverse effects of child poverty in the United States. *American academy of pediatrics*, 137 (4), 1-17

7 Huston & Bentley (2010), Human development in societal context. *The annual review of psychology*, 61, 411-437

8 McLoyd e.a. (2013), Poverty and Children's development. Familial processes a mediating influences. In: Gershoff e.a., *Societal contexts of child development: Pathways of influence and implications for practice and policy*; Pascoe e.a. (2016), Mediators and adverse effects of child poverty in the United States. *American academy of pediatrics*, 137 (4), 1-17

9 Idem.

10 McLoyd e.a. (2013), Poverty and Children's development. Familial processes a mediating influences. In: Gershoff e.a., *Societal contexts of child development: Pathways of influence and implications for practice and policy*.

Armoede en de problemen die daaruit voortkomen, hebben ook een negatieve impact op het welbevinden en gedrag van ouders. Uit verschillende onderzoeken komt naar voren dat armoede leidt tot stress en negatieve gevoelens.¹¹ Mensen die leven in armoede zijn vaak in beslag genomen door dringende problemen die zij moeten oplossen: rondkomen aan het einde van de week of maand en het betalen van rekeningen en schulden. Uit gedragspsychologisch onderzoek blijkt dat mensen door geldgebrek een soort tunnelvisie krijgen. Hun focus op acute problemen beperkt hun denken en handelen.¹² Het maakt mensen minder goed in staat aandacht te hebben voor iets buiten de dringende problemen en vooruit te kijken of te plannen. Geduld, zelfbeheersing, tolerantie, aandacht en toewijding lijden onder de stress die gerelateerd is aan armoede en schulden. Belangrijk is dat het hier niet gaat om aanleg of persoonlijkheid, maar om vermogens die onder druk staan door stress.¹³ Dit verlies aan vermogens ondermijnt de redzaamheid van ouders. Zij kunnen minder goed grip krijgen op hun situatie en op een planmatige manier werken aan doelen voor hun toekomst.¹⁴

Stress door armoede heeft ook impact op een kind of jongere zelf, zeker wanneer dit gepaard gaat met andere ingrijpende levensgebeurtenissen. Dit heeft negatieve consequenties voor de cognitieve vermogens en emotionele gezondheid van kinderen en jongeren: ze kunnen zich minder goed concentreren, minder goed leren en gevoelens reguleren.¹⁵

Stress door geldgebrek beïnvloedt ook de gezinsrelaties. De problemen en stress door geldgebrek zorgen voor meer conflicten tussen ouders.¹⁶ Daarnaast blijkt dat ouders met geldproblemen een grotere kans hebben op angst, depressie en andere mentale problemen.¹⁷ De stapeling van hun (geld)problemen en stress hierover kan ertoe bijdragen dat ouders op een minder positieve manier beschikbaar zijn: zij hebben minder tijd, interesse en tonen minder betrokkenheid. Ouders in armoede staan dusdanig onder druk dat zij minder mogelijkheid hebben om adequaat te reageren op de behoeften en signalen van hun kind.¹⁸ Stress gerelateerd aan armoede wordt in verband gebracht met een hardere en inconsistente opvoedstijl. Ouders zijn bijvoorbeeld afstandelijker en bestraffender richting hun kind, reageren met minder inlevingsvermogen op hun kind en kunnen hun kind minder goed aanmoedigen. Deze manier van opvoeden draagt bij aan cognitieve- en gedragsproblematiek.¹⁹

11 WRR (2017), *Weten is nog geen doen*

12 Mullainathan & Shafir (2013), *Schaarste. Hoe gebrek aan tijd en geld ons gedrag bepalen*

13 Wesdorp & Jungmann (2016), *Impact. Hoe beïnvloeden schulden het gedrag van mensen?*

14 WRR (2017), *Weten is nog geen doen*

15 Thompson, R.A. (2014). Stress and child development. *The future of children*, 24 (1), 41-59; Luby e.a. (2013), The effects of poverty on childhood brain development. The mediating effect of caregiving and stressful life events. *JAMA paediatrics*, 167 (12), 1135-1142

16 McLoyd e.a. (2013), Poverty and Children's development. Familial processes a mediating influences. In: Gershoff e.a., *Societal contexts of child development: Pathways of influence and implications for practice and policy*.

17 Conger e.a. (2010), Socioeconomic status, family processes and individual development. *Journal of marriage and family*, 72 (3), 685-704

18 Fernandez & Ramia (2015). Child poverty in the international context. In Fernandez e.a., *Theoretical and empirical insights into child and family poverty. Cross national perspectives.*; McLoyd e.a. (2013), Poverty and Children's development. Familial processes a mediating influences. In: Gershoff e.a., *Societal contexts of child development: Pathways of influence and implications for practice and policy*

19 Huston & Bentley (2010), Human development in societal context. *The annual review of psychology*, 61, 411-437.

De leeftijd van het kind of de jongere, de duur en de ernst van de armoede spelen een rol voor de specifieke gevolgen van kinderen en jongeren.²⁰ Armoede heeft de grootste invloed op jongere kinderen omdat kinderen in hun vroege ontwikkeling het meest kwetsbaar zijn en afhankelijker van hun ouders en een stimulerende thuissituatie.²¹ Uit onderzoek blijkt bijvoorbeeld dat armoede tijdens de vroege kindertijd en basisschoolleeftijd meer effect heeft op leerprestaties dan armoede tijdens de adolescentie. Voor de ontwikkeling van sociale- en gedragsproblemen blijkt de timing van armoede er minder toe te doen.²²

2.3 De gevolgen van armoede voor de bredere leefomgeving

Arme gezinnen wonen vaker in buurten met meer ongeregelde heden, onveiligheid, minder groen en minder faciliteiten voor kinderen en jongeren.²³ De context van de buurt kan eraan bijdragen dat kinderen en jongeren minder mogelijkheden hebben om contact te leggen buiten het gezin en deel te nemen aan activiteiten.²⁴ Het getuige zijn van geweld in de buurt heeft een negatieve impact op ontwikkeling. Ook het voorbeeldgedrag dat kinderen en jongeren in hun buurt zien, kan van negatieve invloed zijn.²⁵ In slechtere buurten ontbreekt het kinderen en jongeren aan rolmodellen die positieve normen stellen voor gedrag.²⁶

Zowel uit onderzoek van het SCP als het eerdere onderzoek van de Kinderombudsman zelf, blijkt dat kinderen en jongeren in armoede sociale uitsluiting ervaren. De wereld waarin gezinsleden in armoede zich bevinden beperkt zich vaker tot het gezin omdat kinderen en jongeren minder vaak kunnen deelnemen aan activiteiten.²⁷ Door gebrek aan netwerk kunnen kinderen en jongeren vaker angst, sociale onzekerheid en minder plezier ervaren in de relatie met andere leeftijdgenoten.²⁸

Voor ouders geldt dat zij te maken kunnen krijgen met een opeenstapeling van sociale uitsluitingen. De ene uitsluiting (bijvoorbeeld van werk) kan voor de andere uitsluiting zorgen (minder sociaal of maatschappelijk netwerk).²⁹ Het gebrek aan sociale en maatschappelijke integratie van ouders belemmert hen uit armoede te komen en beter met armoede te kunnen omgaan omdat er geen hulp of steun uit het netwerk wordt ervaren.

Armoede kan er aan bijdragen dat een kind of jongere met achterstand op school binnenkomt. Als het kind of de jongere thuis stress ervaart, kan het zijn dat hij hierdoor

20 Idem

21 Vanhee, L. (2007). *Weerbaar en broos: mensen in armoede over ouderschap: een verkennende kwalitatieve studie in psychologisch perspectief*; Brown (2012), Poverty status and the effects of family structure on child well-being. In: King & Maholmes, *The Oxford handbook of poverty and child development*

22 Huston & Bentley (2010), Human development in societal context. *The annual review of psychology*, 61, 411-437

23 Idem

24 Aber e.a. (2012), *Children, families and poverty. Definitions, trends, emerging science and implications for policy*. Social policy report, 26 (3), 1-19.

25 Brown (2012), Poverty status and the effects of family structure on child well-being. In: King & Maholmes, *The Oxford handbook of poverty and child development*; Aber e.a. (2012), *Children, families and poverty. Definitions, trends, emerging science and implications for policy*. Social policy report, 26 (3), 1-19

26 Moore (2009), Children in poverty: Trends, consequences and policy options. *Journal of education, family and marriage*, 87 (4)

27 SCP (2010), *Sociale uitsluiting bij kinderen: omvang en achtergronden*; De Kinderombudsman (2013), *Kinderen in armoede in Nederland*

28 Ridge, T (2011). The everyday costs of poverty in childhood: A review of qualitative research exploring the lives and experiences of low-income children in the UK. *Children & society*, 25, 73-84

29 Cox (2015), *Ouders en kinderen in (kans)armoede. Een onderzoek naar de beleving van de leefsituatie van gezinnen in (kans)armoede met kinderen tussen 0 en 3 jaar in leper*

problemen heeft met concentratie of zijn geheugen. Verslechterde gezondheid, sociaal-emotionele of gedragsproblemen die gecorreleerd zijn aan de armoede thuis, kunnen op school eveneens in de weg staan.³⁰ Kinderen en jongeren die opgroeien in armoede hebben een grotere kans op lagere schoolprestaties dan kinderen en jongeren die onder gunstiger condities opgroeien.³¹ Het opleidingsniveau van ouders speelt ook een rol in deze context. Ouders van kinderen en jongeren in armoede hebben vaker een lager opleidingsniveau. Het opleidingsniveau van ouders zorgt ervoor dat kinderen en jongeren in armoede thuis minder gestimuleerd worden op cognitief gebied.³² Uit een rapport van de Nederlandse Onderwijsinspectie uit 2016 blijkt dat kinderen en jongeren van lager opgeleide ouders andere routes volgen in het onderwijs dan kinderen en jongeren van hoger opgeleide ouders. Uit een vergelijking van kinderen en jongeren met dezelfde intelligentie blijkt dat de kinderen en jongeren van lager opgeleide ouders andere schooladviezen krijgen en vaker doorstromen naar lagere opleidingsniveaus.³³

2.4 Armoedecijfers en armoededefinities

De cijfers die bekend zijn over armoede in Nederland zijn afkomstig van het Centraal Bureau voor de Statistiek (hierna: CBS) en het Sociaal Cultureel Planbureau (hierna: SCP). Deze instituten berekenen armoede elk op een andere manier. Het CBS zegt dat er sprake is van armoede als het inkomen niet voldoende is om een bepaald consumptieniveau te realiseren dat in Nederland als minimaal noodzakelijk wordt geacht.³⁴ Het CBS stelt hiervoor een lage inkomensgrens vast. Als een huishouden een inkomen op of onder deze grens heeft, loopt dit huishouden een risico op armoede. Deze grens is voor het laatst vastgesteld op een netto inkomen van €1.930 voor een paar met twee kinderen.³⁵ In 2015 waren volgens het CBS 320 duizend kinderen en jongeren in Nederland die volgens deze berekening een risico liepen op armoede.³⁶

Volgens het SCP is iemand arm wanneer hij gedurende een langere tijd niet de middelen heeft om te kunnen beschikken over de goederen en voorzieningen die in zijn samenleving als minimaal noodzakelijk gelden.³⁷ Het SCP gaat niet uit van een risico op armoede, maar stelt een objectieve norm voor armoede vast. Objectief betekent dat de hoogte van de armoedegrens niet afhangt van de manier waarop mensen hun situatie ervaren. Het SCP baseert zijn armoedegrens op een lijst met minimaal noodzakelijke goederen en voorzieningen die het Nederlands Instituut voor Budgetvoorlichting (hierna: Nibud) heeft samengesteld op grond van wetenschappelijk onderzoek en meningen van deskundigen. Op basis hiervan komt het SCP tot het niet-veel-maar-toereikend-criterium. Op basis van het niet-veel-maar-toereikend criterium van het SCP leeft een paar met twee kinderen in

30 Moore (2009), Children in poverty: Trends, consequences and policy options. *Journal of education, family and marriage*, 87 (4)

31 Woodhead e.a. (2013), What inequality means for children: Evidence from young lives . *International journal of children's rights* 22 (2014) 467-501

32 Moore (2009), Children in poverty: Trends, consequences and policy options. *Journal of education, family and marriage*, 87 (4)

33 Onderwijsinspectie (2016), *Staat van het Onderwijs. Onderwijsverslag 2014/2015*

34 CBS (2017), Meer huishoudens langdurig onder lage-inkomensgrens in 2015. Geraadpleegd van <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2017/06/meer-huishoudens-langdurig-onder-lage-inkomensgrens-in-2015>

35 Idem

36 Idem

37 SCP (2016), *Armoede in kaart*

armoede wanneer het netto inkomen lager is dan €2.000 per maand.³⁸ Volgens de laatste cijfers van het SCP uit 2014 waren er destijds 378.000 kinderen en jongeren in armoede.³⁹

In wetenschappelijke literatuur wordt armoede vaak breder gedefinieerd dan alleen een gebrek aan financiële middelen om bepaalde goederen en voorzieningen aan te kunnen schaffen die noodzakelijk zijn. In deze brede zin wordt armoede onder kinderen en jongeren gedefinieerd als:

- een gebrek aan inkomen en financiële middelen en daarmee een tekort aan basisbehoeften en materiële voorzieningen;
- een ontoereikende levensstandaard die een kind nodig heeft voor zijn welzijn en om zich optimaal te kunnen ontwikkelen zowel fysiek, geestelijk, mentaal, sociaal en emotioneel;
- de ervaring van sociale uitsluiting;
- ongelijkheid op het gebied van wonen, gezondheid, onderwijs, publieke ruimte, sociale en economische participatie;
- gebrek aan toegang tot voorzieningen (economische, sociale, culturele, fysieke, politieke, onderwijs voorzieningen) waardoor een kind zijn potentieel niet kan verwezenlijken;
- gebrek aan mogelijkheden om van andere rechten gebruik te maken.⁴⁰

In deze brede definitie zijn dus ook de problematische gevolgen van armoede opgenomen zoals geschetst in paragraaf 2.2. en 2.3. Deze brede definitie van armoede doet recht aan de complexiteit van armoedeproblematiek die verder gaat dan een gebrek aan financiële middelen en materiële zaken, daarom sluit deze definitie het beste aan bij dit onderzoek.

2.5 Armoedebeleid

Hoe bestrijden het Rijk en gemeenten armoede? Als het gaat om armoede onder kinderen en jongeren bieden steeds meer gemeenten zogenaamde kindvoorzieningen aan. Dit zijn voorzieningen die deels in natura worden verstrekt en deels via financiële tegemoetkomingen voor school (bijdrage schoolkosten, schoolreizen), voorzieningen voor maatschappelijke participatie (sport en cultuur) en voorzieningen voor vervoer (fiets of ov). De meeste voorzieningen zijn beschikbaar voor kinderen en jongeren tot 18 jaar of voor specifieke groepen (een laptop voor brugklassers bijvoorbeeld). Deze kindvoorzieningen compenseren de gevolgen van armoede en gaan sociale uitsluiting tegen. Voor kinderen en jongeren in armoede stelt een groeiend aantal gemeenten een zogeheten Kindpakket beschikbaar waarin voorzieningen voor kinderen en jongeren gebundeld worden en eenduidig vindbaar zijn. Volgens het laatste onderzoek heeft inmiddels 44% van de gemeenten een kindpakket of equivalent daarvan.⁴¹

Kinderen en jongeren zijn arm omdat hun ouders moeten rondkomen van een beperkt budget. Daarom kunnen we kindgericht armoedebeleid niet los zien van het armoede- en inkomensbeleid gericht op hun ouders. Het recente advies Opgroeien zonder armoede

38 SCP (2016), *Armoede in kaart*

39 SCP (2017), *Armoede onder kinderen – een probleemschets*

40 Fernandez, (2015), Understanding child and family poverty: An introduction to some key themes and issues. In Fernandez e.a. (2015), *Theoretical and empirical insights into child and family poverty. Cross national perspectives*.

41 Bureau Bartels (2016), *Vervolgonderzoek naar kindpakketten*

(2017) van de Sociaal Economische Raad (hierna: SER) geeft een overzicht van de instrumentaria die gemeenten en het Rijk inzetten voor armoedebestrijding onder volwassenen en kinderen. De instrumentaria van het Rijk bestaan uit inkomensbeleid en inkomensafhankelijke voorzieningen (fiscale instrumenten en toeslagen) en (bijstands)uitkeringen. Specifiek voor ouders met kinderen bestaat er een kindgebonden budget (inkomensafhankelijk) en kinderbijslag (inkomens onafhankelijk). Voor werkende ouders is er daarnaast kinderopvangtoeslag en een combinatiekorting.⁴²

Gemeenten voeren een deel van het inkomensbeleid van het Rijk uit. Zij zijn verantwoordelijk voor de uitvoering Participatiewet, dat wil zeggen dat gemeenten bijstandsuitkeringen verstrekken. Hierbij moeten gemeenten zich houden aan de kaders die het Rijk hiervoor heeft opgesteld. De Participatiewet faciliteert de toeleiding naar werk.⁴³ Dit zou en uitweg uit armoede moeten bieden. Daarnaast voeren gemeenten de wet gemeentelijke schuldhulpverlening (WGS) uit. Gemeenten hebben een zorgplicht om huishoudens met schulden bij te staan, mits deze voldoen aan de gestelde voorwaarden. In het stellen van deze voorwaarden zijn gemeenten vrij.⁴⁴

Naast de uitvoering van de participatiewet en de wet gemeentelijke schuldhulpverlening, kunnen gemeenten eigen beleid maken op het gebied van armoedebestrijding, participatie en preventie van armoede en schulden. Gemeenten krijgen hiervoor middelen van het Rijk en kunnen eigen middelen hieraan toevoegen. De eerder genoemde kindvoorzieningen (of kindpakket) zijn hier een voorbeeld van. Andere instrumenten en voorzieningen zijn bijvoorbeeld individuele bijzondere bijstand, beschermingsbewind, collectieve ziektekostenverzekering en kwijtschelding van gemeentelijke belastingen. Gemeenten kunnen zelf de inkomensgrens vaststellen om in aanmerking te komen voor dergelijke regelingen. In de meeste gevallen wordt 120% van het sociaal minimum gehanteerd, maar dit varieert al naar gelang de lokale situatie en het totaalpakket aan regelingen en beschikbare middelen van de gemeente.⁴⁵

Gemeenten werken vaak samen met het maatschappelijk middenveld op het gebied van armoedebestrijding en preventie van schulden. Zo bestaan er in veel gemeenten particuliere initiatieven zoals voedselbanken, schuldhulpmaatjes (bijvoorbeeld via kerken), stichting Leergeld jeugdcultuurfonds, jeugdsportfonds enzovoort. Deze organisaties leveren een bijdrage aan kindvoorzieningen of spelen anderszins een rol bij bijvoorbeeld vroegsignalering, preventie en doorverwijzing. Daarnaast kunnen gemeenten een samenwerking aangaan met onder andere onderwijs, GGD, wijkteams, woningcorporaties, banken en werkgevers.⁴⁶

2.6 Bevindingen over armoedebeleid uit ander onderzoek

In de afgelopen jaren is er een aantal onderzoeksrapporten verschenen over armoede- en schuldenproblematiek. We bespreken hieronder kort een aantal belangrijke bevindingen van

42 SER (2016), *Opgroeien zonder armoede*

43 Rijksoverheid (2017), *Participatiewet: informatie voor gemeenten*. Geraadpleegd van:

<https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/participatiewet/participatiewet-informatie-voor-gemeenten>

44 Nationale Ombudsman (2016), *Burgerperspectief op schuldhulpverlening*

45 Sociaal Economische Raad (2017), *Opgroeien zonder armoede*

46 Idem

de SER en de Nationale ombudsman over het beleid en de instrumenten die gemeenten en het Rijk inzetten om armoede te bestrijden. Ook bespreken we kort een rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (hierna: WRR) over redzaamheid.

De SER concludeert in haar rapport *Opgroeien zonder armoede* (2017) dat het Nederlandse instrumentarium voor armoedebestrijding de afgelopen jaren onvoldoende in staat is gebleken om armoede structureel terug te dringen. Over de voorzieningen specifiek voor kinderen en jongeren concludeert de SER dat nog niet alle kinderen en jongeren worden bereikt en het niet duidelijk is welke effecten de voorzieningen voor kinderen en jongeren hebben op armoede en daarmee samenhangende problemen voor kinderen en jongeren. De in natura kindvoorzieningen dragen bij aan het verminderen van sociale uitsluiting en komen bij de kinderen en jongeren zelf terecht, maar hebben niet geleid tot een daling van het aantal kinderen en jongeren in armoede. De SER adviseert om daarnaast in te zetten om het verminderen en wegnemen van structurele oorzaken van armoede. Over de inkomensondersteuning van ouders constateert de SER dat uitkeringen niet meegegroeid zijn met vaste lasten. Ook zegt de SER dat het inkomensbeleid onvoldoende effectief is, zeer complex en averechtse effecten kent voor ouders met kinderen. Die complexiteit wordt mede veroorzaakt door de optelsom van beleid en maatregelen op Rijks- en gemeentelijk niveau. Over de re-integratie van ouders die niet werken constateert de SER dat daarbij niet voldoende centraal staat dat werk voldoende moet opleveren om duurzaam uit de armoede te komen. De SER doet diverse verbetervoorstellen aan het Rijk en gemeenten zowel om armoede structureel beter te bestrijden als op korte termijn tot praktische verbeteringen te komen.⁴⁷

Schulden zijn een belangrijk onderdeel van armoedeproblematiek. Bijna één op de vijf huishoudens in Nederland heeft schulden.⁴⁸ Volgens de Nationale ombudsman moet het beeld worden bijgesteld dat mensen met schulden deze aan zichzelf te wijten hebben. De belangrijkste oorzaken van betalingsachterstanden blijken namelijk te hoge vaste lasten, inkomensdaling en te hoge zorgkosten te zijn. Als het gaat om terugbetalen van schulden ziet de Nationale ombudsman vaak dat er eerder sprake is betalingsonmacht dan van onwil. Het gaat om mensen die hun rekeningen niet meer kunnen betalen en het overzicht vervolgens helemaal zijn kwijtgeraakt. Volgens de ombudsman zijn schulden zelden het gevolg van één bepaalde gebeurtenis. Vaak is er sprake van een keten van gebeurtenissen waardoor mensen in financiële problemen komen. Veel mensen die zich tot de ombudsman wenden hebben te maken met terugvorderingen van de Belastingdienst, de wanbetalerspremie voor het niet betalen van de zorgverzekering en schulden op het vlak van vaste lasten. Het grootste probleem wordt veroorzaakt door een complex stelsel van toeslagen en inkomensvoorzieningen, het incassogedrag van schuldeisers en het verliezen van een vast inkomen. Steeds meer mensen hebben een tijdelijk arbeidscontract en zijn daardoor financieel meer kwetsbaar. De overheid, die zelf ook schuldeiser is, zou volgens de ombudsman meer rekening moeten houden met de onmacht van mensen.⁴⁹

47 Idem

48 Nationale Ombudsman (2016), *Burgerperspectief op schuldhulpverlening*

49 Idem

Ook vindt de Nationale ombudsman dat de overheid ten onrechte uitgaat van de zelfredzaamheid van burgers die met schulden te maken hebben. Hij wordt hierin ondersteund door een recent rapport van de WRR: *Weten is nog geen doen* (2017). Dit rapport laat zien dat er een verschil is tussen wat er van burgers wordt verwacht en wat zij aankunnen. Het geldt voor alle mensen, ongeacht opleiding of maatschappelijke positie, dat zij terecht kunnen komen in situaties waarin hen de vermogens ontbreken om de juiste keuzes te maken en dingen te doen. De WRR beveelt de overheid aan om uit te gaan van een realistische inschatting van het denkvermogen en zogenaamde 'doenvermogen' van gewone burgers en hier rekening mee te houden in beleid en maatregelen.⁵⁰

Als het gaat om de schuldhulpverlening moet er volgens de Nationale ombudsman een betere balans worden gevonden tussen standaardbeleidsregels en de uniciteit van de individuele burger met schuldproblemen. Het kan niet zo zijn dat een burger wordt uitgesloten van schuldhulpverlening enkel en alleen omdat de regels dit voorschrijven. De Nationale ombudsman stelt dat de overheid het perspectief en belang van burgers beter moet borgen in de schuldhulpverlening. Dat kan onder andere door de individuele situatie van de schuldenaar meer centraal te stellen in de hulpverlening en maatwerk te bieden als een reguliere oplossing onmogelijk of niet passend is.⁵¹

2.7 Conclusie

Armoede beïnvloedt alle levensgebieden van kinderen en is een complex probleem

Uit de wetenschappelijke literatuur blijkt dat armoede impact heeft op alle levensgebieden van kinderen en jongeren. Vanwege het gebrek aan financiële middelen kunnen ouders minder goed investeren in de kwaliteit van leven thuis en in het stimuleren van de ontwikkeling van hun kinderen en jongeren. Deze materiële achterstand van kinderen en jongeren kan bijdragen aan verschillende ontwikkelingsproblemen, zowel fysiek, emotioneel, cognitief als sociaal. Behalve een materiële achterstand kun je ook spreken van een emotionele achterstand waar kinderen en jongeren in armoede thuis mee te maken kunnen krijgen. Dat heeft te maken met gedrag van ouders dat onder druk van geldproblemen verandert. Uit wetenschappelijk onderzoek blijkt dat stress als gevolg van geldgebrek ouders beperkt in de mate waarin ze beschikbaar kunnen zijn voor hun kinderen en aandacht kunnen geven. Ook blijkt dat ouders de leven in armoede vaker een hardere en inconsistente opvoedstijl gebruiken. De relatie tussen ouder en kind verandert hierdoor ten negatieve en dit kan bijdragen aan cognitieve en sociale ontwikkelingsproblemen bij kinderen en jongeren.

Het geldgebrek en de gevolgen die dat heeft voor het leven van kinderen en jongeren thuis beïnvloedt ook hun ontwikkeling buitenshuis. Kinderen en jongeren in armoede blijken bijvoorbeeld op school minder goed te kunnen leren en presteren minder goed dan andere leeftijdgenoten. Daarnaast hebben kinderen en jongeren in armoede vaker te maken met

50 WRR (2017), *Weten is nog geen doen*

51 Nationale Ombudsman (2016), *Burgerperspectief op schuldhulpverlening*

uitsluiting wat bijdraagt aan onzekerheid in het aangaan van sociale contacten. Ook de buurt speelt daarbij een rol, kinderen en jongeren in armoede groeien vaker op in buurten met maatschappelijke problemen waardoor ze eveneens minder mogelijkheden hebben om sociale contacten te leggen en deel te nemen aan stimulerende activiteiten.

Zoals blijkt uit het bovenstaande zijn de gevolgen van armoede divers. Armoede is een complex probleem omdat de diverse problematische gevolgen met elkaar samenhangen en elkaar beïnvloeden. De belemmeringen die het kind of de jongere thuis ervaart beïnvloeden het leven buitenshuis en vice versa. Bovendien kunnen die problemen elkaar versterken en nieuwe problemen veroorzaken.

Gemeenten en Rijk kunnen meer doen tegen armoede en schulden

Er leven in Nederland veel kinderen en jongeren in armoede, volgens de laatste cijfers van het SCP gaat het om 378.000 kinderen en jongeren. Veel gemeenten hebben voor kinderen en jongeren in armoede een aanbod van in natura voorzieningen die de gevolgen van armoede voor kinderen en jongeren verzachten. Dankzij deze voorzieningen kunnen kinderen en jongeren bijvoorbeeld sporten en beter meedoen op school. Dit zijn dus vooral voorzieningen gericht op het leven van kinderen en jongeren buitenshuis. De SER heeft aangetekend dat er nog te weinig bekend is over de effectiviteit van deze voorzieningen en er meer nodig is om de structurele gevolgen van armoede aan te pakken. Behalve de voorzieningen voor kinderen en jongeren bestaat armoedebeleid uit diverse instrumentaria die het Rijk en gemeenten inzetten om de inkomenspositie van ouders te verbeteren en zo de oorzaak van armoede aan te pakken. Deze instrumentaria werken volgens de SER niet goed genoeg en vragen om aanpassing. Ook de instrumentaria om mensen met schulden te helpen moet worden verbeterd: de toegang tot schuldhulpverlening en schuldsanering. Schulden vormen een belangrijk onderdeel van het armoedeprobleem in Nederland. Volgens de Nationale ombudsman moeten Rijk en gemeenten beter hun best doen om mensen met schulden te helpen en daarvoor meer maatwerk aanbieden. Er zijn nu teveel drempels om hulp te krijgen waardoor mensen heel lang in een schuldensituatie blijven. Wat opvalt in beide adviesrapporten van zowel de SER als de Nationale ombudsman is dat er gepleit wordt om gezinnen in armoede veel gerichtere ondersteuning te bieden omdat de generieke voorzieningen zoals ze nu bestaan niet voldoende effectief zijn.

3 KINDERRECHTEN EN ARMOEDE

3.1 De vier basisprincipes van het Kinderrechtenverdrag

Het Kinderrechtenverdrag is een mensenrechtenverdrag dat in 1995 door Nederland werd geratificeerd en daarmee in werking is getreden. Het verdrag bevat 54 artikelen waarin burgerlijke, politieke, sociale, economische en culturele rechten zijn opgenomen. Sinds de ratificatie moet de Nederlandse staat er alles aan doen om de rechten van kinderen en jongeren te realiseren en daarmee de positie van kinderen en jongeren in onze samenleving te verbeteren.⁵² De Kinderombudsman toetst aan het Kinderrechtenverdrag. De resultaten van dit onderzoek worden besproken in het kader van de rechten die kinderen en jongeren hebben en de normen die het verdrag stelt aan de inzet van de overheid voor kinderen en jongeren die in armoede opgroeien.

Het Kinderrechtenverdrag heeft vier basisprincipes. Ten eerste geldt dat alle rechten gelden voor alle kinderen en jongeren. Dit is het non-discriminatie beginsel (art. 2 IVRK). Ten tweede geldt dat bij alle beslissingen die genomen worden door de overheid of andere organisaties, de belangen van het kind een eerste overweging moeten zijn (art. 3 IVRK). Dit geldt voor besluiten over individuele kinderen en jongeren, maar ook groepen kinderen en jongeren of kinderen en jongeren in het algemeen. Ten derde heeft het kind recht op leven en ontwikkeling (art. 6 IVRK). Dat wil zeggen dat de overheid moet zorgen dat kinderen en jongeren kunnen overleven en de ontwikkeling van kinderen en jongeren moet stimuleren. Ten vierde heeft het kind het recht om zijn mening te geven over alle zaken die hem aangaan (art. 12 IVRK). Voor hun mening moet respect zijn en hun mening moet meegewogen worden in besluiten over hen. Al deze artikelen moeten in onderlinge samenhang worden gezien. Dit betekent dat bij besluiten het ontwikkelingsbelang van kinderen en jongeren leidend is, dat kinderen en jongeren hierbij gelijk behandeld moeten worden en dat hun mening moet worden meegewogen bij ieder te nemen besluit. Alle overige bepalingen van het kinderrechtenverdrag moeten vanuit dit perspectief worden bekeken.⁵³

Naast de hieronder genoemde specifieke bepalingen, gelden alle andere bepalingen uit het kinderrechtenverdrag voor kinderen en jongeren die in hun leven met armoede te maken hebben.

3.2 Recht op een toereikende levensstandaard

Het recht op een toereikende levensstandaard (art. 27 IVRK) bouwt voort op het recht op ontwikkeling (art. 6 IVRK) en de overige drie basisprincipes van het kinderrechtenverdrag. Een toereikende levensstandaard betekent dat kinderen en jongeren opgroeien onder omstandigheden waarin zij zich lichamelijk, geestelijk, intellectueel en maatschappelijk optimaal kunnen ontwikkelen. Dit begint bij het voorzien in materiële basisbehoeften zoals huisvesting, voedsel en kleding, maar gaat ook over immateriële behoeften van kinderen en jongeren waarin voorzien moet worden. Ouders zijn primair verantwoordelijk om te zorgen

52 Kalverboer en Zijlstra (2006), *Het belang van het kind in het Nederlands recht. Voorwaarden voor ontwikkeling vanuit een pedagogisch perspectief*

53 General Comment 14 (2013), on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration, CRC /C/GC/14, 23 may 2013

dat hun kind opgroeit in gunstige en stimulerende levensomstandigheden. Hierbij moet rekening gehouden worden met het vermogen en de financiële mogelijkheden van ouders. Als ouders niet voor een toereikende levensstandaard kunnen zorgen, moet de overheid hierin bijstaan.⁵⁴

Armoede mag geen reden zijn om kinderen en jongeren uit huis te plaatsen. Dit staat in de Guidelines for the Alternative Care of Children en het Kinderrechtencomité omarmt die richtlijnen.⁵⁵ Het Kinderrechtencomité heeft recent in General Comment nummer 21 herhaald dat armoede geen reden voor uithuisplaatsing mag zijn. Deze General Comment gaat over kinderen en jongeren die op straat terecht komen. In de General Comment wordt overwogen dat kinderen en jongeren niet op straat horen en dat overheden een taak hebben in het voorkomen daarvan die reikt tot het maximaal haalbare binnen hun beschikbare bronnen. Het Kinderrechtencomité geeft aan dat het feit dat kinderen en jongeren op straat (dreigen te) komen, geen reden mag zijn om ouders en kinderen uit elkaar te halen. Het moet juist voor de overheid het signaal zijn dat er adequate ondersteuning nodig is voor het gezin. De overheid moet structurele maatregelen nemen én maatwerk in een individueel geval leveren om armoede en leven op straat te voorkomen. Huisuitzettingen moeten voorkomen worden en er mag in ieder geval niet toe overgegaan worden voordat er een alternatief plan is voor de kinderen en jongeren. De negatieve gevolgen moeten zo minimaal mogelijk zijn. De General Comment benoemt een aantal eisen waar adequate huisvesting aan moet voldoen. Het gaat daarbij om juridische woonzekerheid, toegang tot faciliteiten, aanwezigheid van infrastructuur, betaalbaarheid, bewoonbaarheid, toegankelijkheid, geschiktheid van de locatie, veiligheid, toegang tot drinkwater en tot sanitair en andere hygiënische faciliteiten.⁵⁶

3.3 Recht op gezondheid

In aanvulling op het bovenstaande geldt voor kinderen en jongeren dat zij het specifieke recht hebben op het genot van de grootst mogelijke mate van gezondheid en voorzieningen die hun gezondheid bevorderen (art. 24 IVRK). Materiële basisbehoeften moeten hiervoor gewaarborgd zijn, zoals water uit de kraan, een warm huis en gezond eten. De overheid moet er voor zorgen dat kinderen en jongeren in armoede door het gebrek aan basisbehoeften niet lijden aan verwaarlozing en ouders hierin ondersteunen.⁵⁷ In het kader van armoede is het relevant dat er rekening wordt gehouden met de specifieke noden van het jonge kind.⁵⁸

3.4 Recht op sociale voorzieningen

Artikel 27 hangt samen met artikel 26 van het Kinderrechtenverdrag. Dat artikel geeft kinderen en jongeren het recht om de voordelen te genieten van voorzieningen voor sociale zekerheid, met inbegrip van sociale verzekering (lid 1). De voordelen moeten worden

54 General Comment 4 (2003), Adolescent health and development in the context of the Convention on the Rights of the Child, CRC/GC/2003/4, 1 July 2003, overweging 16

55 Guidelines for the Alternative Care of Children, Resolution adopted by the General Assembly, A/RES/64/142, 24 February 2010, overweging 15

56 General Comment No. 21 (2017) On children in street situations, 21 Juni 2017, CRC/C/GC/21, in het bijzonder overwegingen 46 tot en met 51

57 General comment No. 15 (2013) On the rights of the child to the highest enjoyment of the highest attainable standard of health, 17 april 2013, CRC/C/GC/15

58 General comment No. 7 (2005), Implementing Child Rights in Early Childhood, 20 September 2006, CRC/C/GC/7/Rev.1

afgestemd op de middelen en omstandigheden van het kind of de jongere en zijn opvoeders. Een verzoek om sociale zekerheid kan *door* of *namens* het kind of de jongere worden ingediend (lid 2).

Artikel 26 is een instrumenteel artikel om andere rechten uit het Kinderrechtenverdrag te kunnen realiseren. Het geeft kinderen en jongeren het recht om te *profiteren* van sociale zekerheid. Dat betekent dat ze niet per se een *zelfstandige aanspraak* op sociale zekerheid hoeven hebben als ze er maar via hun ouders gebruik van kunnen maken. Wel zou het zelfstandig aanspraak kunnen maken mogelijk moeten zijn. Bijvoorbeeld als de ouders zelf geen toegang hebben tot de voorzieningen. Wat dat betreft mag de toegang tot de sociale voorzieningen niet enkel afhankelijk zijn van de ouders/verzorgers.

4 ONDERZOEKSMETHODE

In ons onderzoek staat de volgende vraag centraal:

Hoe worden kinderen en jongeren door armoede in hun ontwikkeling belemmerd en in hoeverre sluiten bestaand beleid en voorzieningen aan bij wat kinderen en jongeren in armoede nodig hebben voor hun ontwikkeling?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden zijn een aantal deelvragen geformuleerd:

- 1 *Wat is er uit wetenschappelijk onderzoek bekend over de impact van armoede op het leven en de ontwikkeling van kinderen en jongeren?*
- 2 *Hoe beoordelen en ervaren kinderen en jongeren in armoede hun leefomgeving en wat zijn volgens hen de gevolgen van armoede?*
- 3 *Welke problemen ervaren ouders door armoede die de opvoeding en verzorging van hun kinderen raken en wat vinden ouders van de voorzieningen in hun gemeente?*
- 4 *Wat zijn volgens gemeenten actuele knelpunten in het armoedebeleid?*

4.1 Methode van onderzoek onder kinderen, jongeren en ouders

4.1.1. Vragenlijst over de leefomgeving

In 2016 heeft de Kinderombudsman een Kinderrechtentour door Nederland gedaan en daaraan gekoppeld een online vragenlijst uitgezet onder kinderen en jongeren.⁵⁹ Deze vragenlijst over de leefomgeving van kinderen en jongeren is gebaseerd op het zogenaamde *Best Interest of the Child* model (BIC-model).⁶⁰ Dit is een pedagogisch model dat uitlegt welke veertien voorwaarden er in de leefomgeving van een kind of jongere aanwezig moeten zijn om zich goed, veilig en gezond te kunnen ontwikkelen.⁶¹ De volledige lijst met omgevingsvoorwaarden en uitleg staat in bijlage één.

Op basis van de veertien omgevingsvoorwaarden hebben we veertien vragen gesteld. Bij elk van de vragen konden kinderen en jongeren aangeven of ze dit aspect van hun leefomgeving onvoldoende, matig, voldoende of goed ervaren. Ook konden kinderen en jongeren een toelichting schrijven. Als een kind of jongere bij alle vragen heeft gekozen voor goed of voldoende dan heeft het waarschijnlijk een fijne kindertijd en groeit hij of zij op in een stimulerende en veilige omgeving. Wanneer een kind of jongere meerdere aspecten matig of onvoldoende vindt, kan dit een negatieve invloed hebben op zijn of haar leven. Hoe meer aspecten niet in orde zijn, hoe minder voorwaarden voor ontwikkeling aanwezig zijn en hoe zorgelijker dit is.

59 De Kinderombudsman (2016), Als je het ons vraagt. De Kinderombudsman op Kinderrechtentour. Zie voor de volledige vragenlijst dit rapport

60 Kalverboer & Zijlstra (2010), *Het belang van het Nederlands kind in het Nederlands recht. Voorwaarden voor ontwikkeling vanuit een pedagogisch perspectief*

61 De voorwaarden voor een goede ontwikkeling zijn adequate verzorging (1), veiligheid (2), liefde en aandacht van ouders (3), structuur, regels en ondersteuning (4), goed voorbeeld gedrag van ouders (5), interesse van ouders (6) stabiliteit en continuïteit in de opvoeding en verzorging (7), veiligheid in de buurt (8), respect (9), een sociaal netwerk van andere volwassenen (10), school en vrije tijdsbesteding (11), contact met leeftijdgenoten en vrienden (12), goed voorbeeldgedrag van andere volwassenen (13), zekerheid en continuïteit in de leefomstandigheden (14)

Naast de veertien vragen over de leefomgeving hebben we kinderen en jongeren ook gevraagd een rapportcijfer te geven voor hun leven. Ook hebben we gevraagd om voor ons op te schrijven welke dingen in hun leven kinderen en jongeren fijn vinden, wat er beter moet in hun leven, waarover kinderen en jongeren zouden willen meepraten en wat zij zelf zouden doen als ze de Kinderombuds- man of vrouw zouden zijn.

4.1.2. Wie hebben onze vragenlijst ingevuld?

In het najaar van 2016 heeft deze vragenlijst negen weken online gestaan. Onze online vragenlijst is door 1395 kinderen en jongeren volledig ingevuld. Van deze 1395 kinderen en jongeren die de vragenlijst volledig invulden, hebben 196 gezegd dat er thuis weinig geld is. Dit is 14,1 procent van het totaal. De groep kinderen en jongeren die in armoede leeft (n=196) is door ons vergeleken met de groep kinderen en jongeren die niet in armoede leeft (n=1199). Hierbij zijn we geholpen door twee masterstudenten pedagogiek van de Rijksuniversiteit Groningen. In de analyse hebben we gekeken of en hoe kinderen en jongeren in armoede hun leefomgeving beoordelen in vergelijking met kinderen en jongeren die niet in armoede opgroeien. Ook hebben we gekeken of zij een ander rapportcijfer geven aan hun leven. Tot slot hebben we gekeken naar hun antwoorden op de open antwoorden. Voor ons was het met name relevant wat zij hebben geantwoord op de vraag wat er beter kan in hun leven en wat zij zouden doen als zij de kinderombuds- man of vrouw zouden zijn.

In de figuren op bladzijde 26 staat een overzicht van alle gegevens over de kinderen en jongeren die onze vragenlijst hebben ingevuld.

Leeftijd en geslacht

De vragenlijst kon worden ingevuld door kinderen en jongeren tussen de acht en achttien jaar. De gemiddelde leeftijd van alle kinderen en jongeren die de lijst invulden is vijftien jaar. Als we de groep kinderen en jongeren in armoede vergelijken met de groep kinderen en jongeren die niet in armoede leeft, zien we geen grote verschillen en is de gemiddelde leeftijd ook ongeveer vijftien jaar. Binnen de groep kinderen en jongeren in armoede zijn relatief meer jongens (20,4 procent) dan in de groep kinderen en jongeren zonder armoede (15,3 procent).

Onderwijsniveau

De meeste kinderen en jongeren die de lijst invulden gaan naar het middelbaar onderwijs of mbo. Het onderwijsniveau van de groep kinderen en jongeren in armoede verschilt significant van de kinderen en jongeren die niet in armoede opgroeien.⁶² Opvallend is dat de kinderen en jongeren die niet in armoede leven veel vaker naar het vwo gaan (31,3 procent) dan de kinderen en jongeren in armoede (13,8 procent). Kinderen en jongeren in armoede volgen vaker praktijkonderwijs, vmbo basis of kader, mbo 1 of 2 of mbo 3 of 4. Ook zijn er meer jongeren die niet naar school gaan en geen werk hebben, dan in de groep kinderen en jongeren die opgroeit zonder armoede.

62 Als een resultaat significant is, betekent dat dat de kans heel klein is (minder dan 5%) dat het op toeval berust

Gezinssituatie

Kinderen en jongeren die in armoede leven hebben vaker gescheiden ouders (28,6 procent) dan kinderen en jongeren die niet in armoede leven (7,8 procent). Ook is de woonsituatie van kinderen en jongeren in armoede verschillend. Opvallend is dat het percentage kinderen en jongeren binnen de groep in armoede dat aangeeft alleen bij hun moeder te wonen veel hoger is dan in de groep kinderen en jongeren zonder armoede, namelijk 43,4 procent tegenover 10 procent. Ook zijn er in de groep kinderen en jongeren die in armoede leeft, meer die aangeven in een instelling te wonen (4,1 procent tegenover 0,8 procent van de groep kinderen en jongeren die niet in armoede leeft). Al deze gevonden verschillen zijn eveneens significant.

Problemen thuis en jeugdhulp

We hebben nog een aantal andere verschillen gevonden tussen kinderen en jongeren die in armoede leven en kinderen en jongeren die niet in armoede leven. Zo zeggen veel meer kinderen en jongeren die in armoede leven dat er problemen zijn thuis (33,7 procent tegenover 11,5 procent). Ook ontvangen er meer kinderen en jongeren jeugdhulp (16,8 procent) uit de groep in armoede dan uit de groep kinderen en jongeren die niet in armoede leeft (8,8 procent).

Representativiteit

Het doel van de vragenlijst was om van zoveel mogelijk kinderen en jongeren te weten te komen hoe zij hun leefomgeving beoordelen. Hierbij hebben we niet geprobeerd om een groep kinderen en jongeren te bevragen die wat betreft achtergrondkenmerken, zoals leeftijd, geslacht en schoolniveau, vergelijkbaar zijn met het gemiddelde van Nederland. Dit betekent dat onze bevindingen niet gelden voor alle kinderen en jongeren in Nederland. Onze resultaten zijn dus niet representatief voor alle kinderen en jongeren in Nederland. Wel geeft de vragenlijst een indicatie van hoe kinderen en jongeren die in armoede opgroeien hun leefomgeving beoordelen in vergelijking met andere kinderen en jongeren die niet met armoede te maken hebben.

Wie hebben onze vragenlijst ingevuld?

	Aantal
Kinderen waarbij er thuis weinig geld is (14%)	196
Kinderen waarbij voldoende geld is (86%)	1199
Totaal	1395

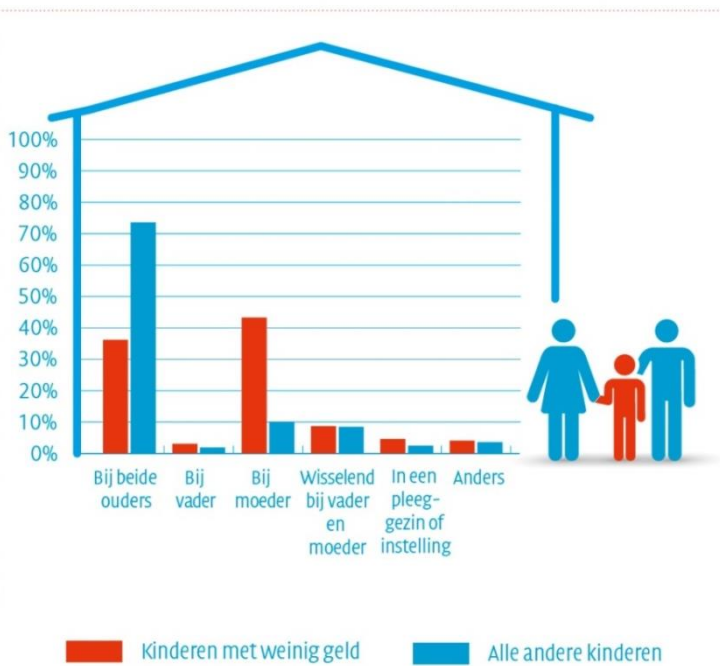
Geslacht

	Jongens	Meisjes	Anders
Kinderen met weinig geld	20,4%	78,1%	1,5%
Alle andere kinderen	15,3%	84,1%	0,6%

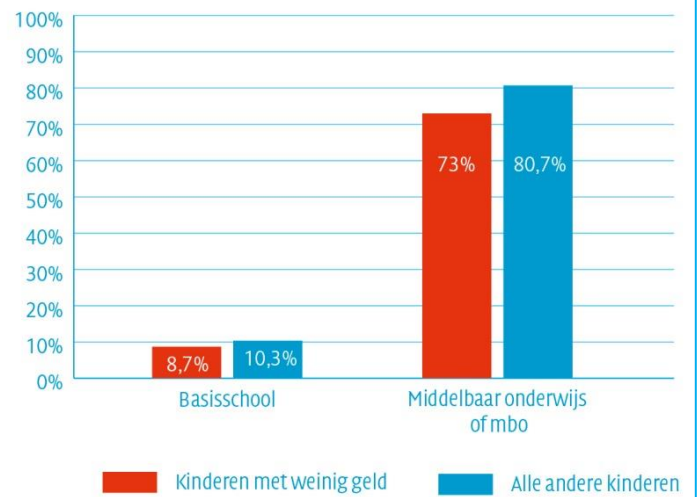
Leeftijden kinderen met weinig geld

	8-12 jaar	13-18 jaar
Kinderen met weinig geld	25	170
Alle andere kinderen	171	1029
Totaal	196	1199

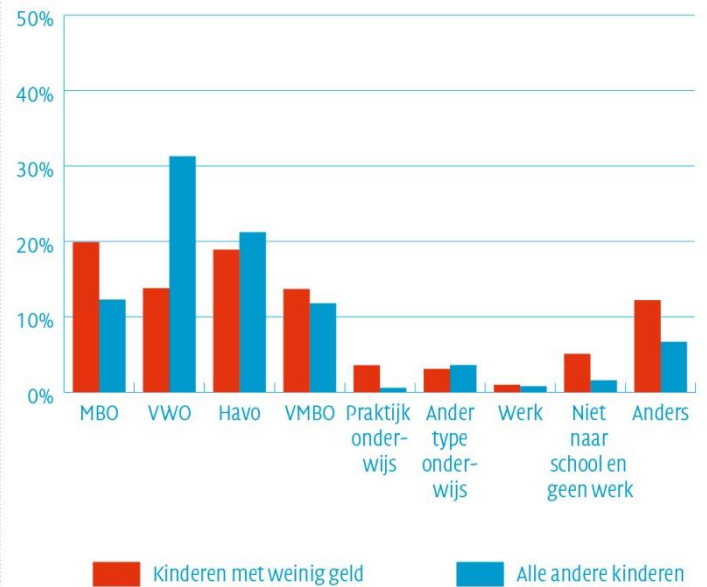
Woonsituatie

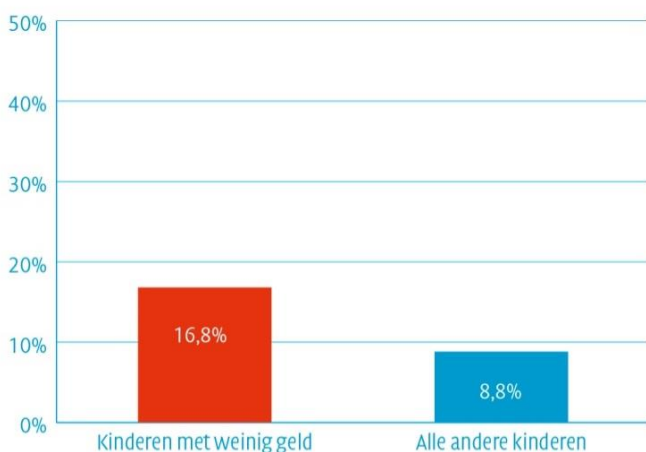
Onderwijs

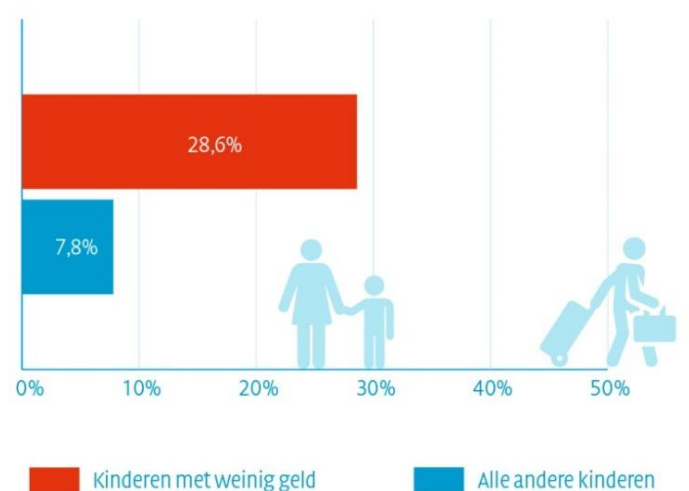
Soort onderwijs of werk

Hoeveel kinderen krijgen jeugdhulp?

Hoeveel kinderen hebben gescheiden ouders?

4.1.3 Diepte interviews met kinderen en jongeren

In het voorjaar en de zomer van 2017 hebben we voor dit onderzoek met zeventien kinderen en jongeren gesproken waarvan tien jongens en zeven meisjes. De leeftijd van de geïnterviewde kinderen en jongeren varieerde van negen tot eenentwintig jaar. Van de zeventien kinderen en jongeren gaan er acht naar de basisschool. De overige negen kinderen en jongeren volgen verschillende onderwijsniveaus. Er gaan vijf scholieren naar het vmbo, twee scholieren naar de mavo, één naar het v en we hebben een mbo student geïnterviewd. De kinderen en jongeren wonen op verschillende plekken in Nederland. We hebben kinderen en jongeren geïnterviewd uit de provincies Noord-Holland, Zuid-Holland, Gelderland, Brabant, Groningen en Drenthe. De kinderen en jongeren wonen zowel in grote als kleinere steden, in verschillende soorten wijken en in dorpen. Het merendeel van de kinderen en jongeren dat wij hebben geïnterviewd woont alleen bij zijn of haar moeder. Drie van de door ons gesproken kinderen en jongeren woont in een tweeoudergezin bestaand uit een vader en een moeder. Een van de door ons gesproken jongeren woont op zichzelf. De kinderen en jongeren die we hebben geïnterviewd hebben verschillende culturele achtergronden. De meeste kinderen en jongeren hebben we geïnterviewd zonder aanwezigheid van hun ouders, tenzij kinderen zelf aangaven liever in aanwezigheid van hun ouder(s) het interview te willen doen. In een aantal gevallen hebben we tegelijkertijd broertjes en zusjes geïnterviewd.

Net zoals bij de vragenlijst, hebben we in de interviews kinderen en jongeren gevraagd naar de verschillende kwaliteit van hun leefomgeving. De interviews hebben ons de mogelijkheid gegeven om bij kinderen en jongeren specifieke vragen te stellen over hun leefomgeving en wat zij merken van armoede. Met behulp van de interviews hebben we eveneens informatie gekregen over de oplossingen die zij zelf nodig vinden. Ook voor interviews met kinderen en jongeren geldt dat deze niet representatief zijn voor alle kinderen en jongeren die te maken hebben met armoede. Wel geven de interviews aanvullend aan de vragenlijst een goede indicatie van wat kinderen en jongeren in armoede ervaren.

De interviews waren semigestructureerd. Dat betekent dat we met alle kinderen en jongeren ongeveer dezelfde onderwerpen besproken hebben. De besproken onderwerpen hebben wij net als de vragenlijst gebaseerd op de veertien omgevingsvoorwaarden voor ontwikkeling. We hebben aan kinderen en jongeren bijvoorbeeld vragen gesteld over hoe het thuis is, wat kinderen en jongeren van hun buurt vinden en hoe het op school gaat. Daarbij hebben we steeds de link gelegd met de geldproblemen en geldzorgen thuis.

4.1.4 Diepte interviews met ouders

In het voorjaar en de zomer van 2017 hebben we veertien ouders geïnterviewd waarvan dertien vrouwen en één man. De veertien ouders hebben kinderen in de leeftijd tussen één en zeventien jaar. Van elf van de veertien ouders hebben we ook hun kinderen geïnterviewd. We hebben ouders geïnterviewd uit de provincies Noord-Holland, Zuid-Holland, Gelderland, Brabant en Groningen. De ouders wonen zowel in grotere als kleinere steden en dorpen en in verschillende soorten wijken. Tien van de veertien ouders die we hebben gesproken is een alleenstaande moeder. De andere vier ouders wonen met hun partner.

De meeste ouders die we hebben gesproken komen rond van een bijstandsuitkering of een uitkering in verband met (tijdelijke) arbeidsongeschiktheid. Daarnaast hebben we een ouder gesproken die werkt en een ouder wiens partner werkt. Een aantal ouders met een bijstandsuitkering is werkzoekend. Daarnaast hebben we een ouder gesproken met een werkervaringsplaats en doen een aantal ouders vrijwilligerswerk.

De interviews met ouders hebben ons de mogelijkheid gegeven om te achterhalen welke problemen zij in hun leefomgeving ervaren, hoe die problemen met armoede te maken hebben en hoe de opvoeding en verzorging van kinderen en jongeren hierdoor geraakt wordt. Ook hebben we bij ouders kunnen nagaan hoe zij de toegang en het gebruik van voorzieningen ervaren. Voor de interviews met ouders geldt eveneens dat deze niet representatief zijn voor alle ouders die te maken hebben met armoede. Wel geven de interviews een indicatie van de ervaring van ouders aanvullend aan wat we al over armoede weten van kinderen en jongeren. Ook hebben we bij ouders kunnen nagaan hoe zij de toegang en het gebruik van voorzieningen ervaren. Ook de interviews met ouders waren semi-gestructureerd en ook bij ouders hebben we verschillende aspecten van de leefomgeving van henzelf en hun kinderen besproken.

4.1.5 Werving van participanten en afname interviews

De kinderen, jongeren en ouders hebben we geworven via een aantal organisaties in Nederland dat zich inzet voor kinderen en gezinnen in armoede. We hebben voorafgaand aan de interviews geen navraag gedaan naar het exacte inkomen en/of de schuldsituatie van ouders. Omdat de geïnterviewde ouders, kinderen en jongeren al in beeld waren van organisaties die ons hebben geholpen, konden wij ervan uitgaan dat het inderdaad om kinderen, jongeren en ouders in armoede ging. In de interviews met de ouders hebben we uitgevraagd hoe hun financiële situatie er precies uitzag.

Voor zover dat mogelijk was en kinderen en jongeren dat wilden, hebben we de kinderen en jongeren los van hun ouders gesproken. In een aantal gevallen hebben we kinderen en hun ouders tegelijkertijd geïnterviewd. De interviews met kinderen, jongeren en ouders zijn anoniem verwerkt.

4.2 Methode van onderzoek naar armoedebeleid

Focusgroepgesprekken met gemeenten

In het voorjaar en de zomer van 2017 zijn er drie focusgroepgesprekken georganiseerd met beleidsadviseurs uit verschillende gemeenten die zich bezighouden met armoedebestrijding. Er is een focusgroepgesprek georganiseerd in Den Haag, Breda en Hoogeveen. In totaal hebben 26 beleidsadviseurs deelgenomen die gezamenlijk 30 gemeenten vertegenwoordigden. De volledige lijst met gemeenten is opgenomen in bijlage twee. De werving van deelnemers aan de gesprekken is gebeurd via verschillende platforms waarin gemeenten samenwerken en kennis delen over armoedebestrijding.

In de focusgroepgesprekken hebben we gemeenten gevraagd naar de positieve resultaten die zij de afgelopen jaren in de bestrijding van armoede hebben bereikt. Daarnaast hebben

we gevraagd naar knelpunten in de bestrijding van armoede zowel onder kinderen als volwassenen. De input van de gemeenten in het rapport is geanonimiseerd. Dat betekent dat we niet per gemeente die heeft deelgenomen aan een van onze gesprekken een stand van zaken hebben opgenomen. De input van de gemeenten geeft geen volledig beeld van hoe gemeenten in Nederland er nu voorstaan, wel geeft het een goede indicatie van wat knelpunten zijn en de belangrijkste kansen voor verbetering.

5 WAT ERVAREN KINDEREN EN JONGEREN IN ARMOEDE?

Wat merken kinderen en jongeren van armoede in hun leefomgeving en hoe beoordelen ze hun leefomgeving? Deze vragen staan in dit hoofdstuk centraal. Ook willen we weten wat er volgens kinderen en jongeren beter moet in hun leven en welke oplossingen zij nodig vinden aanvullend op de voorzieningen die zij al ontvangen. De resultaten die wij in dit hoofdstuk bespreken geven antwoord op deze vragen. Eerst bespreken we de resultaten van onze vragenlijst en vervolgens de resultaten van onze interviews.

5.1 Resultaten vragenlijst

Lagere beoordeling van de gehele leefomgeving

De belangrijkste uitkomst van onze analyse is dat kinderen en jongeren die in armoede opgroeien alle veertien omgevingsvoorwaarden van de leefomgeving significant lager beoordelen dan kinderen en jongeren die niet in armoede opgroeien.⁶³ Dat wil zeggen dat kinderen en jongeren in armoede over alle verschillende aspecten van hun leefomgeving minder tevreden zijn en de omstandigheden waarin zij opgroeien over het geheel genomen minder gunstig zijn.

Top 5 van de omgevingsvoorwaarden waar kinderen die thuis weinig geld hebben het minst tevreden over zijn.	
1. Zekerheid	37%
2. School en vrije tijd	29%
3. Sociaal netwerk	25%
4. Veiligheid buurt	23%
5. Aandacht van ouders	20%

Te weinig liefde en aandacht van ouders

Van de kinderen en jongeren in armoede is twintig procent niet tevreden over de aandacht van hun ouders. Onder liefde en aandacht van ouders verstaan we dat kinderen steun, begrip en geborgenheid van hun ouders voelen, ouders tijd hebben voor hun kinderen en er een goede band is. Deze liefde en aandacht zijn een belangrijke voorwaarde voor de ontplooiingskansen van kinderen en jongeren.⁶⁴ Er zijn 43 kinderen en jongeren die een toelichting hebben gegeven over liefde en aandacht, deze zijn moeilijk te beoordelen als negatief of positief omdat er vaak sprake is van één van de ouders waar een kind een goede

⁶³ Als een resultaat significant is, betekent dat dat de kans heel klein is (minder dan 5%) dat het op toeval berust
⁶⁴ Kalverboer & Zijlstra (2010), *Het belang van het Nederlands kind in het Nederlands recht. Voorwaarden voor ontwikkeling vanuit een pedagogisch perspectief*

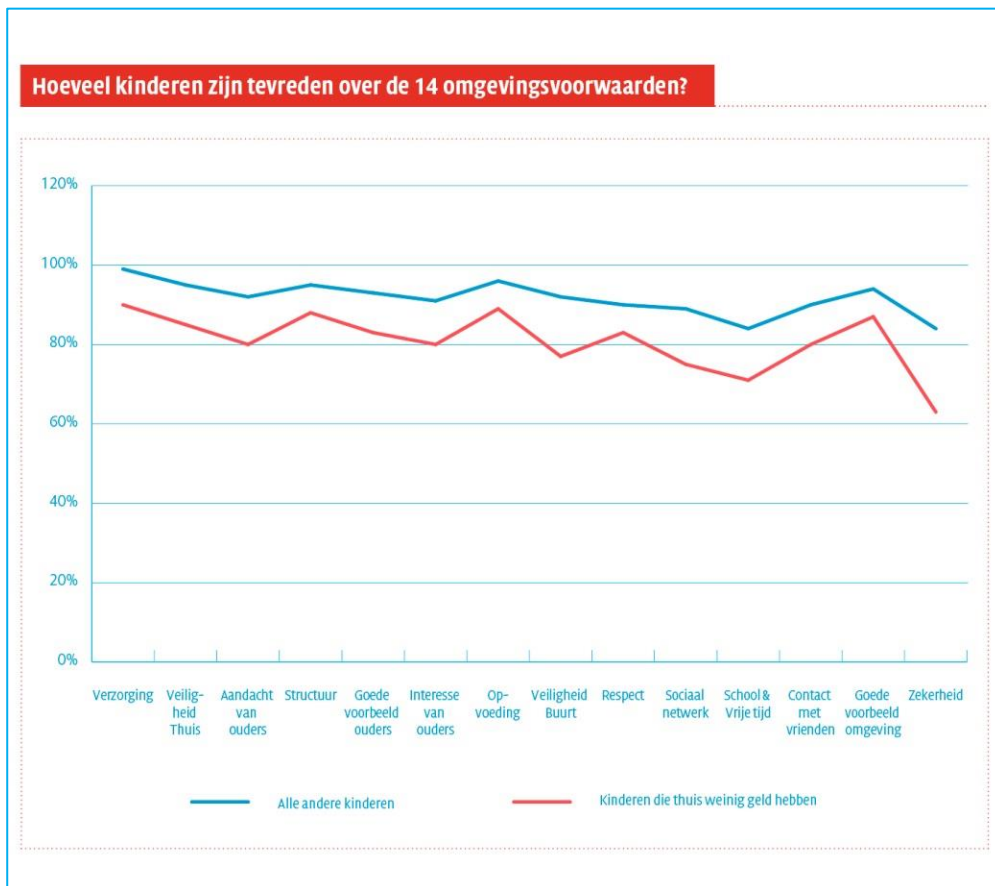
band mee heeft en een andere ouders waar er een slechtere band mee is. Ook geven kinderen en jongeren aan dat er niet *altijd* een goede band is.

De buurt is niet veilig

Van de kinderen en jongeren die in armoede leven vindt 23 procent hun buurt niet veilig. Onder een veilige buurt verstaan we een buurt waarin het kind of de jongere het gevoel heeft veilig te zijn en waarin er weinig criminaliteit of overlast is. Er hebben 31 kinderen en jongeren een toelichting gegeven over hun buurt waarvan 24 kinderen en jongeren een negatieve. Zij voelen zich niet altijd veilig in de buurt. Sommige kinderen en jongeren worden gepest of gediscrimineerd en ook geven een aantal kinderen en jongeren aan dat er criminaliteit is. Een meisje van veertien schrijft: 'Onze burens maken bijna elke dag ruzie. Vandaag zaten ze met bakstenen te gooien. Ze hebben ook wiet in de tuin staan en zetten bijna elke dag van die hardcore muziek op, dus kan ik daardoor niet zo goed leren.'

Sociaal netwerk is matig of onvoldoende

Over het sociale netwerk is 25 procent van de kinderen en jongeren niet tevreden. Onder sociaal netwerk verstaan we de andere volwassenen naast de ouders waar een kind of jongere een beroep op kan doen. Ook verstaan we onder sociaal netwerk een vereniging of sportclub waar een kind of jongere opgenomen is. In gezinnen waar problemen zijn, is het

sociale netwerk een belangrijk vangnet voor een kind of jongere, bijvoorbeeld om ouders te ontlasten en als emotionele steun voor een kind of jongere.⁶⁵

In totaal hebben 27 jongeren een toelichting over hun sociale netwerk gegeven. De dertien kinderen en jongeren die een negatieve beoordeling geven, geven meestal aan 'niemand te hebben' of alleen hun ouder(s). Ook zijn er kinderen en jongeren die negatieve ervaringen hebben met hulpverleners of leraren. Een jongen van zestien jaar licht toe: 'Er zijn niet echt andere mensen die er voor ons zijn. We zitten niet op sport ofzo, omdat daar geen geld voor is. Omdat ik een thuiszitter was, waren er meer mensen die ons tegenwerkten dan met ons meewerkten.'

Ontevredenheid over school en vrije tijd

Over hun school en vrijetijdsbesteding is 29 procent van de kinderen en jongeren ontevreden. Zij beoordelen deze met een matig of onvoldoende. Dat kinderen en jongeren minder tevreden zijn over hun school en vrije tijd, kan betekenen dat ze het niet fijn vinden om naar school te gaan of onvoldoende hulp en steun ervaren op school. Ook kan het betekenen dat ze naast school geen stimulerende vrijetijdsbesteding hebben. In totaal hebben 49 kinderen en jongeren een toelichting gegeven over school en vrije tijd. Veel jongeren gaven aan dat de druk op school te hoog is. Een aantal kinderen en jongeren gaf aan dat ze niet genoeg steun krijgen. Ook zijn er kinderen en jongeren die zeggen dat ze de studie of benodigdheden voor school niet kunnen betalen en dat er geen geld is voor sport of muziekles: 'Er is geen geld voor een sportclub, dat zou ik wel graag willen' licht een jongen van veertien jaar toe.

Kinderen in armoede missen zekerheid

De groep kinderen en jongeren in armoede scoort opvallend laag op de vraag of zij zekerheid ervaren in hun leven. Van de kinderen en jongeren in armoede beoordeelt 37 procent de zekerheid in hun leven onvoldoende of matig. Met zekerheid wordt bedoeld dat er stabiliteit en continuïteit is in hun levensomstandigheden, dat er geen onvoorziene en plotselinge veranderingen zijn en veranderingen aangekondigd en inzichtelijk gemaakt zijn voor een kind of jongere. Onder zekerheid verstaan we ook dat kinderen en jongeren zich zeker voelen over hun toekomst en hier geen zorgen over bestaan. Voor een gunstige ontwikkeling hebben kinderen en jongeren het eveneens nodig dat zowel zichzelf als hun ouders een positief toekomstperspectief hebben.⁶⁶

Er hebben in totaal 37 kinderen en jongeren een toelichting gegeven over zekerheid. In de gevallen dat deze negatief beoordeeld wordt, vertellen kinderen en jongeren dat zij te maken hebben gehad met scheiding of met ziekte van een ouder. Ook zijn er kinderen en jongeren bij die zich zorgen maken om hun ouders, omdat ze weinig geld of geen baan hebben. Een andere onzekerheid die wordt geuit zijn jongeren die niet weten of ze een vervolopleiding kunnen betalen.

65 Kalverboer & Zijlstra (2010), *Het belang van het Nederlands kind in het Nederlands recht. Voorwaarden voor ontwikkeling vanuit een pedagogisch perspectief*

66 Kalverboer & Zijlstra (2010), *Het belang van het Nederlands kind in het Nederlands recht. Voorwaarden voor ontwikkeling vanuit een pedagogisch perspectief*

Vergelijking met kinderen die niet in armoede opgroeien

Van de groep kinderen en jongeren in armoede vindt 37 procent de zekerheid in hun leven onvoldoende of matig. In de groep kinderen en jongeren die niet in armoede opgroeit is dat zestien procent. Dit is het grootste verschil dat we hebben geconstateerd tussen kinderen en jongeren die wel en die niet in armoede opgroeien. Een ander groot verschil tussen kinderen en jongeren in armoede en kinderen en jongeren die niet in armoede leven, is de waardering van de veiligheid in hun buurt. Van de kinderen en jongeren die in armoede leven vindt 23 procent hun buurt niet veilig. Van de kinderen en jongeren die niet in armoede leven vindt acht procent de buurt onveilig. Ook in de beoordeling van het sociaal netwerk is een relatief groot verschil gevonden tussen beide groepen. Van de groep kinderen en jongeren in armoede is 25 procent ontevreden over het sociaal netwerk, tegenover elf procent van de groep kinderen en jongeren die niet in armoede opgroeit. Er zijn ook behoorlijke verschillen gevonden in de waardering van school en vrije tijd en aandacht van ouders. Van de groep kinderen en jongeren in armoede is 29 procent negatief over de school en vrije tijd. Bij de groep kinderen en jongeren die niet arm zijn is dit zestien procent. Van de kinderen en jongeren in armoede is twintig procent niet tevreden over de liefde en aandacht van hun ouders, terwijl van kinderen en jongeren die niet in armoede opgroeien acht procent hierover ontevreden is.

Top 5: Grootste verschillen tussen kinderen die thuis weinig geld hebben en alle andere kinderen		
	Kinderen die thuis weinig geld hebben (n=196)	Alle andere kinderen (n=1199)
	Ontevreden	Ontevreden
1. Zekerheid	37%	16%
2. Veiligheid Buurt	23%	8%
3. Sociaal netwerk	25%	11%
4. School & Vrije tijd	29%	16%
5. Aandacht van ouders	20%	8%

5.1.1 Rapportcijfer voor het leven

We hebben kinderen en jongeren ook gevraagd om een rapportcijfer aan hun leven te geven. Uit de analyse blijkt ook dat de beoordeling van de leefomgeving van invloed is op het rapportcijfer dat kinderen en jongeren aan hun leven geven. Hoe beter kinderen en jongeren hun leefomgeving beoordelen, hoe hoger hun cijfer. Kinderen en jongeren in armoede, die op alle aspecten van hun leefomgeving lager scoren, geven hun leven gemiddeld een punt lager dan kinderen en jongeren die niet in armoede opgroeien. Kinderen en jongeren die niet in armoede opgroeien geven hun leven gemiddeld een 7,5 en kinderen en jongeren die wel in armoede opgroeien geven hun leven gemiddeld een 6,6. Belangrijk is dat we in de groep kinderen en jongeren die in armoede leven veel grotere verschillen terugzien in hun rapportcijfers. Binnen de totale groep kinderen en jongeren in armoede geeft 21 procent een onvoldoende. Ook relevant is dat de kinderen en jongeren in armoede die ook hebben aangegeven dat er problemen zijn thuis (ruim 33 procent) hun leven gemiddeld een 5,5 geven. Terwijl kinderen en jongeren die alleen zeggen problemen thuis te

hebben en niet te maken hebben met armoede, hun leven gemiddeld een 7,1 geven. Ook de kinderen en jongeren in armoede die gescheiden ouders hebben (ruim 28 procent) waarderen hun leven met een lager rapportcijfer, gemiddeld een 5.9. Kinderen en jongeren van gescheiden ouders die niet arm zijn geven hun leven een 6,8.

5.1.2 Wat kan er beter in je leven?

We hebben kinderen en jongeren de open vraag gesteld wat er beter kan in hun leven. Hier hebben 176 kinderen en jongeren in armoede een of meerdere antwoorden op gegeven. We beschrijven hieronder de drie thema's die kinderen en jongeren het meest genoemd hebben.

Meer geld om van te leven

Op de eerste plek staat meer geld om van te leven. Van de 176 kinderen en jongeren zeggen 36 kinderen en jongeren dat meer geld hun leven beter zou maken. Ze geven aan dat hun ouders te weinig geld hebben om te besteden. 'Het is soms krap, terwijl mijn beide ouders werken ', geeft een kind aan. En, 'Ik zou graag willen dat wij niet zo op het geld hoefden te letten, dat is vooral omdat mijn moeder daar soms echt mee in de knoop zit. '

School kan beter en minder werkdruk

Er zijn 34 kinderen die aangeven dat ze zaken graag anders zien wat hun onderwijs betreft. Er zijn te weinig keuzevrijheid en leuke excursies; de school kan beter en leuker. Zeventien kinderen en jongeren geven hierbij expliciet aan dat de druk op school te hoog is. Er moet minder huiswerk worden gegeven, de schooldag moet korter, en de scholen moeten minder op prestaties gericht zijn. *'Scholen zijn te erg prestatie gericht, veel kinderen zijn zo gestrest van alle toetsen, dat ze het niet redden op school. '*

Een betere band met ouders en minder ruzies

Van de 176 kinderen en jongeren benoemen 34 het contact met hun ouders en de ruzies thuis als een punt voor verbetering. Sommige kinderen en jongeren bedoelen hiermee een beter contact met een of beide ouders en lievere ouders, andere kinderen en jongeren willen juist minder contact. 'Ik heb zelf een jaar geleden het contact met mijn vader verbroken, maar ik mis hem weleens, hoe hij was als hij niet dronken was.' Kinderen en jongeren willen dat het thuis gezelliger is. Twaalf kinderen en jongeren hebben expliciet aangegeven dat ze graag zouden willen dat er thuis minder ruzies zijn en hun ouders beter met elkaar omgaan.

5.1.3 Wat zou jij doen als je de Kinderombudsman zou zijn?

We hebben kinderen en jongeren gevraagd wat zij zouden doen als ze de Kinderombudsman zouden zijn. In totaal hebben 178 kinderen en jongeren een of meerdere antwoorden gegeven op deze vraag. Ook hier bespreken we alleen de drie thema's die het meest genoemd zijn.

Help gezinnen die weinig geld hebben

Van de 178 kinderen en jongeren vinden 36 dat gezinnen die weinig geld hebben geholpen moeten worden. Dit door meer geld aan deze gezinnen te geven, te helpen bij de schoolkosten, zoals schoolreisjes en de aanschaf van digitale leermiddelen, gratis sportactiviteiten en uitjes. Kinderen en jongeren benoemen dat het hier ook gaat om het

creëren van gelijke kansen. 'Iedereen moet kunnen leren, ook als je arm bent. De school waar ik naar toe wil geeft aan dat ik niet mag komen, omdat mijn ouders de boeken en de laptop niet kunnen betalen. Mijn ouders kunnen nergens aankloppen, want ze verdienen net iets teveel.' Een ander kind licht toe: 'Een kind kan er niets aan doen of zijn ouders miljonair zijn of dat ze net rond kunnen komen. Elk kind verdient gelijke kansen.'

Help kinderen met problemen en luister naar ze

Op de tweede plek staat het helpen van kinderen en jongeren die problemen hebben. Van de 178 kinderen en jongeren vinden 35 dat er meer en betere hulp voor kinderen moet komen. 'Het systeem van de jeugdzorg moet aangepast worden op de kinderen die hulp nodig hebben, niet andersom', geeft een kind aan. Ook moet er beter naar kinderen en jongeren worden geluisterd. 'Ik denk dat het goed zou zijn als ieder kind een gesprek zou hebben waardoor er kan worden vastgesteld of een kind zich prettig voelt. Zo niet, dat het kind dan geholpen wordt.'

Doe iets aan het onderwijs en de werkdruk op school

Van de 178 kinderen en jongeren vinden 26 dat er iets gedaan moet worden aan het onderwijs en de werkdruk op school. Het aantal lessen moet naar beneden en er moet minder huiswerk worden gegeven. De school wordt hierdoor saai en kinderen en jongeren raken vermoeid en gestrest. 'Ik zou er voor zorgen dat er een duidelijk meldpunt komt voor stress op school', geeft een kind aan. Er mag daarnaast volgens de kinderen en jongeren ook iets gedaan worden aan de kwaliteit van het onderwijs en ondersteuning op maat.

5.2 Resultaten interviews met kinderen en jongeren

In de vragenlijst hebben we kinderen en jongeren gevraagd om veertien aspecten van hun leefomgeving te beoordelen. Dit zijn de voorwaarden die in de omgeving van kinderen en jongeren aanwezig moeten zijn om zich goed te kunnen ontwikkelen. Hieronder vertellen we wat kinderen en jongeren in de diepte-interviews hebben verteld over deze veertien aspecten. We hebben steeds in een kader opgenomen om welk aspect van de leefomgeving het gaat en wat je daaronder kunt verstaan.

5.2.1 Wat weten kinderen over de armoede thuis?

De kinderen en jongeren met wie is gesproken zijn meestal globaal op de hoogte van de geldproblemen thuis. Niet alleen omdat hun ouders erover vertellen maar ook omdat ze er zelf dagelijks of wekelijks mee worden geconfronteerd als er uitgaven moeten worden gedaan die voor hen belangrijk zijn. Ook weten kinderen en jongeren vaak hoe de geldproblemen zijn ontstaan, bijvoorbeeld door scheiding, ziekte of ontslag. De meeste kinderen en jongeren kennen niet de details van het besteedbare inkomen van hun ouder(s) en eventuele schulden. De meeste kinderen en jongeren hebben ook niet de behoefte om volledig op de hoogte te zijn van de geldproblemen van hun ouders. Ook al zijn de meeste kinderen en jongeren zich goed bewust van de geldproblemen thuis, niet alle kinderen en jongeren vinden zichzelf arm. Armoede associëren een aantal kinderen en jongeren met derdewereldproblematiek, zij identificeren zich niet met dat begrip. Sommige jongeren, vaak als ze wat ouder zijn, noemen zichzelf wel expliciet arm. 'Ik zou zeker willen zeggen dat ik in armoede ben opgegroeid' zegt een jongen van 21. Over het algemeen vinden kinderen en

jongeren armoede geen prettig woord. Daarom hebben we in de interviews voornamelijk gesproken over geldproblemen of geldzorgen thuis.

Er zijn ook een paar kinderen en jongeren die vertellen dat ze niet zoveel merken van armoede of geldproblemen. Voor de kinderen en jongeren die langere tijd in armoede leven, blijkt uit hun reacties dat armoede gewoon geworden is. Een meisje van 17 reageert als volgt op de vraag wat ze van armoede merkt: 'Ik merk er niet zoveel van. We hebben genoeg te eten. We hebben water, elektriciteit, dat is voor mij belangrijk'. Een meisje van 14 zegt: 'ik weet niet anders'.

5.2.2 Wat zeggen kinderen en jongeren over verzorging?

VERZORGING

- *genoeg te eten en te drinken*
- *een verwarmd huis met genoeg ruimte*
- *genoeg kleding*
- *een dokter wanneer het nodig is*
- *ouders maken zich geen zorgen over deze conditie*

Zorgen over verzorging

Kinderen en jongeren maken zich zorgen over uitgaven die noodzakelijk zijn voor hun verzorging, met name over dagelijkse boodschappen, kosten voor school en kleding. Een groot aantal kinderen en jongeren rapporteert onvoldoende gezond te eten. Kinderen en jongeren hebben geen honger maar er blijkt wel onvoldoende vers en gevarieerd eten in huis te zijn. Het blijkt vooral te gaan om groente, fruit en andere verse ingrediënten voor een warme maaltijd. Aan het einde van de week of maand wanneer het geld van hun ouders (bijna) op is, wordt er geen warme maaltijd meer gegeten maar komt het eten uit de

Jongen, 15:

“De koelkast is vaak leeg.”

voorraadkast of is er brood met eenzijdig beleg. 'De koelkast is vaak leeg' zegt een jongen van 15. Een meisje van 14 vertelt: 'We hebben soms geen warme maaltijd. Dat gebeurt één of twee keer per week.' Kinderen en jongeren die zich zorgen maken over uitgaven voor school, vertellen over de aanschaf van schoolspullen, digitale leermiddelen en de kosten van een schoolreis.

Extra's

In hun verzorging missen kinderen en jongeren ook de 'extra's'. Met extra's bedoelen de meeste kinderen en jongeren die dit woord gebruiken, extra uitgaven voor kleding, spullen zoals speelgoed of een mobiele telefoon, of uitstapjes met het gezin of vakanties. Een jongen van 15 drukt uit: 'Ik mis gewoon alle extra's. Iedereen gaat hier in de zomer op vakantie.'

Huisvesting

Een aantal kinderen en jongeren rapporteert ook dat hun huisvesting niet altijd in orde is geweest. Dit vertellen kinderen en jongeren die noodgedwongen moesten verhuizen en die tijdelijk in een maatschappelijk opvang hebben geleefd. Het huis waarin zij weer een nieuwe

Jongen, 15:

“Ik heb uitgerekend dat ik straks 130 euro per maand ga verdienen. Dus dan kan ik ook bijleggen bij mijn moeder want het is niet fijn dat ze zo weinig heeft.”

start hebben gemaakt, kon lange tijd niet ingericht worden. Een meisje van 17 vertelt: 'Toen het hier kaal was maakte ik me veel zorgen over geld. Nu gaat het beter. 'Andere problemen die we horen over huisvesting hebben te maken met afsluiting van water of internet dat in een beperkt aantal gezinnen wel eens heeft plaatsgevonden.

Bijbaan

Een bijbaan is voor veel jongeren een manier om extra geld te verdienen voor de verzorging van zichzelf en soms ook hun gezin. De jongeren met een bijbaan sparen het geld om er een laptop of mobiele telefoon van te kopen. Ook vertellen twee meisjes dat zij het geld van hun bijbaan hebben gebruikt voor hun schoolreisje. Niet om de schoolreis zelf te betalen, maar om geld mee te kunnen nemen om tijdens de reis uit te kunnen geven. Een jongen van dertien vertelt dat hij vier krantenwijken heeft. Alles wat hij daarmee verdient gaat naar zijn reiskosten. Hij heeft een school uitgekozen in een andere stad die het beste bij hem past, maar om de reiskosten te kunnen betalen moet hij zelf geld verdienen. Verder geeft een jongen van vijftien jaar aan dat hij met de inkomsten uit een bijbaan wil bijdragen aan het huishoudgeld van zijn moeder. 'Ik heb uitgerekend dat ik straks €130 per maand ga verdienen. Dus dan kan ik ook bijleggen bij m'n moeder want het is niet fijn dat ze zo weinig heeft.' Ook de jongen van 21 vertelt dat hij sinds hij mocht werken heeft bijgedragen aan het leefgeld van zijn gezin. Een aantal kinderen en jongeren zegt dat een bijbaan voor gaat boven vrijetijdsbesteding zoals sport.

5.2.3 Wat zeggen kinderen en jongeren over de veiligheid thuis?

VEILIGHEID THUIS

- *je voelt je thuis veilig, emotioneel en fysiek*
- *geen gevaar in de woning of directe omgeving*
- *er wordt geen geweld gebruikt en niet gescholden*
- *er wordt geen drugs gebruikt*

Ruzie

Door sommige kinderen en jongeren wordt er gerapporteerd over ruzie tussen gezinsleden. In meerdere gezinnen is er regelmatig ruzie tussen broertjes en zusjes en is hiervoor jeugdhulp (geweest) om de omgang tussen broertjes en zusjes te verbeteren. De ruzie koppelen de meeste kinderen en jongeren aan de grote gebeurtenissen die hebben

plaatsgevonden, zoals een (v)chtscheiding of ziekte van één van de ouders. Ook koppelt een enkel kind het aan de geldproblemen en de stress die daaruit voortkomt bij ouders. Zo vertelt een meisje van veertien: 'Mijn vader is heel precies met geld, maar mijn moeder wat makkelijker. Daar hebben ze wel een paar keer per maand ruzie over'

5.2.4 Wat zeggen kinderen en jongeren over aandacht en interesse van hun ouders en de structuur thuis?

AANDACHT EN INTERESSE VAN OUDERS EN DE STRUCTUUR THUIS

- *ouders hebben tijd, liefde en aandacht voor hun kind*
- *kind voelt geborgenheid, steun en begrip van ouders*
- *kind kan praten met ouders over problemen en wensen en er wordt geluisterd*
- *ouders bieden structuur, stimulering en stellen grenzen*
- *kind krijgt niet meer verantwoordelijkheid dan het aan kan*

Sfeer thuis

De meeste kinderen en jongeren vertellen dat ze het fijn hebben thuis. Sommige kinderen en jongeren vertellen expliciet dat de ingrijpende gebeurtenissen die zij hebben meegemaakt en ook de geldproblemen die er zijn, hen als gezin hechter hebben gemaakt. De gezinsleden hebben steun aan elkaar. Ook worden er samen leuke dingen gedaan die weinig of geen geld kosten. Ook vertelt een aantal kinderen en jongeren goed met hun moeder te kunnen praten. In veel gezinnen spelen huisdieren een belangrijke rol voor de sfeer thuis. De liefde die kinderen en ouders voor hun huisdier delen, verbindt de gezinsleden ook aan elkaar.

Jongen, 12:

“Mijn moeder is wel vaker boos. Ze maakt zich zorgen. Dat merk ik wel.”

Tegelijk zijn geldproblemen volgens een aantal kinderen en jongeren ook van invloed op de sfeer in huis en de relatie met hun ouders. 'De sfeer thuis is goed en warm. Maar van dat geld is natuurlijk wel minder. We moeten altijd denken aan wat de prioriteiten zijn' vertelt een jongen van vijftien. Geldproblemen maar ook andere grote levensgebeurtenissen die hebben plaatsgevonden, brengen spanning mee. Zo vertelt een meisje van veertien: 'Toen mijn moeder midden in haar faillissement en scheiding zat, was er veel meer stress en onrust in huis dan nu. Kinderen en jongeren merken aan hun ouders wanneer er spanning is. Sommige kinderen en jongeren vertellen dat ze het kunnen merken dat hun ouder(s) door geldproblemen minder aankunnen. Een jongen van twaalf vertelt: 'Mijn moeder is wel vaker boos. Ze maakt zich zorgen. Dat merk ik wel.'

Spanning en stress

Van een aantal kinderen en jongeren horen we dat ze zelf gespannen zijn, ze voelen zich schuldig en rapporteren over onverklaarbare lichamelijke klachten. Een meisje van veertien vertelt hierover: 'Mijn ouders zijn niet echt gestrest, maar er is wel een soort spanning. Ze moeten altijd tellen of iets echt noodzakelijk is. Ik voel die spanning ook. 'Een jongen van

vijftien vertelt dat hij zich vaak schuldig voelt wanneer hij geld van zijn moeder krijgt om bijvoorbeeld kleding te kopen. Een aantal meisjes die we hebben geïnterviewd vertellen over lichamelijke klachten zoals hoofdpijn, buikpijn en vermoeidheid. Deze meisjes kunnen de klachten meestal niet verklaren en koppelen deze klachten meestal zelf niet aan de geldproblemen thuis. Een meisje van vijftien vertelt: 'Ik heb last van vermoeidheid en enorme hoofdpijn. We weten niet waar dat aan ligt.'

Jongen, 11:

“Wij zijn wel iets zelfstandiger dan andere kinderen”

Sommige kinderen en jongeren voelen zich door de situatie thuis snel volwassen geworden. Ook dat heeft volgens de kinderen en jongeren vaak te maken met de verschillende levensgebeurtenissen die kinderen en jongeren hebben meegemaakt. Een jongen van elf zegt: 'Wij zijn wel iets zelfstandiger dan de andere kinderen.' Ook vertellen kinderen en jongeren dat ze hun problemen liever niet aan hun ouder(s) vertellen omdat ze niet voor extra belasting willen zorgen.

5.2.5 Wat zeggen kinderen en jongeren over de stabiliteit en continuïteit in hun verzorging en opvoeding?

STABILITEIT EN CONTINUÏTEIT IN OPVOEDING EN VERZORGING

- Een kind voelt zich gehecht aan zijn ouders
- Er is continuïteit in de beschikbaarheid van ouders of verzorgers

Ingrijpende levensgebeurtenissen

Alle kinderen en jongeren hebben één of meerdere grote levensgebeurtenissen meegemaakt die vaak een verband hebben met de armoede thuis. In meerdere gezinnen is een ouder ziek geworden of beperkt geraakt waardoor zij niet meer kunnen werken. Een meisje van vijftien wiens moeder plotseling ziek werd vertelt: 'Het was een heel zware periode. Veel dingen zijn veel te snel achter elkaar gebeurd.' Ook zijn er meerdere gezinnen waarin kinderen en jongeren een nare scheiding hebben meegemaakt waarbij er in sommige gevallen ook sprake was van huiselijk geweld. Ook heeft er in een gezin een uithuiszetting plaatsgevonden na een huurachterstand. Meerdere gezinnen hebben vanwege een nare scheiding, huiselijk geweld en/of geldproblemen een tijd in een crisis- of maatschappelijke opvanglocatie verbleven. Ook zijn er kinderen en jongeren uithuisgeplaatst geweest. Vanwege armoede en grote levensgebeurtenissen, zijn sommige kinderen en jongeren vaak verhuisd. Kinderen en jongeren hebben daarnaast in wisselende samenstellingen gewoond. Uit de verhalen van de kinderen en jongeren blijkt dat deze gebeurtenissen veel impact hebben gehad en nog steeds hebben. Het heeft hun leven thuis onrustiger gemaakt en hun ouders minder beschikbaar.

Meisje, 15:

“Veel dingen zijn veel te snel achter elkaar gebeurd”

5.2.6 Wat zeggen kinderen en jongeren over hun contact met andere volwassenen?

CONTACT MET ANDERE VOLWASSENEN/SOCIAAL NETWERK

- *andere volwassenen bieden hulp*
- *er zijn andere familieleden, buren, leerkrachten of andere mensen waar je terecht kunt*
- *kind is onderdeel van een vereniging of (sport)club*

Luisterend oor

De meeste kinderen en jongeren vinden het belangrijk dat er iemand buiten het gezin is om mee te praten. Sommige kinderen en jongeren praten het liefst met hun moeder, maar er zijn ook een aantal jongeren die wat ouder zijn die juist graag met iemand buiten het gezin contact hebben. Een meisje van zeventien vertelt: 'Het is soms wel fijn om het te kunnen delen met sommige volwassenen. Ik heb het gevoel dat er met volwassenen meer diepgang is ofzo. Leeftijdsgenoten hebben vaak hun oordeel klaarstaan.' School vervult hierin een belangrijke rol. De zorgcoördinator of mentor die een luisterend oor biedt kan een belangrijke functie vervullen in het sociale netwerk van een kind. 'Ik heb een test gekregen op school over hoe het thuis gaat. Naar aanleiding daarvan heb ik een gesprek gekregen met mijn mentor. Dat is echt heel belangrijk' vertelt een meisje van vijftien. Veel kinderen en jongeren hebben iemand op school om mee te praten, maar het is niet vanzelfsprekend.

Meisje, 15:

“Ik heb een test gekregen op school over hoe het thuis gaat. Naar aanleiding daarvan heb ik een gesprek gekregen met mijn mentor. Dat is echt heel belangrijk.”

De kinderen en jongeren die goed contact hebben met een andere volwassene ervaren dat als steun. Naast iemand van school, hebben kinderen en jongeren contact met andere volwassenen uit de familie: opa's, oma's, ooms, tantes of een meerderjarige broer of zus. Kinderen en jongeren met een betrokken familie, vertellen vaker dat hun familie hen meeneemt om iets leuks te gaan doen of helpt met boodschappen of andere uitgaven. Soms is er ook steun uit de buurt. 'Toen mijn moeder uit het ziekenhuis kwam stond de buurt voor ons klaar. De buurt heeft elke avond voor ons gekookt' vertelt een meisje van vijftien.

5.2.7 Wat zeggen kinderen en jongeren over hun school en vrije tijd?

SCHOOL EN VRIJE TIJD

- *kind gaat met plezier naar school*
- *kind krijgt op school de kans om zich te ontwikkelen en krijgt daarbij genoeg ondersteuning*
- *kind krijgt in zijn vrije tijd de kans om dingen te doen die hij leuk vindt en waar hij goed in is*

Uitsluiting

Kinderen en jongeren merken verschillen tussen arm en rijk op school. Een jongen van vijftien drukt het als volgt uit: 'je hebt de armen, de minder welvarenden en de welvarenden. De welvarenden, die hebben twee ouders thuis die allebei werken. Armen zijn vaak alleenstaande ouders met een uitkering.' Ook een ander meisje van vijftien spreekt in termen van arm en rijk als ze vertelt over de dynamiek in haar klas: 'de rijken hebben iets tegen de armen.' Ook jongere kinderen blijken zich al vroeg bewust van wie er in de klas wel en geen geld heeft. Zo weet een jongen van tien te vertellen dat er voor kinderen zonder geld drinken klaar wordt gezet door de meesters en juffen. Er zijn ook kinderen en jongeren die minder verschil merken. Zo zegt een jongen van vijftien: 'Op school merk ik geen verschil met andere kinderen. Ik denk dat er meer kinderen zijn die niet veel geld hebben.'

Veel kinderen en jongeren hebben ervaring met uitsluiting op school die gerelateerd is aan de geldproblemen thuis. Uitsluiting komt veel voor op grond van kleding en spullen. Nieuwe spullen bezitten en meedoen met mode is volgens een aantal kinderen en jongeren een heersende norm. Een jongen van vijftien vertelt hierover: 'Als je geen merkkleding hebt, word je geplaagd. Dat heb ik gezien bij een vriend van mij, ik hoop dat het niet bij mij gebeurt. 'Uitleggen waarom je als kind geen nieuwe kleding, telefoon hebt of op vakantie bent geweest is voor kinderen en jongeren moeilijk omdat ze angst hebben hierdoor negatief op te vallen. Meisje, veertien: 'Ik vind het niet fijn om aan andere kinderen en jongeren uit te leggen waarom wij niet op vakantie gaan. '

Meisje, 14:

“Ik kreeg stomme opmerkingen, dat ik geen kleding kon betalen enzo.”

Pesten

Uitsluiting op basis van geld en bezit kan leiden tot pesterijen en treiteren. Een meisje van twaalf vertelt: 'Ik merk wel verschil. (...) Er zijn rijke kinderen die maken wel opmerkingen of komen met mooie tassen en fietsen naar school. (...) Soms maken ze wel een gemene opmerking. Maar er wordt niet echt gepest bij ons. 'Een meisje van veertien vertelt dat ze wel is gepest: 'In het eerste en tweede jaar van de middelbare school heb ik wel verteld dat wij arm zijn. Toen ben ik enorm gepest. Ik kreeg stomme opmerkingen van ze *kan geen kleding betalen enzo*. Ik ben toen van school gewisseld.' Kinderen en jongeren willen dat pesterijen die te maken hebben met armoede gezien worden door leraren. Volgens een meisje van vijftien moeten leraren beter opletten op wat er in een klas gebeurt met leerlingen waar thuis meer en minder geld is. Er wordt wel eens getreiterd maar leraren bemoeien zich daar niet mee. 'Leraren moeten leerlingen juist erop aanspreken dat ze rekening met elkaar moeten houden.'

Schoolreisjes

Schoolreisjes zijn voor kinderen en jongeren lastige momenten waarop kinderen en jongeren uitsluiting ervaren. Ten eerste heeft dat te maken met het feit dat veel ouders niet kunnen betalen voor de schoolreis en het lang onzeker blijft of een kind of jongere kan deelnemen. Ten tweede heeft het te maken met de kosten tijdens een schoolreis. Een schoolreis waarbij

middelbare scholieren vrije tijd krijgen in een stad is pijnlijk voor kinderen en jongeren zonder geld. Een meisje van vijftien vertelt hierover: 'Ik ben dol op uitjes, had er echt zin in. Maar vrij in de stad rondlopen, daar zie ik het nut niet van in. Fijn dat er ook aan mij is gedacht'. Soms lossen kinderen en jongeren dit op door uitgaven tijdens de schoolreis van hun eigen spaargeld te doen. Maar niet alle kinderen en jongeren kunnen of willen dat.

Jongen, 15:

“Op school weten ze niet dat er minder geld is en dat wil ik ook niet. Ik ben bang dat ik anders wordt aangekeken. Dat het in de klas wordt gezegd.”

Sensitiviteit

Een groot aantal kinderen en jongeren zegt in eerste instantie niet te willen dat volwassenen op school weten van de geldproblemen thuis. Kinderen en jongeren zijn bang dat wanneer het op school bekend raakt, zij hierop aangesproken worden of ze anders behandeld worden door leerkrachten of klasgenoten. Verschil met klasgenoten mag door leerkrachten niet worden geaccentueerd. Een jongen van vijftien vertelt: 'Op school weten ze niet dat er minder geld is en dat wil ik ook niet. Ik ben bang dat ik anders wordt aangekeken. Dat het in de klas gezegd wordt.'

Kinderen en jongeren willen wel dat hun school sensitief omgaat met de geldproblemen thuis en hulp aanbiedt op een discrete manier. Kinderen en jongeren blijken het in tweede instantie vaak wel prettig te vinden als een paar mensen op school van de geldproblemen thuis weten zolang het daartoe beperkt blijft. Kinderen en jongeren willen dat scholen hulp aanbieden bij zaken die door ouders betaald moeten worden zoals schoolreizen. School komt lang niet altijd zelf met een oplossing. Kinderen en jongeren hebben er last van als er tussen school en ouders gesteggel is over het betalen van uitstapjes. Sommige kinderen en jongeren zijn in de klas geconfronteerd met het feit dat de schoolreis nog niet was betaald, dat zet het kind voor het blok en is geen voorbeeld van een sensitieve omgang. Ten tweede vinden kinderen en jongeren het ook vaak fijn als er een volwassene van school een luisterend oor biedt. Een meisje van veertien waar thuis een aantal problemen spelen waaronder armoede, vertelt dat het fijn was dat er iemand van de basisschool van haar broertjes thuis kwam om te praten. Een aantal kinderen en jongeren heeft goede ervaringen met een zorgcoördinator of mentor met wie zij kan praten.

Financiële educatie

Op school blijkt omgaan met geld of geldproblemen geen thema te zijn waarover veel wordt gesproken. Scholen besteden over het algemeen weinig aandacht aan geldzaken. Een meisje van twaalf vertelt dat er op haar basisschool wel aandacht wordt besteed aan sparen: 'Bij ons wordt er wel aandacht aan besteed dat je moet sparen. Maar niet iedereen krijgt zakgeld. Een meisje van veertien is enthousiast over een spel dat ze op school heeft gespeeld: 'In dat spel krijg je een baan en een bepaald salaris. Daarvan moest je een huis kopen, je moest ook een budget beheren en sollicitaties doen. Dat was wel leerzaam.' Volgens haar is het wel slim om te leren omgaan met geld: 'Vooral dat je niet alles in één keer moet uitgeven.'

Mobiliteit

In relatie tot school is mobiliteit voor een aantal kinderen en jongeren een probleem. Een aantal kinderen en jongeren heeft geen (werkende) fiets of onvoldoende geld voor het openbaar vervoer. Hierdoor kunnen zij moeilijker op school komen. Een jongen van vijftien die aangewezen is op het openbaar vervoer om naar school te komen vertelt: 'Het reisgeld is wel moeilijk. Mijn moeder moet er steeds geld afhalen voor de boodschappen.' Een jongen van dertien vertelt dat hij een school heeft gekozen in een andere stad die het beste bij hem past. Hij betaalt zijn reiskosten met behulp van zijn eigen krantenwijken. Dat betekent dat hij lange dagen maakt. In veel gezinnen heeft niet ieder kind een fiets. Kinderen en jongeren vertellen ook dat fietsen kapot zijn gegaan, te klein zijn geworden of gestolen en er daarna geen vervanging meer is gekomen.

Mobiliteit is ook in relatie tot vrije tijdsbesteding soms een probleem. Het gaat dan vooral over de beschikbaarheid van fietsen. Bijvoorbeeld om bij de sportvereniging of sportclub te komen of om ergens met leeftijdgenoten en vrienden af te spreken om te zwemmen of te voetballen. Een jongen vertelt dat hij niet in aanmerking komt voor een fiets omdat hij te dichtbij school woont. Hij kan lopend naar school en zijn aanvraag is daarom afgewezen. 'Als we nu ergens naar een veldje gaan om te voetballen, heb ik geen fiets. '

Vrije tijd thuis en in de buurt

Veel kinderen en jongeren spenderen hun vrije tijd thuis of in de buurt. Thuis zijn kinderen en jongeren bezig met gamen, internetten of kijken televisieseries of YouTube. In de buurt wordt gespeeld of gesport of opgetrokken met andere kinderen en jongeren. Sommige jongeren die wat ouder zijn, vooral meisjes, vertellen dat ze af en toe afspreken met vriendinnen. Meestal gebruiken ze hiervoor hun eigen geld dat ze hebben verdiend of gespaard van hun zakgeld.

Veel kinderen en jongeren zijn voor hun vrijetijdsbesteding afhankelijk van hun buurt. Kinderen en jongeren die positief zijn over hun buurt, vertellen over de mogelijkheden die er zijn om met andere kinderen en jongeren te spelen of andere jongeren te ontmoeten. Een meisje van veertien vertelt: 'Onze buurt is echt supergezellig. We voetballen altijd achter de flat. Of iemand neemt een radio mee en dan gaan we dansen.' Kinderen en jongeren die negatief zijn over hun buurt, vertellen over het gebrek aan mogelijkheden om buiten te spelen, het gebrek aan activiteiten en mogelijkheden om met andere kinderen of jongeren op te trekken. Ook als de buurt onveilig is, is dat een belemmering voor een fijne vrije tijdsbesteding buiten. Een meisje van twaalf vertelt: 'Dit is niet zo'n goede buurt. Mama wil graag verhuizen. Ik ook, er was hier een keer ingebroken. En we kunnen niet echt buitenspelen hier. 'Een jongen van vijftien zegt over zijn buurt: 'Deze buurt is geen goede buurt. Ze kijken je hier heel raar aan en er is veel criminaliteit. En er is hier heel weinig te doen.'

Sport

Een aantal kinderen en jongeren sport niet omdat er thuis geen geld is. Kinderen en jongeren die wel sporten doen dat via een stichting of de gemeente. We hebben een aantal kinderen en jongeren geïnterviewd wiens ouders om verschillende redenen geen aanspraak

kunnen maken op voorzieningen voor kinderen en jongeren in armoede, zoals een pas waarmee je activiteiten kan ondernemen of lid worden van een sportclub. Een jongen van dertien zegt: 'Als ik zou kunnen sporten, zou ik het graag willen.' Een aantal kinderen en jongeren weet dat hun ouder nog bezig is om via een stichting of de gemeente voor elkaar te krijgen dat ze kunnen gaan sporten. Lid zijn van een sportclub of vereniging, blijkt voor kinderen en jongeren ook belangrijk voor het gevoel ergens onderdeel van uit te maken en opgenomen te zijn. Een meisje van vijftien vertelt: 'Op school voel ik me wel eens buitengesloten, maar bij ballet voel ik me opgenomen. Het is leuk omdat het leeftijdsgenoten zijn en ze betrekken iedereen erbij.'

Uitstapjes en vakanties

Kinderen en jongeren missen vrije tijdsbesteding met het hele gezin. De meeste kinderen en jongeren maken zelden een uitstapje met het gezin en gaan zelden op vakantie. Een meisje van veertien zegt: 'Ik ben nog nooit op vakantie geweest. Wel een dagje uit.' Later in het interview zegt ze: 'Ik ben blij met alles wat ik krijg, bijvoorbeeld als we weggaan. Want dat is echt heel bijzonder'. Een jongen van vijftien zegt: 'Veel kinderen en jongeren gaan met hun ouders naar de Efteling. Ik wil ook graag een keer weg.' Een aantal gezinnen heeft met steun van een familie of via een stichting een korte vakantie gehad. Uit het verhaal van deze kinderen en jongeren blijkt dat deze ervaring van plezier en ontspanning met het hele gezin hen erg goed heeft gedaan. Ze kijken samen terug op een mooie herinnering. Veel kinderen en jongeren geven aan dat ze een gezamenlijk uitstapje met hun gezin belangrijker vinden dan iets leuks doen met vrienden.

5.2.8 Wat zeggen kinderen en jongeren over hun contact met vrienden en leeftijdgenoten?

CONTACT MET VRIENDEN EN LEEFTIJDGENOTEN

- *kind doet leuke dingen met vrienden of andere leeftijdgenoten*
- *kind voelt zich begrepen door leeftijdgenoten en vrienden*
- *kind heeft het gevoel dat leeftijdgenoten rekeninghouden met wie hij is*

Herkenning

Als kinderen en jongeren contact hebben met anderen die ook weinig geld hebben, helpt dat tegen een gevoel van uitsluiting. Een meisje van veertien vertelt over haar school: 'Ik heb niet heel erg het gevoel dat ik anders ben. Sommige vriendinnen hebben ook weinig geld en we praten hier ook wel eens over. Als we iets samen gaan doen, houden we ook wel rekening met geld.' Een ander meisje van veertien heeft een vriendin die in een soortgelijke situatie zit en dat vindt ze fijn: 'Het helpt wel dat zij ook minder geld hebben. Ik kan met haar praten zonder bang te zijn om uitgelachen te worden.' Andere jongeren die geen vrienden of leeftijdgenoten in dezelfde situatie hebben, vinden dat lastig. Voorstellen om samen wat te ondernemen moeten worden afgeslagen omdat er geen geld is. Als je als jongere de enige bent in een groep met weinig geld, is het moeilijk om dat bespreekbaar te maken blijkt uit de gesprekken. De meeste kinderen en jongeren hebben zowel positieve contacten met leeftijdgenoten als ervaring met uitsluiting.

5.2.9 Wat zeggen kinderen en jongeren over de stabiliteit en continuïteit in hun leefomstandigheden en de zekerheid over hun toekomst?

STABILITEIT EN CONTINUÏTEIT IN LEVENSSOMSTANDIGHEDEN EN ZEKERHEID OVER DE TOEKOMST

- *de omgeving verandert niet onvoorzien en plotseling*
- *er wordt langere tijd op één plek gewoond en niet vaak verhuisd*
- *veranderingen komen voor een kind aangekondigd en zijn inzichtelijk*
- *kind en ouders voelen zich zeker over hun toekomst*
- *de samenleving biedt het kind en ouders een toekomstperspectief*

Instabiliteit

Jongen, 21:

“Ik ben voor mijn twaalfde zoveel verhuisd dat ik de tel ben kwijt geraakt”

Ingrijpende levensgebeurtenissen en geldproblemen destabiliseren de leefomstandigheden van kinderen en jongeren. Er hebben vaak meerdere grote gebeurtenissen in het leven van kinderen en jongeren plaatsgevonden zoals (v)echtscheiding, ziekte van één van de ouders, ontslag of faillissement. Deze gebeurtenissen ontregelen het dagelijkse leven. In sommige gezinnen hebben deze geleid tot gedwongen verhuizingen en wisselingen van school. Een jongen van 21 vertelt: 'Ik ben voor mijn twaalfde zoveel verhuisd dat ik de tel ben kwijtgeraakt'. Het verlies in inkomen en geldproblemen dragen bij aan onrust en onzekerheid: er is geen geld voor het openbaar vervoer, de koelkast is snel leeg, het is onduidelijk of de kosten voor school kunnen worden voldaan.

Meisje, 17:

“Ik maak me af en toe wel zorgen over de studiekosten van de universiteit later”

Toekomstperspectief

Veel kinderen en jongeren kunnen reflecteren op hoe armoede hun toekomst bepaalt. Vaak hebben ze het over voorbeelden die te maken hebben met school. Een meisje uit groep acht gaat volgend jaar naar het vwo. Ze wil graag naar een school waar zij vijf talen kan leren en veel onderwijs in het Engels wordt aangeboden. Samen met haar moeder is ze bij deze school gaan kijken, maar het lesgeld van deze (publieke) school bleek zo hoog dat ze er vanaf moest zien. Ook andere kinderen en jongeren zien dat de kosten die bij school komen kijken hen soms in de weg zitten. Jongeren die wat ouder zijn, zijn onzeker of de kosten voor hun studie of vervolgopleiding kan worden voldaan. Een meisje van zeventien zegt: 'Ik maak me af en toe wel zorgen over de studiekosten van de universiteit later'. Voor sommige kinderen en jongeren geldt dat ze zich door school en ouders te weinig begeleid voelen bij hun toekomstplannen en de keuzes die ze daar op school al voor moeten maken. Ze hebben

wel toekomstdromen, maar weten niet precies wat ze willen of wat hun kansen zijn met de opleiding die ze nu volgen.

5.2.10 Zijn kinderen en jongeren bekend met voorzieningen?

Behalve dat we kinderen en jongeren gevraagd hebben naar hoe zij verschillende aspecten van hun leefomgeving ervaren, hebben we ook gevraagd of zij bekend zijn met de voorzieningen in hun gemeente, of zij voorzieningen gebruiken en welke oplossingen zij nodig vinden voor zichzelf en voor andere kinderen en jongeren in armoede.

Kinderen en jongeren zijn gedeeltelijk bekend met lokale voorzieningen. Als ze zelf een voorziening gebruiken of hebben gebruikt, weten ze vaak wel dat dit via een stichting of de gemeente is geregeld. Zo weten sommige kinderen en jongeren bijvoorbeeld wel dat ze hun fiets hebben gekregen van de gemeente. Sommige kinderen en jongeren kennen stichting Leergeld of een stichting die lokaal actief is. Als kinderen en jongeren met behulp van een pas activiteiten kunnen doen, dan kennen ze meestal de naam van deze pas. Als kinderen en jongeren weten dat er hulp is geweest vanuit een stichting of gemeente, zijn ze daar dankbaar voor. 'Zonder onze gemeente hadden we nu niet zoveel gehad' vertelt een meisje van vijftien.

5.2.11 Welke oplossingen willen kinderen en jongeren?

Meer geld en gelijkheid

Meisje, 12:

“Je ziet dat rijke mensen veel meer hebben dan arme. Dat moet meer gelijk worden”

We hebben de kinderen en jongeren de vraag gesteld wat zij zelf zouden doen voor kinderen en jongeren in armoede als zij de baas van Nederland zouden zijn. Veel kinderen en jongeren vinden dat er meer geld moet komen voor arme gezinnen en sommige kinderen en jongeren willen graag meer gelijkheid tussen kinderen. Zo zegt een jongen van vijftien: 'De kinderbijslag moet niet per kwartaal maar bijvoorbeeld elke maand worden overgemaakt'. Een meisje van twaalf vertelt: 'Je ziet dat rijke mensen veel meer hebben dan arme. Dat moet meer gelijk worden.' Een jongen van elf: 'Dat alle kinderen hetzelfde inkomen hebben als de gemiddelde Nederlander.' Veel kinderen en jongeren vinden dat er extra geld moet komen voor eten, kleding en voor de extra's die gezinnen nu missen. Een jongen van elf zegt: 'Als ik de baas van Nederland zou zijn, zou ik eten geven en alles in de 50 procent korting doen.'

Buurt

Kinderen en jongeren willen meer (sport)activiteiten in de buurt. Een meisje van veertien vertelt: 'Als ik de baas van Nederland zou zijn, zou ik een buurthuis neerzetten. Kinderen een middagje iets leuks laten doen.' Een jongen van vijftien zegt: 'Ik vind dat er meer activiteiten moeten komen in de buurt, bijvoorbeeld sporttoernooien in de zomer. En een buurthuis.' Als er meer in de buurt gebeurt, creëert dat mogelijkheden om andere leeftijdgenoten te ontmoeten. Een meisje van zeventien vertelt dat ze ontmoetingsmiddagen in de buurt wil voor kinderen en hun ouders die in dezelfde situatie zitten: 'Het gevoel dat je minder alleen bent.'

Jongen, 15:

“Ik vind dat er meer activiteiten moeten komen in de buurt”

Mobiliteit

Door meerdere kinderen en jongeren wordt genoemd dat er een oplossing moet komen voor vervoer. Bijvoorbeeld gratis openbaar vervoer voor middelbare scholieren en fietsen. Een jongen van vijftien zegt: 'Mijn prioriteit zou zijn gratis ov voor alle middelbare scholieren.'

Jongen, 15:

“Mijn prioriteit zou gratis ov zijn voor alle middelbare scholieren.”

Kinderopvang

Er zijn ook enkele kinderen en jongeren die vinden dat er kinderopvang moet komen. Een meisje van zeventien zegt: 'Een buitenschoolse opvang voor mijn zusjes. Ik pas nu af en toe op. Soms kan ik niet. Dan kan mijn moeder niet gaan werken.' Een jongen van twaalf heeft het ook over kinderopvang: 'De opvang van mijn broertje is een probleem. Daardoor kan mijn moeder niet werken.'

5.3 Conclusie

In dit hoofdstuk wilden wij weten hoe kinderen en jongeren in armoede hun leefomgeving beoordelen en hoe dit verschilt van kinderen en jongeren die niet in armoede opgroeien. Dit hebben wij achterhaald middels een vragenlijst waarin kinderen en jongeren gevraagd zijn om veertien aspecten van hun leefomgeving te beoordelen. Ook wilden wij van kinderen en jongeren meer uitleg over wat zij in hun leefomgeving merken van armoede en wat volgens hen de gevolgen van armoede zijn. Hiervoor hebben we interviews afgenomen met kinderen en jongeren. Daarnaast hebben we uit de open vragen in de vragenlijst en uit de interviews achterhaald welke oplossingen kinderen en jongeren in armoede nodig vinden aanvullend op de voorzieningen die ze nu ontvangen

Lagere kwaliteit van de hele leefomgeving

Uit de analyse van de vragenlijst leren we dat kinderen en jongeren alle aspecten van hun leefomgeving lager beoordelen dan kinderen en jongeren die niet in armoede opgroeien. Dat

betekent dat hun hele leefomgeving minder kwaliteit heeft. Dit wordt bevestigd door het cijfer dat kinderen en jongeren in armoede aan hun leven geven. Kinderen en jongeren die in armoede opgroeien geven hun leven gemiddeld een 6,6. De verschillen binnen de groep kinderen en jongeren in armoede zijn echter groot, 21 procent van de kinderen en jongeren in armoede geeft zijn leven een onvoldoende. Ook relevant is dat de kinderen en jongeren die in armoede opgroeien en daarnaast hebben aangegeven ook andere problemen thuis te ervaren hun leven gemiddeld een 5,5 geven. Ter vergelijking: kinderen en jongeren die niet in armoede opgroeien geven hun leven gemiddeld een 7,5. Om kinderen en jongeren in armoede betere ontwikkelkansen te geven moet de kwaliteit van de gehele leefomgeving verbeteren en in het bijzonder van de aspecten waarover kinderen en jongeren het minst tevreden zijn.

Kinderen en jongeren hebben zorgen over onvoldoende geld voor hun verzorging

Kinderen en jongeren in armoede hebben zorgen of er voldoende geld voor voedsel is. Ze merken thuis regelmatig dat boodschappen doen een probleem is en krijgen niet elke avond een warme maaltijd. Daarnaast zijn er bij kinderen en jongeren zorgen over alle kosten die met school te maken hebben. Schoolspullen, schoolreisjes en vervoerskosten kunnen niet altijd worden betaald. Ook maken ze zich zorgen over geld voor kleding. Onvoldoende geld voor verzorging – voedsel, kleding, schoolspullen - maakt het leven van kinderen en jongeren onzeker. Veel jongeren hebben of willen een bijbaan om beter in hun eigen behoeften te kunnen voorzien, zowel in hun behoeften met betrekking tot verzorging als ook in behoeften met betrekking tot sociale participatie zoals afspreken met vrienden.

Kinderen en jongeren ervaren stress en spanning thuis

Een aantal kinderen en jongeren geeft aan dat er thuis spanning of stress is vanwege geld- en andere problemen en zij zich zelf ook wel eens gespannen of gestrest voelen. Sommige kinderen en jongeren zeggen geen stress te ervaren, maar drukken wel uit dat ze zich bezorgd of schuldig voelen als er geld nodig is voor iets van hen zelf aangaat. Ook zijn er kinderen en jongeren die vertellen over lichamelijke klachten die je aan stress kunt relateren zoals buikpijn, hoofdpijn en vermoeidheid.

De band tussen ouders en kinderen staat onder druk

Kinderen en jongeren in armoede zijn minder tevreden over de aandacht die zij van hun ouders krijgen, twintig procent van de kinderen en jongeren oordeelt hier negatief over. Uit de gesprekken met kinderen en jongeren blijkt dat er in veel gezinnen wel een hechte en warme band is tussen ouders en hun kinderen, maar dat geldproblemen de onderlinge relaties in het gezin ook onder druk zetten. Kinderen en jongeren merken spanning of stress bij ouders en merken dat hun ouders soms minder beschikbaar of prikkelbaar zijn. De spanning en stress in een gezin heeft vaak niet alleen met geldproblemen te maken zeggen kinderen en jongeren, maar ook met andere ingrijpende levensgebeurtenissen die in veel gezinnen hebben plaatsgevonden, zoals een echtscheiding of ziekte van één van de ouders. Dit aspect wordt hierna besproken.

Het leven van kinderen en jongeren biedt te weinig stabiliteit en zekerheid

Bijna 40 procent van de kinderen en jongeren in armoede die wij hebben ondervraagd ervaart te weinig zekerheid in zijn leven. De leefomstandigheden van deze kinderen en jongeren zijn niet stabiel. In veel gezinnen in armoede heeft er een combinatie van ingrijpende levensgebeurtenissen plaatsgevonden: een (v)chtscheiding, ziekte van een ouder, het verlies van een baan of een eigen bedrijf van één of beide ouders. Door deze gebeurtenissen is het dagelijks leven, soms onverwacht, veranderd en is het inkomen vaak gedaald. Door de geldproblemen ontstaan ook nieuwe problematische gebeurtenissen: noodgedwongen verhuizingen, uithuiszetting door schulden, afsluiting van gas water en licht, niet naar de school van keuze. Daarnaast zijn er weinig momenten van ontspanning of plezier. Er is geen geld om als gezin iets leuks te doen ter ontspanning en voor de vrijetijdsbesteding van het kind of de jongere zelf.

Kinderen en jongeren ervaren hun buurt vaker als onveilig en er is te weinig te doen

In onze vragenlijst heeft 23 procent van de kinderen en jongeren in armoede aangegeven ontevreden te zijn over de veiligheid in de buurt. Kinderen en jongeren vertellen dat ze vanwege de onveiligheid in de buurt (criminaliteit, overlast) weinig buiten komen en dat er een gebrek is aan lokale voorzieningen (een buurthuis, sportactiviteiten e.d.). Kinderen en jongeren hebben behoefte aan meer laagdrempelige activiteiten in de hun buurt en andere mogelijkheden om te spelen, te sporten en andere kinderen en jongeren te ontmoeten. Omdat ouders in armoede vaak weinig geld hebben voor sociale activiteiten van hun kinderen - sportclub, uitstapjes e.d. - is de kwaliteit van de buurt erg belangrijk. Vervoer is daarnaast een belangrijk thema voor kinderen en jongeren in het kader van hun vrije tijd. Om mee te kunnen doen aan sport en andere kinderen en jongeren of familie te kunnen ontmoeten, hebben kinderen en jongeren beschikking nodig over een fiets en in sommige gevallen ook over een product voor openbaar vervoer.

Kinderen en jongeren missen contact met ondersteunende volwassenen naast hun ouders

Kinderen en jongeren in armoede missen vaak contact met andere volwassenen, dat geeft 25 procent van de kinderen en jongeren aan. Kinderen en jongeren hebben behoefte aan aandacht van een volwassene die betrokken is bij hun leven en met wie ze in vertrouwen kunnen praten. Uit de interviews blijkt dat kinderen en jongeren het vooral belangrijk vinden dat er vanuit school laagdrempelig contact mogelijk is met bijvoorbeeld een mentor of zorgcoördinator.

Kinderen en jongeren kunnen moeilijker meekomen op school en ervaren op school uitsluiting

Uit onze vragenlijst blijkt dat 29 procent van de kinderen en jongeren ontevreden is over school en vrije tijd. In de interviews hebben kinderen en jongeren en ouders hier verschillende oorzaken voor gegeven. Zo ervaren veel kinderen en jongeren op school uitsluiting vanwege het feit dat er thuis geldproblemen zijn. Sommige kinderen en jongeren zijn om deze reden gepest. Schoolkosten zijn er vaak de reden van dat kinderen en jongeren uitsluiting ervaren ten opzichte van andere kinderen en jongeren. Met name wanneer kinderen en jongeren niet mee kunnen op schoolreis is dat een moment waarop ze uitsluiting

ervaren. Ook missen kinderen en jongeren kansen vanwege school gerelateerde kosten die ouders niet kunnen betalen. Ouders kunnen bijvoorbeeld niet investeren in bijlessen of goed werkende digitale leermiddelen. Ook hebben we kinderen en jongeren gesproken die niet het onderwijs kunnen volgen dat aansluit bij hun talenten omdat ouders het extra lesgeld niet kunnen betalen. Denk bijvoorbeeld aan meertalig onderwijs. Ook de kosten voor vervoer is een thema dat in het kader van het onderwijs belangrijk is voor kinderen en jongeren. Kinderen en jongeren geven aan een voorziening te nodig te hebben voor openbaar vervoer of fietsvervoer om op school te kunnen komen.

Zowel kinderen en jongeren als ouders blijken terughoudend in het delen van hun geldproblemen op school omdat zij niet anders behandeld willen worden. Kinderen en jongeren en ouders willen tegelijkertijd wel dat geldproblemen gesignaleerd worden door school. Kinderen en jongeren willen een discrete oplossing voor schoolkosten en willen aandacht van iemand op school met wie zij in gesprek kunnen en die aandacht heeft voor hoe het gaat.

6 WAT ERVAREN OUDERS IN ARMOEDE?

Dit hoofdstuk gaat over de ervaring van ouders in armoede. We willen weten welke belemmeringen ouders in hun leefomgeving ervaren door armoede en hoe dat de verzorging en opvoeding van hun kinderen raakt. Ook willen we van ouders weten wat ze vinden van de voorzieningen in hun gemeenten, wat voor knelpunten ze ervaren en welke oplossingen zij nodig hebben. Antwoorden op deze vragen presenteren wij aan de hand van de resultaten van onze interviews met ouders. Daarnaast bespreken we in dit hoofdstuk de signalen van ouders die het afgelopen jaar bij het ombudswerk van de Kinderombudsman zijn binnengekomen. Ook die geven een indicatie van de problemen van ouders die ook kinderen en jongeren raken.

6.1 esultaten interviews met ouders

Hieronder vertellen we wat ouders in de diepte-interviews hebben verteld over hun leefomgeving en hoe armoede hier impact op heeft. Ook deze resultaten bespreken we aan de hand van de veertien aspecten van de leefomgeving die een voorwaarde zijn voor een goede ontwikkeling van kinderen en jongeren.

6.1.2 Wat zeggen ouders over verzorging?

VERZORGING

- *genoeg te eten en te drinken*
- *een verwarmd huis met genoeg ruimte*
- *genoeg kleding*
- *een dokter wanneer het nodig is*
- *ouders maken zich geen zorgen over deze conditie*

Gebrek aan geld

Veel ouders hebben door een gebrek aan geld moeite met een adequate verzorging van hun gezin. Zij zijn dagelijks bezig met de vraag hoe zij hun vaste lasten en andere basisbehoeften zoals zorg en voedsel moeten bekostigen. Alle uitgaven moeten door ouders worden afgewogen en soms moeten ouders ervoor kiezen bepaalde rekeningen niet te betalen. Een fulltime werkende moeder vertelt: 'We betalen de basics met moeite, we moeten keuzes maken en schuiven met rekeningen.' Bij zeven ouders die we interviewen zijn schulden ontstaan, die maken de druk op het budget nog groter en soms verergert de schuldenproblematiek: 'je gaat het ene gat met het andere vullen'. De geïnterviewde ouders hebben geen spaargeld om onverwachte kosten op te vangen. Een moeder vertelt: 'Elke maand is ons geld hartstikke op. Ik zet de kinderbijslag soms opzij, maar dat werkt niet. Want dan moet er wel weer iets betaald worden.'

“We betalen de basics met moeite, we moeten keuzes maken en schuiven met rekeningen.”

Voedsel

Veel ouders geven aan dat zij te weinig geld hebben voor voldoende gezond en vers voedsel. Zij kunnen onvoldoende groente, fruit en vlees, vis of vervangers daarvan in huis halen. Hierdoor kunnen zij niet voor gevarieerde warme maaltijden zorgen. Een alleenstaande moeder vertelt 'Wij leven met een weekbudget. Iedere dinsdag krijgen we geld. De koelkast is snel leeg. Op de laatste dag, maandag, eten we dan pannenkoeken. Soms op zondag al.' Sommige ouders hebben geen recht meer op de voedselbank en eten nu nog minder groente en fruit. Ook de ouders die wel gebruik maken van de voedselbank, hebben daar niet altijd voldoende aan. Zo haalt een alleenstaande moeder met vier kinderen overgebleven fruit en groente op bij een markt en bij een kinderboerderij.

**“Ik zorg dat mijn kinderen meer krijgen dan ik.
Ik eet één keer per dag.”**

Een aantal moeders eet zelf weinig zodat er meer overblijft voor hun kinderen. 'Ik zorg dat de kinderen meer krijgen dan ik. Ik eet één keer per dag' vertelt een moeder van drie. Een andere moeder zegt: 'Vers en gezond eten vind ik voor mijn kinderen heel belangrijk. Ik spaar het eten uit mijn eigen mond.' En zo is er nog een moeder wiens kinderen om de week bij haar ex-partner wonen. 'Ik eet dan altijd crackers zodat ik meer overhoud voor als mijn kinderen bij mij zijn.'

Ouders hebben wisselende ervaringen met de voedselbank. De voedselbank is voor een aantal ouders die wij hebben gesproken een grote uitkomst waar ze niet zonder kunnen. Maar een aantal ouders heeft ook moeite met producten die over de datum zijn en vinden dat er onvoldoende gezonde producten tussen zitten. Een moeder vertelt: 'De voedselpakketten kloppen niet helemaal. Op een gegeven moment had ik wel vijftien pakken stroopwafels in huis, maar geen gezonde dingen. Ik zou liever zelf mijn eten uitkiezen, via voedselbonnen ofzo. 'Ook andere ouders uiten een behoefte aan onafhankelijkheid en autonomie om eigen keuzes te maken over de inkopen. Een werkende moeder zegt: 'Ik vind de voedselbank geen structurele oplossing. Ik werk en ik zou mijn eigen boodschappen moeten kunnen betalen.'

Zorg

Zorgkosten zijn voor veel ouders ook een probleem. Een aantal andere ouders die zelf ziek zijn of een ziek kind hebben, worden met hogere zorgkosten geconfronteerd die zij vaak niet of met moeite kunnen betalen. Deze kosten drukken zwaar op de rest van het budget om van te leven. Het puzzelen met het besteedbare inkomen, betekent ook dat zorgkosten worden vermeden. Een moeder vertelt dat ze niet snel met haar kinderen naar de huisarts gaat omdat ze bijkomende kosten niet zou kunnen betalen: 'Je laat je kinderen best wel lang doorlopen met dingen, we leggen de lat hoog om naar de huisarts te gaan.'

Huisvesting

Als het gaat om verzorging rapporteert tot slot ook een aantal ouders over ongunstige en instabiele woonomstandigheden. Zo hebben ouders weinig geld om hun huis in te richten of op te knappen. Dat geldt voornamelijk voor ouders die noodgedwongen hebben moeten

verhuizen vanwege scheiding, huiselijk geweld of een huisuitzetting. Zo heeft een moeder in haar nieuwe sociale huurwoning vechtproblemen waar haar kinderen ziek van worden, het verhelpen van deze problemen zijn voor eigen rekening. Een aantal andere ouders die een nieuwe start hebben gemaakt in een ander huis vertellen dat ze maanden en soms jaren met weinig meubilair geleefd hebben. Daarnaast zijn een aantal ouders wel eens afgesloten geweest van gas, water, licht, internet of televisie. Een moeder vertelt: 'Iemand van het waterbedrijf en twee politieagenten stonden voor de deur om het water afsluiten. Ik kreeg drie minuten om nog een paar flessen te vullen. Ik voelde me gecriminaliseerd.'

Middelbare scholieren

Kosten lopen voor ouders op naarmate hun kinderen ouder worden en naar de middelbare school gaan. Schoolkosten van middelbare scholieren zijn hoger en kinderen en jongeren hebben digitale apparatuur nodig zoals een laptop of telefoon. Bovendien groeien kinderen en jongeren in de puberteit sneller, hebben vaker nieuwe kleding nodig en eten meer. Ook vertellen ouders dat ze merken dat het voor hun puberkinderen belangrijker wordt om bij de groep te horen.

Ouders vinden het lastig dat ze hun kinderen niet in hun behoeften kunnen voorzien. Het gaat om de behoeften zoals kleding, cadeaus bij een verjaardag, een mobiele telefoon of laptop of een uitstapje. 'Ik kan ze niet geven van ze willen en dat doet pijn' zegt een vader. Een andere moeder zegt: 'Je wilt ze alles geven waar ze recht op hebben, maar dat kan gewoon niet.' Ouders geeft dit een gevoel van verdriet, schuld en schaamte richting hun kinderen.

6.1.3 Wat zeggen ouders over de veiligheid thuis?

VEILIGHEID THUIS

- *je voelt je thuis veilig, emotioneel en fysiek*
- *geen gevaar in de woning of directe omgeving*
- *er wordt geen geweld gebruikt en niet gescholden*
- *er wordt geen drugs gebruikt*

Huiselijk geweld

Een aantal moeders en kinderen zijn slachtoffer geweest van huiselijk geweld. Ouders die met hun kinderen geweld hebben meegemaakt hebben vaak een periode in een crisisopvang, vrouwenopvang of maatschappelijke opvang overbrugd. Sommige moeders geven aan zich ook onveilig te hebben gevoeld in de vrouwenopvang. Het opbouwen van een veilig en stabiel gezinsleven in een nieuw huis is nu hun grootste prioriteit.

Ruzie

Een aantal ouders rapporteert over gedragsproblematiek en ruzie bij hun kinderen die zij koppelen aan de ingrijpende gebeurtenissen die in het gezin hebben plaatsgevonden zoals een nare echtscheiding en ziekte. Tussen kinderen is in deze gezinnen vaak ruzie. Er is in deze gezinnen jeugdhulp om de omgang tussen kinderen te verbeteren en de kinderen zelf te helpen. Deze ouders zijn tevreden over de jeugdhulp, zij geven aan dat het zonder deze

hulp voor hen zelf moeilijk is om met de gedragsproblemen en ruzie van hun kinderen om te gaan.

6.1.4 Wat zeggen ouders over aandacht en interesse voor hun kinderen en de structuur thuis?

AANDACHT EN INTERESSE VAN OUDERS EN DE STRUCTUUR THUIS

- *ouders hebben tijd, liefde en aandacht voor hun kind*
- *kind voelt geborgenheid, steun en begrip van ouders*
- *kind kan praten met ouders over problemen en wensen en er wordt geluisterd*
- *ouders bieden structuur, stimulering en stellen grenzen*
- *kind krijgt niet meer verantwoordelijkheid dan het aan kan*

Impact stress

Geldproblemen belasten ouders zwaar. Ouders zijn bezig met overleven. Veel ouders ervaren stress en verlies aan veerkracht. Een moeder zegt hierover: 'Ik ben moe van het zoeken naar oplossingen. Er hoeft maar iets te gebeuren, dan knap ik. Ik ben zo bezig met overleven.' Sommige ouders drukken expliciet uit gestrest te zijn. 'Ik denk dat ik onbewust veel stress heb. Ik kan soms heel negatief zijn' zegt een moeder. Andere ouders rapporteren over stress gerelateerde psychische en fysieke klachten. Genoemd worden hoofdpijn, slapeloosheid, weinig energie en somberheid. Een aantal ouders vertelt een periode van depressiviteit te hebben gehad. Deze stress gerelateerde klachten koppelen ouders zelf zowel aan hun geldproblemen als aan andere problemen die spelen of hebben gespeeld ((v)rechtscheiding, ziekte, werkloosheid, gedragsproblematiek bij kinderen e.d.).

**“Ik denk ik dat ik onbewust veel stress heb.
Ik kan soms heel negatief zijn.”**

Wat betekenen geldzorgen en stress voor de beschikbaarheid en aandacht van ouders? Veel ouders vertellen dat zij hun best doen om voor hun kinderen een fijn thuis te creëren en hun kinderen aandacht en liefde te geven. Een aantal ouders drukt uit zich bewust te zijn dat hun aandacht voor hun kinderen onder druk staat van hun geldzorgen. Sommige ouders proberen er bewust voor hun kinderen te zijn: 'je moet blijven voelen wat ze nodig hebben' zegt een moeder. Andere ouders drukken uit dat ze een korter lontje hebben of wat minder aanwezig zijn. Dat vertellen met name ouders waarin er meer problemen spelen in het gezin.

Veel ouders geven in hun eigen woorden aan quality time als gezin te missen. Een aantal van hen probeert met weinig middelen leuke momenten te creëren door bijvoorbeeld een spelletje te doen, een wandeling te maken of een ijsje te eten. Veel ouders geven aan ondanks de (geld)problemen thuis leuke en warme momenten te hebben met hun kinderen. Toch is zorgeloze ontspanning voor een langere tijd als gezin moeilijk. De problemen door geld en andere gebeurtenissen beheersen het gezinsleven en daaraan kunnen zij nooit even ontsnappen. Veel ouders uiten daarom de sterke behoefte om een uitstapje te maken of op vakantie te gaan, wat in veel gezinnen al jaren niet is gebeurd.

Geen eigen leven

Een aantal ouders vertelt zichzelf weg te cijferen voor hun kinderen en een eigen leven te missen. Hun kinderen staan op de eerste plaats, maar er is weinig wat zij voor zichzelf doen. Een aantal ouders zonder werk geeft in eigen woorden aan dat hun wereld kleiner geworden is. Een moeder zegt: 'Ik ben minder vaak buiten. Ik voel me minder mens. Ik had meer kunnen zijn.' Deze ouders drukken uit dat het missen van een eigen werkend leven ook ten koste gaat van hun ouderschap en een plezierig gezinsleven. Zo zegt een moeder: 'Van werken word je een leukere en gezelligere moeder.'

Zelfstandigheid kinderen

Sommige ouders geven aan dat hun kinderen meer volwassen zijn dan zij vinden passen bij hun leeftijd. Dat heeft vaak te maken met de gebeurtenissen die zijn voorgevallen waardoor kinderen en jongeren meer voor zichzelf en soms ook voor het gezin hebben moeten zorgen. Bijvoorbeeld door ziekte van een ouder. Ook het gebrek aan geld speelt een rol in het snel volwassen worden. Veel ouders geven aan dat ze hun geldproblemen delen met hun kinderen, daar ontkomen ze niet aan omdat het geldgebrek ook regelmatig hun kinderen confronteert. Ouders drukken uit dat hun kinderen soms meer zelfstandigheid krijgen dan ze zelf graag zouden zien. In eenoudergezinnen krijgen kinderen bijvoorbeeld soms al jong oppastaken. Een moeder wiens dertienjarige zoon een aantal krantenwijken heeft om zijn reiskosten voor school te betalen zegt: 'Een kind van dertien zou natuurlijk niet vier krantenwijken moeten doen.'

6.1.5 Wat zeggen ouders over de stabiliteit en continuïteit in de opvoeding en verzorging van hun kinderen?

STABILITEIT EN CONTINUÏTEIT IN OPVOEDING EN VERZORGING

- *een kind voelt zich gehecht aan zijn ouders*
- *er is continuïteit in de beschikbaarheid van ouders of verzorgers*

Ingrijpende levensgebeurtenissen

Door ingrijpende levensgebeurtenissen is het leven van gezinnen sterk veranderd. In de tweeoudergezinnen is er sprake geweest van een combinatie van arbeidsongeschiktheid door ziekte of ongevallen, ontslag van één of beide ouders, faillissement en combinaties daarvan. De alleenstaande moeders noemen de scheiding (soms vechtscheiding) van hun partner als grote gebeurtenis. Bij een groot deel van deze moeders is na de scheiding ook nog sprake geweest van ontslag of faillissement en ziekte en combinaties daarvan. Daarnaast zijn een aantal van de alleenstaande moeders slachtoffer geweest van huiselijk geweld en ter bescherming van hun veiligheid opgenomen geweest in een crisisopvang. De samenstelling van gezinnen is veranderd, het inkomen is gedaald en ouders zijn vaak door een zware periode gegaan die hen lichamelijk en geestelijk heeft belast.

Instabiliteit en onrust

Ingrijpende gebeurtenissen hebben geleid tot een verlies aan inkomen en geldproblemen waardoor de stabiliteit moeilijk te herstellen is of er juist meer instabiliteit ontstaat. Het

dagelijks moeten puzzelen en schuiven met rekeningen, soms met betalingsachterstanden en (oplopende) schulden als gevolg, brengt nieuwe problemen en onrust met zich mee. Bij een aantal gezinnen heeft dit geleid tot gedwongen verhuizing, huisuitzetting, gedwongen verkoop van huis en alle bezittingen, wonen in een maatschappelijke opvang of bij familie. Een moeder vertelt: 'we hebben een jaar bij mijn broer en gezin gewoond. Dat was echt zwaar, zoveel mensen in een huis. Ik zat met drie kinderen op een kamer van twee bij drie.' Ouders geven zelf expliciet aan dat ze graag rust en stabiliteit in hun situatie willen. Dat zeggen ook de ouders die minder ingrijpende gebeurtenissen hebben meegemaakt. Ook andere ouders merken de onrust doordat de rekeningen niet betaald kunnen worden. Zo zegt een werkende moeder: 'Wat ons zou helpen is wat meer stabiliteit. Dat je de vaste lasten kunt betalen en je normaal boodschappen kunt doen. '

Sommige ouders vertellen dat ze door geldproblemen van dag tot dag of van week tot week leven. Ze hebben zelf geen zekerheid over de lange termijn. Ook hun kinderen kunnen zij daarom minder zekerheid bieden. Omdat ouders stress en verlies aan veerkracht ervaren, is er bovendien een risico dat zij minder beschikbaar zijn. Ook dat is een gebrek aan zekerheid voor kinderen en jongeren.

6.1.6 Wat zeggen ouders over de veiligheid in de buurt?

VEILIGHEID IN DE BUURT

- *je voelt je veilig in de buurt*
- *er is geen ruzie of criminaliteit in de buurt*
- *er hangen geen vervelende mensen*

De buurt kan voor ouders zowel een beschermende als belemmerende factor zijn blijkt uit de gesprekken. Een aantal ouders is positief over hun buurt omdat de buurt veilig is, zij makkelijk met hun kinderen naar buiten kunnen (groen) en er burens en leeftijdgenoten van hun kinderen zijn waarmee goed contact is. Andere ouders vinden hun buurt onveilig en dat belemmert ook hun gezinsleven. Een aantal ouders rapporteert over criminaliteit en overlast door drugshandel, geluid en mensen met psychiatrische problematiek op straat wat bij elkaar voor weinig vertrouwen in de buurt zorgt. Ouders laten hun kinderen minder makkelijk buiten spelen met als gevolg dat het gezin meer samen in huis is.

6.1.7 Wat zeggen ouders over respect?

RESPECT

- *er is geen sprake van ongelijke behandeling*
- *anderen houden rekening met wie jij bent en nemen je serieus*
- *je krijgt dezelfde kansen*

Uitsluiting kinderen

Veel ouders merken dat hun kinderen uitgesloten worden. Kleding en spellen spelen daarin onder andere een belangrijke rol. Ouders zien dat kinderen gemeen zijn tegen elkaar en verschillen tussen rijk en arm daarin een rol spelen. Ook vinden ouders het moeilijk om te zien dat hun kinderen niet mee kunnen doen met andere kinderen en jongeren en zo het contact met leeftijdgenoten verliezen. Er is geen geld om sociale dingen te doen met leeftijdgenoten. Een moeder vertelt: 'Wat ik naar vind voor de kinderen is dat we geen kinderfeestje kunnen organiseren. Na een tijdje worden ze ook niet meer echt uitgenodigd voor feestjes.'

“Mijn kinderen zijn intelligent. Maar op school gaan ze daar niet vanuit want je bent een kansarm gezin.”

Stigmatisering

Sommige ouders voelen zichzelf uitgesloten of gestigmatiseerd en zien dat hierdoor ook hun kinderen anders behandeld worden. Met name alleenstaande moeders hebben het gevoel dat ze minder serieus genomen worden door professionals. Een moeder vertelt: 'Zodra je als alleenstaande moeder in een uitkering met schulden bent, word je nergens meer serieus genomen.' Deze stigmatisering kan ook de kansen van kinderen en jongeren belemmeren. Sommige ouders hebben het gevoel dat de school hun kinderen tot minder in staat acht dan zij zelf vinden. Een moeder vertelt: 'Mijn kinderen zijn intelligent. Maar op school gaan ze daar niet vanuit want je bent een kansarm gezin.'

6.1.8 Wat zeggen ouders over school en vrije tijd?

SCHOOL EN VRIJE TIJD

- *kind gaat met plezier naar school*
- *kind krijgt op school de kans om zich te ontwikkelen en krijgt daarbij genoeg ondersteuning*
- *kind krijgt in zijn vrije tijd de kans om dingen te doen die hij leuk vindt en waar hij goed in is*

Sensitiviteit van school

Veel ouders zijn terughoudend om school op de hoogte te stellen van de geldproblemen thuis. Vaak heeft dat te maken met angst om anders behandeld te worden. Een moeder vertelt over de basisschool van haar twee jongste kinderen: 'Ik wil niet dat ze het weten want dan krijgen we met vooroordelen te maken. Als ik het helemaal niet zou redden, dan zou ik het wel vertellen.' Ongelijke behandeling of bevooroordeelde is wat ook andere ouders vrezen. Zo vertelt een andere moeder: 'School weet niet van onze situatie. Ik weet ook niet hoe de school ermee om zou gaan. Ik ben wel bang dat ze ons anders gaan behandelen.'

Ouders rapporteren over scholen die niet discreet omgaan met de geldproblematiek van ouders. Meestal hebben er problemen gespeeld rondom de vrijwillige ouderbijdrage en zijn de kinderen daar niet buiten gehouden. Op een aantal scholen is het moeilijk om in termijnen te betalen en stelt de school zich niet flexibel op in het zoeken naar een oplossing. 'Over het schoolreisje is veel ellende geweest' zegt een moeder.

Volgens sommige ouders moeten scholen de problemen met schoolkosten oppakken als signaal om in gesprek te gaan. Sommige ouders zeggen namelijk wel behoefte te hebben aan een gesprek met school over de problemen thuis. Een moeder zegt: 'Het zou toch wel mooi zijn geweest als de school had gevraagd hoe het thuis zit.' Er zijn ook ouders die wel positief contact hebben met de school en in gesprek zijn geweest. Deze scholen hebben een oplossing gezocht voor de ouderbijdrage. Daarnaast horen we voorbeelden van betrokken leerkrachten die af en toe wat extra aandacht geven aan een kind of jongere of een keer zijn langsgekomen in het gezin.

Schoolkosten

De kosten die horen bij het onderwijs zijn voor de meeste ouders te hoog, met name wanneer (meerdere) kinderen naar de middelbare school gaan. De kosten waarmee ouders geconfronteerd worden zijn kosten voor digitale leermiddelen, een reis, een schoolkamp maar ook voor materialen en kleding zoals een kokspak of speciaal schoeisel. Voor digitale leermiddelen maken veel ouders gebruik van een voorziening. Maar vaak zorgen de regels ervoor dat niet alle schoolgaande kinderen gebruik kunnen maken van deze voorziening. Ook reparaties of vervanging zijn vaak een probleem. In het verlengde van digitale leermiddelen zijn ook de kosten voor internet een probleem, in veel gezinnen is een trage internetverbinding die kinderen en jongeren soms bij hun schoolwerk hindert. Daarnaast horen we van ouders dat reiskosten voor het ov een probleem zijn voor kinderen en jongeren die verder weg naar school gaan. Een moeder vertelt dat haar zoon van dertien vier kantenwijken loopt om zijn reiskosten te betalen. Ook voor kinderen en jongeren in het speciaal onderwijs is leerlingenvervoer of een vergoeding voor de reiskosten niet vanzelfsprekend. Fietsvervoer blijkt eveneens een probleem. In de meeste gevallen hebben ouders wel aanspraak gemaakt op een fietsvoorziening, maar gelden er net zoals bij laptops regels waardoor er bijvoorbeeld één fiets per gezin kan worden aangevraagd terwijl er meer kinderen een fiets nodig hebben. Ook onderhoud van fietsen is een probleem. Tot slot maakt ook een aantal ouders zich zorgen over de kosten voor het middelbaar beroepsonderwijs en hoger onderwijs. Een moeder zegt: 'Als onze zoon gaat studeren, weet ik niet hoe dat moet. Hij is zich daar zelf ook bewust van. Ik hoop dat het hem er niet van weerhoudt.'

Ongelijke kansen

Een aantal ouders vindt dat hun kinderen in het onderwijs geen gelijke kansen hebben of kansen missen. Een aantal ouders zegt dat de school van voorkeur niet bereikbaar is vanwege hoge schoolkosten. Een moeder met een intelligente en taalgevoelige dochter kon haar niet inschrijven op een school waarop zij vijf talen kon leren. Moeder ging in gesprek met deze (publieke) school maar deze wilde haar niet tegemoetkomen. Een andere moeder vertelt dat haar kinderen na een verhuizing en wisseling van school niet meer in aanmerking komen voor een plusklas terwijl ze daar op hun vorige school wel in zaten. De nieuwe school wil haar kinderen hier niet voor testen. Deze moeder ervaart dat haar kinderen hierdoor minder zelfvertrouwen hebben gekregen. Bovendien vindt ze het onrechtvaardig. 'In de plusklas doen kinderen allerlei uitstapjes. En daar hebben nou juist mijn kinderen erg behoefte aan.' Ook wat betreft schaduwonderwijs vinden ouders dat hun kinderen kansen missen. Ouders kunnen zich geen bijlessen veroorloven.

Vrije tijd kinderen

Ouders spreken zich over het algemeen positief uit over de vrije tijdsvoorzieningen voor hun kinderen. Veel kinderen en jongeren sporten via een stichting of een gemeentelijke regeling. Daar zijn ouders dankbaar voor omdat hun kinderen zonder deze voorzieningen niet deze mogelijkheid hadden gekregen. Dit geldt ook voor de andere kindvoorzieningen. 'Ik ben blij dat de gemeente veel voor kinderen doet. We hebben een pas, de kinderen kunnen sporten, fietsen en krijgen een laptop voor de middelbare school' zegt een moeder.

Ouders wiens kinderen niet in aanmerking komen voor voorzieningen zien dat hun kinderen hierdoor kansen missen. Zij vinden het moeilijk dat hun kinderen een talent of belangstelling hebben die ze niet kunnen stimuleren. Wat daarnaast door ouders wordt benadrukt is het belang van de buurt waarin kinderen en jongeren veilig en met plezier kunnen buiten spelen. Als kinderen en jongeren geen voorzieningen kunnen gebruiken en er is geen prettige buurt dan spenderen de kinderen en jongeren veel tijd in huis en is de wereld van het gezin kleiner.

6.1.9 Wat zeggen ouders over contact met andere volwassenen/sociaal netwerk?

CONTACT MET ANDERE VOLWASSENEN/SOCIAAL NETWERK

- *andere volwassenen bieden hulp*
- *er zijn andere familieleden, burens, leerkrachten of andere mensen waar je terecht kunt*
- *kind is onderdeel van een vereniging of (sport)club*

Veel ouders rapporteren dat hun contact met familie, vrienden en kennissen is afgenomen. Ouders zeggen dat ze zelf minder contact zoeken maar dat ook mensen uit hun netwerk meer afstand houden. Ouders zijn terughoudend om met andere volwassenen te praten over hun geldproblemen. Schaamte speelt een rol maar ook de behoefte om zich waardig te voelen en niet anders behandeld te worden.

“Je gaat je steeds meer distantiëren van mensen en vrienden, uit schaamte.”

Een moeder zegt: 'Je gaat je steeds meer distantiëren van mensen en vrienden, uit schaamte.' Een andere moeder vertelt dat ze het gevoel heeft dat ze anders bejegend wordt door mensen, bijvoorbeeld door andere ouders op school. 'Ik ben heel eenzaam. Mensen houden afstand, mensen komen niet meer naar je toe' zegt ze. Het onderhouden van sociale relaties is ook lastig voor ouders omdat daar vaak kosten mee gepaard gaan. In de gesprekken blijkt dat ouders nauwelijks iets voor zichzelf doen, niet sporten, nauwelijks hobby's hebben of weinig kunnen afspreken met vrienden. 'Je cijfert jezelf weg. Je doet alles voor je kinderen' zegt een moeder.

Als ouders wel een sociaal netwerk hebben, halen zij daar veel steun uit. Vaak bestaat het netwerk uit familie die in de omgeving woont. Familie ondersteunt financieel maar ook emotioneel blijkt uit de gesprekken. Ook neemt familie de kinderen uit het gezin mee om een

uitstapje te maken en zorgt zo voor ontlasting van de ouder(s). Behalve familie zijn er een aantal ouders die ook steun ontvangt van burens. Een moeder zegt: 'hier in de straat zijn veel alleenstaande moeders. We helpen elkaar.' Daarnaast put een aantal ouders energie uit het doen van vrijwilligerswerk. Vrijwilligerswerk is voor ouders een manier om van betekenis te zijn buiten het gezin, hun wereld te vergroten en andere mensen te ontmoeten.

6.1.10 Wat zeggen ouders over stabiliteit en continuïteit in leefomstandigheden en zekerheid over hun toekomst?

STABILITEIT EN CONTINUÏTEIT IN LEVENSONSTANDIGHEDEN EN ZEKERHEID OVER DE TOEKOMST

- *de omgeving verandert niet onvoorzien en plotseling*
- *er wordt langere tijd op één plek gewoond en niet vaak verhuisd*
- *veranderingen komen voor een kind aangekondigd en zijn inzichtelijk*
- *kind en ouders voelen zich zeker over hun toekomst*
- *de samenleving biedt het kind en ouders een toekomstperspectief*

Instabiliteit

Stabiliteit en continuïteit van de leefomstandigheden staan door geldproblemen onder druk. In paragraaf 6.1.5. schrijven wij dat geldproblemen vaak zijn ontstaan door ingrijpende gebeurtenissen die het gezinsleven hebben veranderd en voor een verlies aan inkomen hebben gezorgd. Maar geldproblemen bestaan ook bij gezinnen waarin er laagbetaald werk is en komt niet altijd voort uit een ingrijpende gebeurtenis. Door geldproblemen kunnen nieuwe problemen ontstaan. In sommige gezinnen heeft dat geleid tot veranderlijke leefomstandigheden. Er moet bijvoorbeeld onvoorzien worden verhuisd, bij familie worden gebivakkeerd of er vindt een afsluiting van nutsvoorzieningen plaats. Veel gezinnen die dit niet is overkomen, zeggen wel dat dit af en toe dreigt en dit voor veel onzekerheid zorgt.

Schulden zijn in het bijzonder destabiliserend. De dreiging dat leefomstandigheden plotseling veranderen is in gezinnen met schulden hoger. Van de veertien ouders die we hebben gesproken, hebben zeven ouders op dit moment schulden. Omdat er schulden moeten worden afbetaald, hebben deze ouders minder geld over om van te leven en hun vaste lasten te betalen. Zo ontstaan er ook makkelijker nieuwe schulden en dreigen er meer problemen. Bovendien verhogen schulden de onrust en stress bij ouders. Een moeder die niet in aanmerking komt voor schuldhelpverlening zegt: 'mijn man werkt zich kapot voor ons gezin. En we schieten er niets mee op. Op alles wordt beslag gelegd.' Het probleem in gezinnen met schulden is dat hun besteedbare inkomen een stuk lager is dan hun inkomsten

“De eerste drie maanden hebben we met z’n vieren op twee matrassen geslapen.”

op papier. Dat betekent voor sommige ouders dat zij geen recht hebben op voorzieningen terwijl hun gezin dat vanwege een laag besteedbaar inkomen wel nodig heeft.

Voor ouders die noodgedwongen zijn verhuisd en/of tijdelijk in een crisis- of maatschappelijk opvang hebben geleefd, is het opbouwen van stabiele leefomstandigheden lastig. Hiervoor ontbreken de middelen. 'De eerste drie maanden hebben we met zijn vieren op twee matrassen geslapen' vertelt een moeder. Ook een ander gezin is door schulden hun huis en inboedel kwijtgeraakt. In hun nieuwe huis hebben zij jaren zonder bedden en koelkast geleefd.

Toekomstperspectief

“Ik wil graag weer werken, maar ik zou er nu alleen maar op achteruit gaan. Het loont niet omdat ik zoveel voorzieningen ga verliezen.”

Veel ouders zijn onzeker over hun eigen toekomst omdat het niet lukt om (vast en voltijd) werk te vinden of omdat het ook met werk moeilijk is om aan armoede te ontsnappen. Een aantal ouders vertelt dat werken voor hen niet loont. Een hoogopgeleide moeder die altijd heeft gewerkt en wiens eigen bedrijf failliet is gegaan, vertelt: 'Ik wil graag weer werken, maar ik zou er nu alleen maar op achteruit gaan. Het loont niet omdat ik zoveel voorzieningen ga verliezen. Ik hoor dat van veel alleenstaande moeders.' Dat werken niet altijd loont, blijkt uit het verhaal van een fulltime werkende moeder. Zij verdient een minimum salaris maar kan haar gezin daar niet van onderhouden. Zij heeft weinig uitzicht op betere betaling.

Kinderopvang blijkt ook een struikelblok voor het opbouwen van een nieuwe toekomst. Dat geldt met name voor alleenstaande moeders. Een aantal moeders vertelt dat ze graag weer aan het werk wil, maar hun kinderen niet alleen kan laten. Twee van deze moeders hebben werkervaring in een beroep waarin het van je wordt gevraagd om onregelmatige diensten te draaien. Voor een aantal moeders geldt dat zij kinderen hebben met een specifieke zorgbehoefte. Deze moeders geven aan het moeilijk te vinden om weer te gaan werken omdat ze niet goed weten hoe zij hun kinderen moeten onderbrengen.

Ouders die geen toegang hebben gekregen tot schuldhulpverlening of niet-saneerbare schulden hebben, hebben in het bijzonder weinig toekomstperspectief. Zij zitten in een neerwaartse spiraal waarin schulden alleen maar oplopen. Dat toegang tot schuldhulpverlening belangrijk is voor ouders om weer perspectief te krijgen, blijkt uit de ervaringen van een aantal ouders. Een vader die zijn schulden heeft afgelost zegt hierover: 'Dat voelt echt heel goed. Alsof je hele toekomst weer voor je ligt.'

6.1.11 Zijn ouders bekend met voorzieningen?

Behalve dat we ouders gevraagd hebben naar de impact van armoede op hun leefomgeving, hebben we met ouders uitvoerig gesproken over de voorzieningen die zij gebruiken. In deze paragraaf bespreken we welke knelpunten ouders ervaren in de toegang tot voorzieningen. In de volgende paragrafen staan we stil bij de knelpunten van ouders in het gebruik van voorzieningen.

Veel ouders zijn bekend met lokale voorzieningen voor kinderen en jongeren en maken daar gebruik van. Veel ouders maken gebruik van voorzieningen voor sport, laptop, fiets en een scholierenvergoeding. Sommige ouders gebruiken ook andere gemeentelijke (inkomens)voorzieningen, zij noemen kwijtscheldingen voor gemeentelijke belasting, collectieve ziektekostenverzekering, schuldhulpverlening en bewindvoering.

6.1.12 Wat zijn de knelpunten in de toegang tot voorzieningen?

Tijd en vaardigheid

Als het gaat om de kindvoorzieningen zijn veel ouders hiermee bekend geraakt via een hulpverlener. Als er hulp is voor ouders zelf of jeugdhulp voor de kinderen, zijn ouders ook gewezen op andere voorzieningen die er in de gemeente zijn. 'Het wijkteam heeft goed meegedacht over wat de kinderen nodig hebben. Ze hebben mij ook verteld over de regelingen die er zijn waardoor de kinderen nu kunnen sporten.' Ouders die al geruime tijd een bijstandsuitkering ontvangen zijn meestal ook op de hoogte van de voorzieningen.

“Je moet gewoon zelf ontzettend veel gaan lezen om erachter te komen welke voorzieningen er allemaal zijn.”

Als ouders niet door iemand anders op voorzieningen zijn gewezen, moeten ze hier zelf naar zoeken en dat vraagt tijd en vaardigheid. Een moeder vertelt: 'Ik heb alles zelf opgespeurd. Ik hoor in de omgeving iets en dat ga ik dan thuis uitzoeken.' Een andere moeder vertelt: 'Je moet gewoon zelf ontzettend veel gaan lezen om erachter te komen welke voorzieningen er allemaal zijn.' Het blijkt voor ouders enige tijd te duren voordat ze hun weg vinden. Sommige ouders benoemen dat je vaardig en geduldig moet zijn om de voorzieningen te vinden en een aanvraag te doen. Zij zien in de buurt en op school andere ouders die dat niet lukt omdat zij anderstalig zijn, laaggeletterd of omdat ze de energie er niet voor kunnen opbrengen.

Onbekendheid

Een aantal ouders is onbekend met voorzieningen. Zo wil een moeder graag hulp voor haar schulden maar duurde het lang voordat ze wist bij welke organisatie zij moest zijn. Ook als ouders wel weten van het bestaan van voorzieningen hebben ze zich niet altijd in de voorwaarden verdiept. Dit gaat met name om andere gemeentelijke (inkomens)voorzieningen. Zo zijn er ouders die geen gebruik maken van collectieve ziektekostenverzekeringen in hun gemeente of kwijtscheldingen omdat ze denken dat ze er niet voor in aanmerking komen.

“Als je werkt, word je niet gezien als iemand die arm is. Het wordt niet erkend dat werkenden niet rond kunnen komen. Als je niet zelf aan de deur klopt is er geen enkele connectie voor werkenden om hulp te zoeken.”

Met werkende armen wordt weinig gecommuniceerd over voorzieningen. Volgens een werkende moeder heeft dat ook met het gebrek aan maatschappelijke erkenning te maken. 'Als je werkt, word je niet gezien als iemand die arm is. Het wordt niet erkend dat werkenden niet rond kunnen komen. Als je niet zelf aan de deur klopt is er geen enkele connectie voor werkenden om hulp te zoeken. De gemeente moet het zichtbaarder maken. En er zou iets van voorlichting, begeleiding en erkenning moeten zijn.'

Ingewikkelde procedures

Een andere drempel die ouders ervaren in de toegang tot voorzieningen is bureaucratie. Veel ouders vinden procedures ingewikkeld en willen niet overal hun (inkomens)gegevens delen. Een moeder zegt: 'Je moet steeds weer door de molen bij alle organisaties. Mijn dossier ligt overal.'

Als het gaat om toegang tot inkomensvoorzieningen, vertellen ouders ook veel over afwijzingen die ze hebben gekregen. Veel ouders hebben bijzondere bijstand aangevraagd maar zijn afgewezen. Andere ouders willen graag schuldhulpverlening, maar zijn afgewezen, want voldoen niet aan de voorwaarden.

Afhankelijkheid

Tot slot zijn ouders terughoudend in het gebruik van voorzieningen omdat ze zichzelf zo lang mogelijk zelf willen redden. In hun eigen woorden drukken ouders uit dat ze zo lang mogelijk onafhankelijk willen blijven en dat dat te maken heeft met een gevoel van waardigheid. 'In het begin was het echt onwennig voor ons. Je moet je hoofd omlaag gooien en om hulp vragen. In het begin was dat echt moeilijk. Je voelt je afhankelijk in alle opzichten' vertelt een moeder.

6.1.13 Wat zijn de knelpunten in het gebruik van voorzieningen?

Onvolledige voorzieningen

Als het gaat om de kindvoorzieningen zijn deze volgens ouders vaak onvolledig. Dat heeft vaak te maken met de geldende voorwaarden. Een aantal voorbeelden. Een huishouden kan bijvoorbeeld één keer in de aantal jaren een fiets of een laptop aanvragen, terwijl er meerdere kinderen zijn die er een nodig hebben. Een ander voorbeeld. De voorwaarden van een fietsvoorziening zijn zo dat kinderen die dichtbij school wonen niet in aanmerking komen en daardoor belemmerd worden als ze in hun vrije tijd ergens naartoe willen met leeftijdgenoten. Ook onderhoud ontbreekt vaak bij voorzieningen voor laptops en fietsen. Ouders kunnen dit niet altijd zelf oplossen.

Bij het gebruik van sommige kindvoorzieningen moeten ouders alsnog zelf kosten maken. Zo wordt bijvoorbeeld sportkleding vaak niet vergoed en die is voor sommige sporten

kostbaar. Kleding en schoenen zijn voor kinderen en jongeren in de groei grote terugkerende uitgaven. Waar ouders ook tegenaan lopen is dat er alleen een beperkt aantal sportlessen wordt vergoed. Kinderen en jongeren moeten daardoor stoppen. Een andere randvoorwaarde waar ouders tegenaanlopen zijn de kosten voor vervoer zodat kinderen en jongeren op hun sportclub of vereniging kunnen komen.

Geen recht, wel nood

Een aantal ouders heeft geen recht op voorzieningen waardoor kinderen en jongeren nergens gebruik van kunnen maken. Het gaat om ouders die op papier voldoende verdienen maar door schulden een laag besteedbaar inkomen hebben. Een van de ouders vertelt dat zij om deze reden geen pas kan aanvragen. Omdat alle kindvoorzieningen aan deze pas gekoppeld zijn, kunnen haar kinderen hier geen gebruik van maken. Haar drie kinderen waarvan de oudste al op de middelbare school zit, hebben niet leren zwemmen en sporten niet. Ook lopen zij hierdoor een vergoeding voor de vrijwillige ouderbijdrage mis. 'De gemeente kijkt niet naar ons besteedbaar inkomen, maar naar wat je op papieren verdient. We hebben nergens recht op. Dingen als sporten en kleding krijgen kinderen hier alleen via een pas en daar komen wij dus niet voor in aanmerking.'

**“De gemeente kijkt niet naar ons besteedbaar
inkomen, maar naar wat je op papieren verdient.
We hebben nergens recht op.”**

Grote verschillen

Tot slot zijn er grote verschillen tussen het voorzieningenniveau in gemeenten. Dat weten ouders meestal niet, maar blijkt wel uit de interviews. Ten eerste verschilt het aantal voorzieningen voor kinderen en jongeren. Sommige ouders rapporteren dat het aantal beperkt is, in andere gemeenten blijken er veel meer mogelijkheden. Daarnaast verschillen de regels wanneer kinderen, jongeren en ouders voor een voorziening in aanmerking komen. Gemeenten hanteren verschillende inkomensnormen en bieden soms maatwerk. Ook horen we grote verschillen in de bedragen die worden vergoed voor schoolkosten en kleding. In sommige gemeenten bestaan deze vergoedingen helemaal niet, in andere gemeente kunnen kinderen en jongeren tot €400 besteden aan schoolkosten en kan bijvoorbeeld ook de vrijwillige ouderbijdrage of de kosten voor een schoolreis op deze manier worden voldaan. Het maakt dus uit in welke gemeente je als gezin woont.

6.1.14 Welke oplossingen willen ouders?

Hieronder bespreken we welke oplossingen ouders nodig hebben voor een betere situatie. Dit zijn algemene oplossingen maar ook specifieke behoeften die ouders hebben voor de dienstverlening en voorzieningen van hun gemeente.

Stabiliteit en rust

Ouders noemen een aantal oplossingen die zij voor hun financiële situatie nodig hebben. Ten eerste oplossingen voor meer stabiliteit en rust in hun financiële situatie en daarmee gezinsleven. Een aantal ouders zegt een structurele oplossing nodig te hebben voor hun vaste lasten en boodschappen. Ouders met niet-saneerbare schulden willen graag een

oplossing voor hun neerwaartse spiraal. Ook andere ouders zeggen graag laagdrempelige hulp te willen bij schulden en het op orde brengen van hun financiën. Ook geeft een aantal ouders aan een betere toeleiding naar werk nodig te hebben voor zichzelf of hun partner omdat het nu niet lukt om werk te vinden. Het helpt als de gemeente actief hulp aanbiedt bij het vinden van werk.

“Je komt veel muren tegen.”

Maatwerk

Als het gaat om gemeentelijke voorzieningen willen ouders graag maatwerk. Ouders hebben het over zowel maatwerk voor kindvoorzieningen als om maatwerk voor andere gemeentelijke (inkomens)voorzieningen. Ouders willen graag dat er gekeken wordt naar wat het gezin nodig heeft. Dat geldt in het bijzonder voor ouders die door schulden een laag besteedbaar inkomen hebben. Veel ouders ervaren dat hun gemeente rigide is in de toepassing van regels en niet zich niet flexibel toont. 'Je komt veel muren tegen' zegt een moeder.' Een andere moeder zegt: 'De gemeente is heel star met de reiskosten voor school. Mijn zoon moet nu ver weg naar school door zijn ondersteuningsbehoefte, maar daar krijgen we geen vergoeding voor. Hij fietst er nu zelf heen maar komt steeds te laat.' Ouders merken verschillen in het contact met de gemeente, ze missen iemand die wil meedenken. Ouders worden belemmerd door wisselende klantmanagers en onzinnige en streng toegepaste regels. Een moeder zegt: 'Het maakt veel uit wie je klantmanager is. Ik zie grote verschillen. Ambtenaren kijken meestal niet naar het individuele geval.' Een andere moeder zegt dat haar klantmanager niet up to date is van de regels en het lang duurt om iets voor elkaar te krijgen.

“Ik mis soms het menselijke. Geef een vrouw het gevoel dat ze ertoe doet. Neem een neutrale en open houding aan.”

Persoonlijk contact

Een aantal ouders drukt uit graag opbouwend persoonlijk contact te hebben met iemand over de situatie thuis. Iemand vanuit de gemeente, een hulpverlener of iemand van school met wie er laagdrempelig overlegd kan worden, die actief meedenkt met oplossingen maar ook het gezin in zijn waarde laat en eigen keuzes laat maken. Een moeder vertelt: 'Ik mis soms het menselijke. Geef een vrouw het gevoel dat ze ertoe doet. Neem een neutrale en open houding aan.' Sommige ouders hebben positieve ervaringen met een sociaal raadslid of een medewerker van een wijkteam.

Gelijke kansen en passende kindvoorzieningen

Ouders noemen ook een aantal oplossingen die zij nodig hebben voor hun kinderen. Ten eerste zeggen veel ouders dat er minder uitsluiting moet zijn. Door de geldproblemen thuis zijn hun kinderen noodgedwongen anders. Ouders vinden de ongelijkheid tussen kinderen te groot. Dit kan zich uiten in ongelijke kansen op school en niet mee kunnen komen in de maatschappij.

Daarnaast willen ouders graag voorzieningen voor hun kinderen die aansluiten bij hun situatie en die volledig zijn. Andere praktische oplossingen die zij nodig hebben gaan over vervoer (openbaar vervoer en fietsen) voor hun kinderen, over internetabonnement (wifi) en voor kosten voor school en studie. Verder geven veel ouders aan graag een keer een dag of aantal dagen met het gezin weg te willen.

6.2 Signalen van ouders in armoede uit ons ombudswerk

Behalve middels diepte-interviews hebben we ook uit de signalen die de Kinderombudsman binnenkrijgt via het ombudswerk achterhaald welke problemen ouders in armoede ervaren. Deze signalen bespreken wij hieronder.

De Kinderombudsman heeft in de eerste negen maanden van 2017 in totaal 43 signalen ontvangen van ouders, verzorgenden, familieleden en professionals, die direct zien op individuele kinderen en jongeren die in armoede opgroeien. Geen van deze signalen zijn afkomstig van kinderen en jongeren zelf. Twee signalen gaan over jong volwassenen en zien op de problemen die jong volwassenen ondervinden om in de kosten van het levensonderhoud te voorzien en zelfstandig te kunnen wonen.

Verzorging

Het merendeel van de ontvangen signalen gaat over ouders die vanwege financiële problemen niet in staat zijn hun kinderen goed te verzorgen. Zo hebben in negen gevallen ouders moeite hun kinderen kleding, en eten en drinken te geven. Ook het betalen van nutsvoorzieningen, schoolkosten en medische kosten voor kinderen en jongeren, is een probleem.

Huisvesting

Opvallend is dat acht gezinnen om financiële redenen verblijven in een voor het gezin ongeschikte woning; de woning is te klein, er is achterstallig onderhoud of kinderen en jongeren wonen met hun ouders bij hun grootouders of andere familieleden in. Kinderen en jongeren worden ziek, moeten hun slaapkamer delen met hun ouders, er is weinig ruimte voor de kinderen om te spelen en een 'normaal' gezinsleven is niet mogelijk. Verhuizen is voor hen niet mogelijk, omdat de gemeente geen urgentieverklaring wil verstrekken en de ouders zelf de kosten van een huurwoning in de vrije sector niet kunnen betalen.

Verder is opvallend dat 18 van de 43 meldingen gaan over gezinnen die uit hun huis zijn gezet of dreigen te worden gezet. De inhoud van deze meldingen gaan niet zozeer over de gevolgen hiervan voor kinderen en jongeren. In de meeste gevallen wordt geklaagd over gemeentes en andere instanties die geen urgentie verstrekken, traag werken of slecht communiceren.

Negen signalen gaan over kinderen en jongeren die geen vaste woonruimte hebben, omdat er een huisuitzetting heeft plaatsgevonden en er niet tijdig vervangende woonruimte is gevonden. Deze kinderen en jongeren wonen in vakantie- of tuinhuisjes, of de crisisopvang. In één van deze gezinnen heeft het gebrek aan vaste woonruimte geleid tot scheiding van ouder en kind en in een ander gezin wordt hiermee bedreigd.

In nog eens negen gevallen wordt melding gemaakt van gezinnen die uit hun woning dreigen te worden gezet. Er is nog niet voorzien in vervangende woonruimte en ouders maken zich grote zorgen over de toekomst. Voor drie van deze gezinnen wil de gemeente geen urgentieverklaring afgeven. In één zaak is er wel een urgentieverklaring afgegeven, maar is er een wachtlijst van een jaar om een woning te kunnen krijgen. In de betreffende gemeente is ook geen plek in de maatschappelijke opvang. Een ander gezin heeft te horen gekregen dat de ouders terecht kunnen in de maatschappelijke opvang en dat de kinderen in een pleeggezin worden geplaatst.

Verder wordt nog melding gemaakt van problemen in de toegang tot gemeentelijke kindvoorzieningen en is er een klacht over verschillen in voorzieningenniveau tussen gemeenten.

6.3 Conclusie

In dit hoofdstuk hebben we gekeken naar de ervaringen van ouders in armoede. We wilden weten hoe ouders in hun leefomgeving door armoede worden belemmerd en hoe dat de verzorging en opvoeding van hun kinderen raakt. Daarnaast wilden wij weten wat ze vinden van de voorzieningen die zij ontvangen, welke knelpunten zij ervaren en wat voor oplossingen zij nodig hebben. Dit hebben wij achterhaald door interviews af te nemen met ouders. Daarnaast geven de signalen uit het ombudswerk van de Kinderombudsman indicaties welke problemen ouders ervaren die ook hun kinderen raken.

Ouders in armoede vertellen over een stapeling van problemen

De interviews met ouders in armoede bevestigen dat er in arme gezinnen vaak problemen spelen op meerdere levensgebieden tegelijkertijd. Thuis is er bijvoorbeeld sprake (geweest) van een scheiding of ziekte van de ouder of een gezinslid. Buitenshuis hebben ouders te maken gekregen met baanverlies van henzelf of hun partner en verlies van hun sociale netwerk. Deze problemen en het verlies in inkomen dat er vaak mee samen hangt, kunnen ook weer nieuwe problemen creëren. Dit bevestigt het beeld dat in de literatuur naar voren komt dat armoede vaak een negatieve impact heeft op het verloop van andere problemen, en oplossingen niet dichterbij brengt maar de situatie verergert. Het is bij armoedeproblematiek vaak moeilijk om oorzaak en gevolg van problemen te onderscheiden. Ouders in armoede hebben te weinig geld om zichzelf en hun kinderen goed te verzorgen

Ouders in armoede hebben te weinig geld om zichzelf en hun kinderen goed te verzorgen

Ouders geven aan problemen te ervaren op het gebied van voeding, wonen, zorg en school. Ten eerste is het budget van veel ouders ontoereikend voor gezonde en gevarieerde verse voeding: groenten, fruit, zuivel, vlees, vis, of vervangers daarvan. Er zijn ouders die zelf weinig eten zodat er meer voedsel voor hun kinderen en jongeren overblijft. Het bovenstaande is zorgwekkend. Voor de gezondheid en ontwikkeling van kinderen en jongeren is voldoende gezond voedsel noodzakelijk. Ook is het voor kinderen en jongeren belangrijk dat hun ouders gezond zijn. Gezonde ouders hebben meer veerkracht dan ongezonde ouders. Wat betreft hun woonomstandigheden hebben ouders verteld over achterstallig onderhoud en ongeschikte en te kleine woningen voor hun gezin. Ook hebben

ouders te maken gehad met (dreigende) afsluitingen van nutsvoorzieningen en (dreigende) uithuiszettingen wegens schulden. Zorgkosten zijn eveneens een probleem voor ouders. Wanneer een gezinslid (chronisch) ziek is, brengt dat structureel extra kosten met zich mee die drukken op het huishoudbudget. Dit kan ertoe leiden dat zorg gemeden wordt omdat de extra kosten -bij bijvoorbeeld de apotheek- niet kunnen worden voldaan. Tot slot stellen ouders dat er vaak school gerelateerde uitgaven zijn die zij niet kunnen bekostigen, zoals digitale leermiddelen, materialen en schoolreisjes.

De stress die ouders vanwege armoede ervaren heeft een grote negatieve impact op het welzijn en functioneren van zowel ouders als hun kinderen

Meerdere ouders geven expliciet aan dat zij zich regelmatig gestrest of gespannen voelen vanwege geldgebrek en andere hiermee samenhangende problemen. Net als kinderen en jongeren vertellen ook ouders dat zij last hebben van fysieke klachten en vertellen over psychische klachten die beide gerelateerd kunnen worden aan stress zoals hoofdpijn, slapeloosheid, somberheid en depressiviteit. Ouders in armoede stellen dat ze bezig zijn met overleven. Dagelijks moeten ze puzzelen hoe ze rekeningen en andere kosten moeten betalen. Kinderen worden volgens ouders vroeg volwassen vanwege de problematiek waarmee ze op jonge leeftijd zijn geconfronteerd. Ook vinden ouders dat er tijd en geld ontbreekt in het gezin om samen wat leuks te doen en in een ontspannen sfeer aandacht voor elkaar te hebben. Ouders in armoede geven aan behoefte te hebben aan rust, stabiliteit en een uitstapje met het gezin.

Veel ouders verliezen hun sociale netwerk en dit zorgt voor extra financiële en emotionele druk

Veel ouders in armoede zijn (een deel van) hun sociale netwerk door geldproblemen verloren. Dat heeft te maken met schaamte voor armoede, stigmatisering door anderen en omdat voor het onderhouden van een sociaal netwerk vaak geld nodig is. Op ouders zonder sociaal netwerk rust een grotere druk zowel financieel als emotioneel omdat steun voor hen als ouder op deze gebieden ontbreekt. Dit heeft ook negatieve impact op het gezinsleven omdat de ouder niet kan terugvallen op ondersteuning van andere volwassenen en dit spanning en zorgen in het gezin kan vergroten.

Het leven in een onveilige of onrustige buurt maakt de druk op het gezinsleven van gezinnen in armoede groter

Een aantal ouders geeft aan te wonen in een onveilige of onrustige buurt. Hierdoor komen kinderen, jongeren en ouders minder buiten en brengen ze als gezin meer tijd met elkaar in huis. Dat kan vervolgens leiden tot extra spanningen in een toch al vaak gespannen situatie. Terwijl het juist belangrijk is in een situatie waarin er spanning is thuis, in de buurt ontspanning te kunnen vinden. Er is immers minder geld voor betaalde activiteiten buitenshuis.

Ouders in armoede zijn onzeker over het eigen toekomstperspectief waardoor hun kinderen hun toekomst ook minder goed kunnen overzien

Voor ouders in armoede is een beter toekomstperspectief heel belangrijk, maar zij worstelen om hier invulling aan te geven. In de interviews blijkt dat door een stapeling van geld- en

andere problemen er weinig tijd en aandacht overblijft om zich met de verbetering van hun toekomst bezig te houden. Ouders met problematische schulden die (nog) niet toegelaten zijn tot schuldhulpverlening of schuldsanering ervaren bijzonder weinig toekomstperspectief omdat zij geen uitzicht hebben op enige verbetering. Ook zijn er ouders die wegens ziekte (voorlopig) niet meer kunnen werken en om die reden weinig perspectief op verbetering hebben.

Ouders die wel aan hun toekomst kunnen werken ervaren verschillende obstakels. Zo zijn er ouders die graag willen werken maar geen werk kunnen vinden. Daarnaast zijn er ouders die al werken maar die daarmee onvoldoende verdienen om hun gezin te onderhouden en geen perspectief hebben op betere betaling. Ook worden ouders die (meer) willen werken, daarin tegengehouden door de armoedeval: het (meer) gaan werken loont niet omdat ouders voorzieningen verliezen. Gebrek aan adequate en betaalbare kinderopvang is een obstakel voor met name alleenstaande moeders om de stap naar werk te kunnen maken.

Onzekerheid bij ouders over hun toekomstperspectief heeft ook invloed op het perspectief van kinderen en jongeren. Ouders weten niet wat ze hun kinderen in de toekomst kunnen bieden en daardoor is het voor kinderen en jongeren ook moeilijker om keuzes te maken of te overzien hoe hun toekomst eruit zou kunnen zien.

Beschikbare gemeentelijke voorzieningen sluiten volgens ouders onvoldoende aan bij de behoeften van hun gezin

Ouders in armoede ervaren dat gemeentelijke voorzieningen voor kinderen en jongeren vaak niet toereikend zijn. Voorbeelden daarvan zijn dat niet alle kinderen en jongeren uit het gezin gebruik kunnen maken van voorzieningen, voorzieningen slechts eenmalig of eenmaal in de aantal jaren kunnen worden aangevraagd, onderhoud of vervanging van kapotte of gestolen goederen (fietsen, laptops) zijn niet bij voorzieningen inbegrepen en ouders extra kosten moeten maken om voorzieningen daadwerkelijk te kunnen gebruiken (kostbare sportkleding, vervoerskosten).

Wat betreft de aanvullende gemeentelijke inkomensvoorzieningen ervaren ouders vaak een weinig flexibele houding van hun gemeente. Dit gaat met name om aanvragen voor bijzonder kosten zoals vervoer voor kinderen en jongeren naar school of kosten die te maken hebben met medische zorg. Aanvragen worden geweigerd of de afhandeling duurt erg lang. In beide gevallen - aanvraag van kindvoorzieningen en aanvullende gemeentelijke inkomensvoorzieningen - wordt er volgens ouders weinig gekeken naar wat het gezin daadwerkelijk nodig heeft. Daarnaast hebben de ambtenaren waarmee ze hierover contact hebben volgens hen te weinig kennis van zaken of te weinig doorzettingsmacht.

Ouders willen graag maatwerk van hun gemeente. Dat geldt in het bijzonder voor ouders met (problematische) schulden die vaak een zeer laag besteedbaar inkomen hebben en geen recht hebben op voorzieningen vanwege een te hoog inkomen op papier. Ouders uiten daarnaast de behoefte aan laagdrempelig persoonlijk contact met iemand zoals een sociaal werker over de thuissituatie en de noden in het gezin, die meedenkt en goed op de hoogte is van voorzieningen en regels en die eventueel kan ondersteunen in het contact met onder andere de gemeente.

7 ARMOEDEBELEID: RESULTATEN EN KNELPUNTEN VOLGENS GEMEENTEN

Om te kunnen bepalen in hoeverre bestaand armoedebeleid en voorzieningen aansluiten bij wat kinderen en jongeren nodig hebben, is het nodig om te weten hoe armoedebeleid er in Nederland uitziet en wat op dit moment de voornaamste knelpunten zijn in de bestrijding van armoede. In hoofdstuk twee hebben we een korte schets gegeven van het armoedebeleid in Nederland. In dit hoofdstuk bespreken we wat gemeenten zelf zeggen over de positieve resultaten die zij hebben bereikt en de knelpunten die zij tegenkomen in de bestrijding van armoede onder kinderen, jongeren en volwassenen. Dit hebben wij uitgevraagd bij gemeenten in drie focusgroepgesprekken met beleidsadviseurs die betrokken zijn bij armoedebeleid in hun gemeente.

7.1 Positieve resultaten met betrekking tot kindvoorzieningen

In de focusgroepgesprekken is gevraagd naar positieve resultaten op het gebied van armoedebestrijding. De genoemde resultaten hebben voornamelijk betrekking op de doorontwikkeling en uitvoering van de voorzieningen voor kinderen en jongeren.

In de gemeenten die deelnamen aan onze gesprekken is de afgelopen jaren geïnvesteerd in de uitbreiding van voorzieningen. Bestaande voorzieningen op het gebied van sport, cultuur en recreatie zijn aangevuld met voorzieningen voor vervoer (fietsen en openbaar vervoer voor kinderen en in sommige gevallen ook ouders), (sport)kleding, zwemlessen, digitale leermiddelen en schoolkosten. Een aantal gemeenten heeft hun bestaande voorzieningen ook uitgebreid door te investeren in onderhoud van goederen zoals fietsen en laptops. Daarnaast heeft een aantal gemeenten een regeling geïntroduceerd of uitgebreid voor schoolkosten. In sommige gemeenten wordt ouders de mogelijkheid geboden voor een uitstapje of korte vakantie voor het gezin. Naast deze in natura voorzieningen, hebben sommige gemeenten ook geïnvesteerd in educatie op het gebied van digitale vaardigheden en financiële educatie, en in mentorprojecten voor kinderen en jongeren.

Naast uitbreiding van kindvoorzieningen, hebben veel deelnemende gemeenten gewerkt aan de bekendheid van en toegang tot kindvoorzieningen, en aan de samenhang van voorzieningen. Gemeenten hebben hun communicatie over kindvoorzieningen verbeterd door deze gebundeld op hun website te presenteren. Daarnaast hebben gemeenten kennis over de regelingen binnen de gemeenten en bij samenwerkingspartners vergroot, zodat deze informatie sneller met ouders gedeeld wordt. Ook heeft een aantal gemeenten de aanvraagprocedures voor ouders vereenvoudigd. In een aantal gemeenten is de toegang tot voorzieningen verruimd door de inkomensnormen aan te passen. De norm om in aanmerking te komen voor kindvoorzieningen is in sommige gemeenten 120 procent van het sociaal minimum geworden en in andere gemeenten is voor specifieke voorzieningen de inkomensnorm verlegd naar 130 of 140 procent (met toepassing van een glijdende schaal).

In de doorontwikkeling van de regelingen voor kinderen en jongeren is in veel deelnemende gemeenten de samenwerking met lokale partijen verbeterd. Deze partijen dragen bij aan een groter bereik en effectieve uitvoering van voorzieningen. Dit gaat bijvoorbeeld om een

versterkte samenwerking met stichting Leergeld en/of het Jeugdsport- en jeugdcultuurfonds, maar ook om andere lokale organisaties en het lokale bedrijfsleven. In een aantal gemeenten wordt geïnvesteerd in een netwerk van samenwerkingspartners, dat regelmatig bij elkaar komt voor overleg, zodat werkwijzen op elkaar afgestemd worden en ouders en kinderen makkelijker doorverwezen kunnen worden. Ook de samenwerking met andere maatschappelijke partners zoals wijkteams en scholen is in een aantal gemeenten verbeterd.

Uit de focusgroepgesprekken maken wij tot slot op dat gemeenten vaker luisteren naar kinderen, jongeren en ouders ten behoeve van de doorontwikkeling van hun armoedebeleid. In een aantal gemeenten zijn participatieprojecten uitgevoerd waarin ervaringsdeskundige kinderen en jongeren zijn geraadpleegd over hun behoeften en hun ideeën voor de uitbreiding van de kindvoorzieningen. In andere gemeenten is een kindergemeenteraad opgericht en is deze kinderraad om advies gevraagd over verbeteringen in het armoedebeleid. Ook zijn er gemeenten die via maatschappelijke organisaties, zoals scholen en jeugdhulporganisaties, een brede uitvraag hebben georganiseerd onder zowel ouders als kinderen en jongeren.

7.2 Algemene knelpunten in de bestrijding van armoede

In de focusgroepgesprekken is ook gevraagd naar knelpunten die gemeenten tegenkomen in de bestrijding van armoede. Er zijn een aantal algemene knelpunten genoemd die betrekking hebben op bestrijding van armoede en aanverwante problematiek onder zowel kinderen en jongeren als volwassenen. Daarnaast zijn er een aantal specifieke knelpunten genoemd die gaan over de doorontwikkeling en uitvoering van voorzieningen voor kinderen en jongeren. We bespreken in deze paragraaf de algemene knelpunten in het bestrijden van armoede en in de volgende paragraaf specifieke knelpunten met betrekking tot kindvoorzieningen.

7.2.1 Kindvoorzieningen zijn volgens gemeenten pleisters, maar lossen armoede niet op

In alle gesprekken is ingebracht dat Kindvoorzieningen pleisters zijn en weliswaar voor kinderen, jongeren en ouders onmisbaar, maar de armoede zelf niet oplossen. Met in natura kindvoorzieningen zorgen gemeenten ervoor dat kinderen en jongeren in hun dagelijks leven minder belemmerd worden, kinderen en jongeren makkelijker kunnen meedoen met leeftijdsgenoten en meer kansen krijgen om zich te ontwikkelen. Daarmee ontlasten kindvoorzieningen ook de ouders, ze nemen een deel van de zorgen weg. Maar kindvoorzieningen verlagen de uitgaven van gezinnen maar ten dele, omdat het om extra uitgaven gaat die ouders zonder deze voorzieningen niet zouden hebben gedaan. Ook met kindvoorzieningen blijven kinderen en jongeren opgroeien in een omgeving van armoede en ondervinden ze daardoor belemmeringen in hun ontwikkeling.

In de focusgroepgesprekken komt naar voren dat de opdracht die vanuit het Rijk is meegegeven aan gemeenten voor de besteding van de extra middelen voor kinderen en jongeren in armoede, te nauw is. Deze opdracht luidt dat gemeenten deze middelen in natura terecht moeten laten komen bij kinderen en jongeren. Voordeel van dit kader is dat

het een duidelijke prioriteit heeft opgeleverd om de middelen in de gemeenten ook daadwerkelijk voor kinderen en jongeren te reserveren. Maar met name in gemeenten die reeds een groot aantal kindvoorzieningen aanbieden en daarmee een relatief groot bereik hebben, zou men ook andere doelen aan het armoedebeleid willen verbinden. Armoedebestrijding onder kinderen en jongeren zou volgens een aantal gemeenten niet alleen moeten gaan over het vergroten van het bereik onder kinderen en jongeren, maar ook over hoe de complexiteit van armoede aan te pakken. Hiervoor is volgens gemeenten een lokale analyse nodig van hoe de ontwikkelkansen van kinderen en jongeren, de opvoedingscondities thuis en de (inkomens)positie van ouders te verbeteren.

7.2.2 Gemeenten kunnen financiële positie van ouders maar in beperkte mate verbeteren

In alle focusgroepgesprekken zijn grote zorgen geuit over de inkomenspositie van minima. Door een laag besteedbaar inkomen en hoge vaste lasten is het voor veel minima ouders niet mogelijk om in alle basisbehoeften van hun gezin te voorzien. Dat blijkt uit minima effectrapportages die gemeenten door het Nibud hebben laten maken. Wat gezinnen tekort komen, kunnen gemeenten niet volledig compenseren met eigen aanvullende inkomensondersteuning en kindvoorzieningen. Gemeenten kunnen met andere woorden geen inkomensbeleid voeren, maar hebben wel de zorg over de gezinnen die hun hoofd niet boven water kunnen houden.

Daarnaast zien gemeenten dat het voor gezinnen moeilijk is om aan armoede te ontkomen. De armoedeval wordt te weinig tegengegaan. Ouders gaan niet (meer) werken omdat ze daarmee hun voorzieningen verliezen. Gemeenten kunnen zelf meer doen om de armoedeval tegen te gaan, blijkt uit de gesprekken. Dit kan door de normen voor toekenning van voorzieningen aan te passen en hier eventueel een glijdende schaal op toe te passen.

7.2.3 Schulden worden niet effectief genoeg bestreden en voorkomen

Schulden hebben een groot aandeel in de armoedeproblematiek van ouders. Gemeenten zien dat er in gezinnen te laat hulp komt als er schulden zijn en dat er in de preventie van schulden meer verbeteringen nodig zijn. In de gesprekken zijn specifiek een aantal punten genoemd waarop de preventie van schulden beter kan.

Schulden kunnen voorkomen worden als gemeenten zelf meer zouden anticiperen op ingrijpende levensgebeurtenissen. Levensgebeurtenissen in gezinnen zoals scheiding, ontslag, faillissement, ziekte, en overlijden van een ouder zorgen meestal voor een terugval in inkomsten. Anticiperen op levensgebeurtenissen kunnen gemeenten zelf doen door ouders die hiermee te maken krijgen een extra inkomstenvoorziening toe te kennen en een vorm van voorlichting en/of begeleiding aan te bieden. Om goed te kunnen anticiperen op levensgebeurtenissen is het van belang dat professionals uit verschillende domeinen bewust zijn van de financiële gevolgen van deze gebeurtenissen. Huisartsen, leerkrachten, advocaten, maatschappelijk werkers, en wijkteams moeten ouders op tijd kunnen verwijzen naar voorzieningen.

In het verlengde hiervan zouden gemeenten voorzieningen veel eerder moeten kunnen inzetten, zodat zogenaamde 'nieuwe armen' (mensen die recentelijk te maken hebben gekregen met een daling van hun inkomen bijvoorbeeld door baanverlies en/of een andere ingrijpende levensgebeurtenis) minder gemakkelijk in armoede en schulden terecht komen. Nu is het zo dat voorzieningen te laat worden ingezet omdat het bereik van 'nieuwe armen' moeilijk is (meestal is deze groep onbekend met voorzieningen), maar ook omdat voorzieningen worden toegekend op basis van het inkomen van het voorafgaande jaar.

De huidige toeslagensystematiek van het Rijk werkt schulden in de hand, ook deze zorg is in de gesprekken aangekaart. Omdat de toeslagen worden toegekend op basis van een inschatting van het inkomen kunnen ouders jaren later, na berekening van de definitieve toeslag, geconfronteerd worden met een schuld. Schulden leveren kosten op voor ouders zelf maar ook voor andere partijen zoals de gemeente. Het aanpassen van de toeslagensystematiek is een manier om schulden en daarmee armoede te voorkomen. Deelnemers opperen om toeslagen rechtstreeks door te zetten naar zorgverzekeraars, woningbouwcoöperaties en kinderopvangorganisaties.

7.2.4 Zelfredzaamheid van ouders wordt volgens gemeenten overschat

Uit de gesprekken komt naar voren dat men binnen gemeenten steeds meer bewust is geworden van de gevolgen van stress door geldgebrek. Stress door geldgebrek neemt ouders in beslag met dringende problemen en beïnvloedt regelfuncties in de hersenen; dit kan bijdragen aan een vermindering van vaardigheden en zelfredzaamheid (zie hoofdstuk twee). Gemeenten willen graag deze kennis over de impact van stress op zelfredzaamheid toepassen op hun werkwijze. In een aantal gesprekken is geuit dat bijvoorbeeld de sanctionerende maatregelen uit de participatiewet niet in lijn zijn met deze kennis, en ouders en gezinnen niet uit armoede en schulden helpt. Rekening houden met de impact van stress en mogelijke verminderde redzaamheid, vraagt om ruimte voor maatwerk en persoonlijk contact met burgers.

7.2.5 Er wordt in gemeenten nog te weinig maatwerk geboden

In ieder gemeente zijn er gezinnen in armoede die niet in aanmerking komen voor voorzieningen. Voor deze gezinnen is meer maatwerk nodig. In de toekenning van voorzieningen wordt in de meeste gemeenten de inkomensnorm streng gehanteerd en is er weinig ruimte om te kijken naar wat een gezin nodig heeft. Ouders met schulden of ouders met een laag middeninkomen waar schulden dreigen, kunnen nergens gebruik van maken. Hetzelfde geldt voor ouders met een fluctuerend inkomen zoals ZZP'ers.

Daarnaast zijn er behoeften in gezinnen waarvoor geen regelingen bestaan of waarvoor een aanvraag te lang duurt. De gemeente zou voor dit soort gezinnen snel en op maat hulp moeten kunnen bieden. Bijvoorbeeld in gezinnen waar ouders medicijnen nodig hebben maar deze niet kunnen bekostigen, waardoor zij uitvallen en er niet voor hun kinderen kunnen zijn. Om maatwerk te kunnen bieden in dergelijke gevallen is er volgens gemeenten vrij beschikbaar budget nodig.

Uit onze gesprekken blijkt ook dat maatwerk meer van de gemeentelijke organisatie vraagt en van de professionals die het uitvoeren. Om maatwerk te kunnen leveren moet er persoonlijk contact worden georganiseerd en is er continuïteit nodig in dat contact. De professional die maatwerk levert moet precies op de hoogte zijn van alle regelingen, in staat zijn de juiste afwegingen voor individuele gevallen te maken, en door kunnen zetten wanneer een gezin buiten een regeling valt. Ook is er binnen de gemeentelijke organisatie regelmatig overleg nodig, zodat er geen willekeur ontstaat in de toepassing van maatwerk. Deze eisen en de kostbaarheid van maatwerk maakt dat het nu nog te weinig wordt geboden.

7.2.6 Vaak ontbreekt een gerichte aanpak voor risicogroepen

In de focusgroepgesprekken zijn deelnemers gevraagd of zij in hun gemeenten specifieke risicogroepen onderscheiden voor wie er een aparte aanpak is of die een aparte aanpak nodig zouden hebben. We hebben hiernaar gevraagd omdat we weten dat bepaalde groepen een groter risico lopen op armoede, omdat we veronderstellen dat er in verschillende groepen ook verschillende ontwikkelingsrisico's voor kinderen en jongeren zijn en omdat we veronderstellen dat armoede tot verschillende soorten problematiek leidt in verschillende groepen. De deelnemers herkennen dit, maar geven aan dat er in armoedebelied en voorzieningen maar ten dele rekening wordt gehouden met specifieke risicogroepen.

In de gesprekken zijn een aantal ongelijksoortige groepen geïdentificeerd waarvoor deelnemers vinden dat er gerichtere aanpak voor moet komen. Ten eerste is er gesproken over werkende armen met een laag inkomen, dat vaak ook wisselt en daarom onzeker is (zowel zzp-ers als mensen in loondienst). Naast werkende minima zijn er zorgen over werkende ouders met een laag middeninkomen. Zij zijn kwetsbaar voor schulden en armoede en hebben vaak te maken met de armoedeval. De werkelijkheid van werkenden sluit vaak niet aan met hoe gemeenten communiceren over hun voorzieningen of hoe de voorzieningen zijn ingericht.

Ten tweede is er gesproken over ouders met schulden. Door (problematische) schulden kunnen gezinnen een besteedbaar inkomen hebben dat ver onder het minimum inkomen ligt. Als ouders inkomen hebben uit werk is er niet altijd een recht op voorzieningen, terwijl er wel een noodzaak is. Een schuldensituatie maakt kinderen en jongeren extra kwetsbaar omdat de tekorten in deze gezinnen en de problematiek, groter is. Ook over gezinnen in een schuldsaneringstraject zijn er specifieke zorgen geuit. Voor schuldsanering moeten ouders veel inspanning leveren en moet het gezin rondkomen met weinig leefgeld. Er zijn zorgen of gezinnen met het beschikbare leefgeld wel in de basisbehoeften van hun kinderen kunnen voldoen en er zijn zorgen over de impact van een schuldsaneringstraject op ouders, en wat dit voor de opvoedsituatie thuis betekent.

Ten derde zijn alleenstaande moeders genoemd als specifieke groep die een groter risico lopen op armoede en waarin specifieke risico's voor kinderen en jongeren gelden. Alle zorg rust in deze gezinnen namelijk op de schouders van één ouder. In één van de focusgroepgesprekken is genoemd dat gemeenten een genderperspectief moeten

meenemen in de aanpak van armoede onder alleenstaande vrouwen. De financiële zelfredzaamheid van veel vrouwen is beperkt. Investering in de emancipatie van vrouwen, en met name jonge moeders, is ook met het oog op armoedebestrijding onder kinderen nodig.

Ten vierde is er gesproken over ouders die moeilijker mee kunnen komen in de maatschappij vanwege laaggeletterdheid, achterblijvende digitale vaardigheden of omdat zij de Nederlandse taal niet spreken. Dit zijn ouders die vaak tot langdurige armen behoren; ze doen vaak laagbetaald werk of kunnen moeilijk aan werk komen. In één van de focusgroepgesprekken is aangekaart dat de communicatie van gemeenten aangepast moet worden voor ouders die laaggeletterd of anderstalig zijn.

Ten vijfde zijn er zorgen geuit over jongeren tot achttien jaar en jongvolwassenen boven de actien jaar. Uit minima effect rapportages die een aantal gemeenten heeft laten maken door het Nibud blijkt dat gezinnen in armoede met tienerkinderen (tussen twaalf en achttien) het meeste geld tekort komen om de basisbehoeften van het hele gezin te bekostigen. Enkele gemeenten hebben daarom aparte maatregelen getroffen om ouders met kinderen in de tienerleeftijd te ondersteunen en hun bestedingsruimte te vergroten. Behalve tieners maken gemeenten zich zorgen over jongeren die achttien jaar worden of recentelijk achttien jaar geworden zijn. Door nieuwe verantwoordelijkheden, zoals het betalen van een zorgverzekering en het aanvragen van toeslagen, ontstaan er makkelijker schulden. Schulden zijn onder jongeren een groeiend probleem dat om een eigen aanpak vraagt.

Tot slot zijn er een aantal groepen benoemd maar niet besproken; het gaat om ouders met jonge kinderen (nul-zes) waarvan bekend is dat deze kinderen extra kwetsbaar zijn en ouders met een lichtverstandelijke beperking.

7.2.7 Gemeenten ervaren te weinig samenwerking met onderwijs in armoedebestrijding onder kinderen

Er speelt een aantal knelpunten in de samenwerking rondom armoedebestrijding met het onderwijs. Ten eerste ervaart een aantal gemeenten een zekere terughoudendheid bij de collega's van het onderwijsdomein om een intensievere samenwerking aan te gaan rondom armoedebestrijding en onderdeel te zijn van een integraal armoedebeleid.

Ten tweede ervaart men bij scholen een aantal obstakels in de samenwerking. De deelnemers aan onze gesprekken vinden dat scholen een signalerende rol hebben, maar zien dat zij daar niet altijd invulling aan kunnen of willen geven. Vaak is er te weinig kennis over armoedeproblematiek en gemeentelijk armoedebeleid op scholen. Leerkrachten wijzen ouders niet op gemeentelijke voorzieningen en geven signalen over armoede gerelateerde problematiek niet door aan bijvoorbeeld het wijkteam. In sommige gemeenten merkt men ook een onwelwillendheid van scholen om zich met armoedebestrijding bezig te houden. Leerkrachten vinden het moeilijk om met ouders in gesprek te gaan, omdat zij de relatie met hen niet willen verstoren. Ook is er op scholen in het algemeen te weinig tijd en capaciteit om te investeren in armoedebestrijding.

Gemeenten willen graag intensiever met scholen samenwerken rondom de kansen voor kinderen en jongeren in armoede. Gemeenten kunnen voor het vergroten van kansen veel meer een partner van scholen worden en daarin ook financieel ondersteuning bieden, zo is in onze gesprekken naar voren gebracht. Gemeenten zeggen het gesprek te missen met scholen over hoe de gemeente scholen kan bijstaan en samen met het onderwijs kan optrekken in armoedebestrijding. Gemeenten zouden bijvoorbeeld in samenwerking met scholen meer kunnen doen op het terrein van financiële educatie of mentorprojecten voor kinderen en jongeren.

Gemeenten willen tot slot graag intensiever samenwerken als het gaat om de schoolkosten. Een aantal gemeenten heeft een scholierenregeling en voorzieningen voor een laptop of tablet. Dit biedt gemeenten een aanleiding om jaarlijks met scholen te overleggen over de hoogte van de ouderbijdrage en andere kosten die ouders voor hun schoolgaande kind moeten maken. Gemeenten zien dat scholen grote bedragen van ouders vragen. Een aantal scholen biedt zelf een oplossing voor ouders die deze kosten niet kunnen opbrengen. Er zijn ook scholen waarvan gemeenten merken dat zij zich niet bekommeren om ouders met een smalle beurs. Gemeenten willen graag meer sturen op de hoogte van de schoolkosten en op oplossingen voor ouders die de ouderbijdrage helemaal niet kunnen opbrengen. Daarnaast blijkt uit de gesprekken dat gemeenten een principiële gesprek nodig vinden over de verantwoordelijkheid voor digitale leermiddelen. Digitale leermiddelen zijn onmisbaar en vergelijkbaar met schoolboeken, en om die reden zou dit een gezamenlijke verantwoordelijkheid van het Rijk en het onderwijs moeten zijn, wordt in de gesprekken geuit.

7.3 Specifieke knelpunten in de doorontwikkeling en uitvoering van kindvoorzieningen

In de focusgroepgesprekken is gesproken over de knelpunten die gemeenten tegenkomen in de uitvoering van de voorzieningen voor kinderen en jongeren.

7.3.1 Effectiviteit kindvoorzieningen is onbekend

Voorzieningen voor kinderen en jongeren zijn bedoeld om de gevolgen van armoede voor kinderen en jongeren te verzachten. De drempel om mee te doen bij bijvoorbeeld een sportvereniging of op school wordt dankzij de kindvoorzieningen verlaagd. Maar welke effect dit heeft op kinderen en jongeren op een langere termijn is onbekend. Wanneer weet je als gemeente dat je effectief bent en de juiste voorzieningen voor kinderen treft? Dat is een vraag die bij een aantal deelnemers leeft. Gemeenten weten hier nog te weinig over. Door een aantal deelnemers is genoemd dat de effectiviteit van de ingezette voorzieningen beter moet worden onderzocht.

7.3.2 Bereik en niet-gebruik van kindvoorzieningen zijn moeilijk vast te stellen

Welke inwoners precies gebruik maken van kindvoorzieningen en hoeveel kinderen en jongeren daarmee worden bereikt, is voor veel gemeenten moeilijk vast te stellen. In veel gemeenten bestaan verschillende regelingen en voorzieningen voor kinderen en jongeren, die zowel door de gemeente zelf als door lokale particuliere organisaties zoals Leergeld

worden uitgevoerd. Persoonsgegevens worden in verband met privacy niet tussen lokale organisaties en de gemeente uitgewisseld. Gemeenten kunnen hun bereik daarom vaak alleen vaststellen op basis van het aantal aanvragen. Het stuk overlap van ouders die meerdere regelingen en voorzieningen bij meerdere organisaties hebben aangevraagd kan niet in kaart worden gebracht. Daarnaast is het moeilijk te achterhalen of de ouders die voorzieningen hebben aangevraagd dat voor alle kinderen uit hun gezin hebben gedaan. Doordat ouders die voorzieningen gebruiken niet goed zijn vast te stellen, is de groep niet-gebruikers ook moeilijker in kaart te brengen. In de gesprekken komt naar voren dat gemeenten verlegen zitten om een oplossing voor de uitwisseling van privacy gevoelige informatie. Een aantal gemeenten probeert op wijk- of straatniveau in kaart te brengen wat de inkomens van mensen zijn (bijvoorbeeld via de methode straatkubus) en experimenteert met huis-aan-huis bezoeken.

7.3.3 Laag bereik onder werkende armen

Alle gemeenten hebben een laag bereik onder kinderen van werkende armen. Deze groep maakt vaak geen gebruik van gemeentelijke voorzieningen, waardoor hun contactgegevens ook niet bij de gemeente bekend zijn. Vanwege de bescherming van privacy kunnen instanties die inkomensgegevens van inwoners hebben, zoals de belastingdienst, deze niet met gemeenten uitwisselen. Zolang gemeenten niet weten wie de werkende armen in hun gemeenten zijn, kunnen zij alleen bereikt worden via andere vindplaatsen, zoals scholen, woningbouwcoöperaties of werkgevers. Dat vraagt ook kennis, kunde en welwillendheid van deze organisaties om werkende armen aan te spreken, door te verwijzen en hierin samen te werken met de gemeente. Veel gemeenten zoeken naar manieren om werkende armen te bereiken via dergelijke vindplaatsen. Uit de gesprekken blijkt dat hier nog veel meer in moet worden geïnvesteerd dan nu gebeurt.

7.3.4 Voorzieningen voor kinderen zijn nog teveel versnipperd

Gemeenten werken aan de samenhang van voorzieningen, maar desondanks is het aanbod van voorzieningen voor kinderen en jongeren nog steeds teveel versnipperd vindt een aantal deelnemers. In veel gemeenten is buiten de bundeling van in natura voorzieningen (het kindpakket) ook nog een aanbod voor kinderen en jongeren dat hier buiten valt. Denk bijvoorbeeld aan mentor- of educatieprojecten voor kinderen en jongeren. In grotere gemeenten kan het aanbod voor kinderen en jongeren tot op wijkniveau verschillen. Dat maakt het lastig voor ouders om erachter te komen wat het totale aanbod is waarvoor hun kind in aanmerking zouden kunnen komen. Ook voor andere maatschappelijke organisaties, zoals wijkteams of scholen, is het lastig om up to date te blijven van het aanbod en ouders hier juist over voor te lichten. Hetzelfde geldt voor verschillende lokale organisaties die zich inzetten tegen armoede, ook zij moeten van elkaars bestaan en aanbod op de hoogte zijn. Deze versnippering draagt bij aan niet-gebruik.

Met versnippering wordt in de gesprekken ook vaak bedoeld dat er voor iedere voorziening (ook binnen een gebundeld kindpakket) een aparte aanvraagprocedure is met eigen voorwaarden. Ouders kunnen verschillende aanvragen digitaal doen bij gemeente, of moeten hiervoor contact opnemen met een lokale organisatie of een intermediair. Dat

betekent dat ouders met veel verschillende organisaties contact moeten opnemen en formulieren moeten invullen. Dat kan eveneens bijdragen aan niet-gebruik.

7.3.5 Samenwerking met en tussen lokale organisaties vraagt om meer regievoering

Uit onze gesprekken maken we op dat sommige gemeenten worstelen met de eigen belangen, doelen en werkwijzen van lokale partijen waarmee wordt samengewerkt. Genoemd is dat er tussen organisaties te veel sprake is van concurrentie en te weinig van samenwerking. Dat staat samenhang en samenwerking in de weg. Lokale organisaties zijn niet altijd op de hoogte zijn van elkaars aanbod of verwijzen niet (warm) naar elkaar door. Ook de verbinding met het wijkteam en scholen wordt op sommige plekken onvoldoende gelegd, en kinderen, jongeren en ouders worden niet altijd adequaat verwezen naar andere gemeentelijke voorzieningen of hulp. Doelen en werkwijzen van lokale organisaties moeten volgens gemeenten afgestemd worden op een integraal gemeentelijke armoedebeleid en aansluiten bij andere bestaande voorzieningen en hulpaanbod voor zowel kinderen, jongeren als ouders. Gemeenten moeten hierover beter de regie voeren.

Uit de gesprekken blijkt ook dat gemeenten zelf regie willen houden over de partijen waarmee wordt samengewerkt. In een aantal gemeenten betekent dit dat men afwijkt van de opdracht van het ministerie van SZW om samen te werken met de vijf grote particuliere organisaties die eveneens subsidie hebben ontvangen van het ministerie, zoals stichting Leergeld en het Jeugdcultuur- en Sportfonds. Samenwerken met deze partijen sluit in sommige gemeenten niet aan bij de structuur die er al in een gemeente is, laat een aantal deelnemers weten.

7.4 Conclusie

De bestrijding van armoede onder kinderen en jongeren is in veel gemeenten een belangrijk punt waar de afgelopen jaren in is geïnvesteerd. De onderstaande conclusies over bereikte resultaten en knelpunten zijn niet op alle gemeenten van toepassing, maar geven een algemeen beeld van wat er uit de verschillende gesprekken met gemeenten naar voren komt.

Kindvoorzieningen zijn verbeterd

In de gemeenten die hebben deelgenomen aan onze gesprekken, zijn de voorzieningen voor kinderen en jongeren de afgelopen jaren verbeterd. Het aantal soorten voorzieningen is uitgebreid om kinderen en jongeren in de breedte te ondersteunen op het gebied van participatie. Veel gemeenten hebben de communicatie over voorzieningen geoptimaliseerd door het volledige aanbod gebundeld te presenteren. In sommige gemeenten is de aanvraag procedure eenvoudiger geworden. De toegang is ook in een aantal gemeenten verruimd, meer ouders komen in aanmerking doordat inkomensnormen zijn verlegd naar 120 tot 150 procent van het sociaal minimum (met toepassing glijdende schaal). Een bredere aanbod aan voorzieningen en een betere toegang is gerealiseerd dankzij een verbeterde samenwerking met lokale partijen. Ook maatwerk is dankzij samenwerking met lokale organisaties beter mogelijk. Tot slot worden meer kinderen en jongeren betrokken bij het gemeentelijke beleid rondom kindvoorzieningen, diverse gemeenten zijn participatieprojecten gestart. We kunnen hieruit opmaken dat in natura kindvoorzieningen een vast

bestanddeel van het armoedebeleid geworden zijn in de door ons geraadpleegde gemeenten, waarvoor budget en beleidscapaciteit is vrijgemaakt.

Kindvoorzieningen nog niet optimaal en meer lokale regievoering nodig

Voorzieningen voor kinderen en jongeren zijn nog te veel versnipperd; gemeenten moeten zorgen voor meer samenhang tussen voorzieningen en de partijen die deze uitvoeren. Gemeenten worstelen met verschillende doelen en belangen van lokale partijen en nemen een concurrentiedynamiek tussen organisaties waar. Dit is niet bevorderlijk voor de samenwerking tussen partijen en komt kinderen en jongeren niet ten goede. Ook is een discussie nodig over de werkwijze van sommige partijen; deze moeten samenhangen met de visie in de gemeente. Hetzelfde geldt voor de aanvraag van voorzieningen, ouders moeten zo min mogelijk verschillende procedures hoeven te doorlopen. In een aantal gemeenten neemt men regie door het netwerk van partners met regelmaat bij elkaar te brengen en hierin overleg te plegen. De meeste gemeenten geven aan dat een sterkere lokale regievoering nodig is door de gemeente.

Kindvoorzieningen bieden geen structurele oplossing tegen armoede en beleid is nog te weinig integraal

Kindvoorzieningen zijn pleisters, wordt in verschillende gesprekken geuit. Kindvoorzieningen zijn geen oplossing voor de armoedeproblematiek van ouders. Kinderen en jongeren blijven opgroeien in een omgeving van armoede en hierdoor (ontwikkelings)problemen ondervinden. Het is nodig om een bredere invulling te geven aan kindgericht armoedebeleid en de complexiteit van armoedeproblematiek in gezinnen aan te pakken. In een aantal gemeenten wordt er al integraler gewerkt dan voorheen gebruikelijk was. De deelnemers zijn van mening dat armoedebestrijding een samenwerking moet zijn met werk en inkomen, jeugd, onderwijs, gezondheid, en sport en cultuur. Met name in de samenwerking met het onderwijsdomein en scholen is verbetering nodig vinden deelnemers.

Gemeenten hebben beperkt invloed op het verbeteren van de financiële positie van minima

In de gesprekken zijn zorgen geuit over de financiële positie van minima. Een laag besteedbaar inkomen en hoge vaste lasten zorgen gezamenlijk voor een situatie waarin minima in sommige gemeenten enkele honderden euro's te kort kunnen komen. Dat geldt met name voor minima met oudere kinderen (12+) maar ook voor andere groepen. Er zijn zorgen over werkende minima die weinig uitzicht hebben op verbetering en over de positie van minima met schulden. Specifiek genoemd zijn de schulden die ontstaan door de toeslagensystematiek waar behalve ouders ook gemeenten mee geconfronteerd worden. De context waarin ouders opvoeden (weinig besteedbaar inkomen en stress) moet meer onderdeel zijn kindgericht armoedebeleid. Gemeenten geven dat zij maar beperkt invloed hebben op het verbeteren van de financiële positie van minima.

Er wordt nog te weinig maatwerk geboden

Deelnemers geven aan dat er nog te weinig maatwerk wordt geboden aan gezinnen. In de toekenning van voorzieningen wordt in de meeste gemeenten de inkomensnorm streng gehanteerd en is er weinig ruimte om te kijken naar wat een gezin nodig heeft. Dat geldt

voor ouders met een eigen maar laag besteedbaar inkomen door schulden en voor ouders met een fluctuerend inkomen zoals ZZP-ers. Voorzieningen moeten op maat kunnen worden ingezet, veel eerder bij (dreigende) armoede en er zijn vrij besteedbare budgetten nodig om bij urgente noden en ter preventie van armoede gerelateerde problematiek.

Deelnemers aan onze gesprekken noemen verschillende groepen die een verhoogd risico lopen op armoede of groepen armen waarbij specifieke ontwikkelingsrisico's voor kinderen en jongeren spelen. Een aantal gemeenten heeft beleid aangepast op een aantal van deze groepen, maar over het algemeen is het beeld dat risicogroepen nog weinig geïntegreerd zijn in de aanpak van gemeenten.

8 CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

In dit hoofdstuk presenteren we de conclusies en aanbevelingen van ons onderzoek naar kinderen en jongeren in armoede met als kernvraag: Hoe worden kinderen en jongeren in armoede in hun ontwikkeling belemmerd en in hoeverre sluiten bestaand armoedebeleid en voorzieningen aan bij wat kinderen en jongeren nodig hebben? Het onderzoek heeft bestaan uit deskresearch, een online vragenlijst, diepte-interviews met kinderen, jongeren en ouders, en het voeren van focusgroepgesprekken met gemeenten.

Alle kinderen en jongeren hebben het recht om zich zo goed mogelijk te ontwikkelen (art. 6 IVRK). Dit recht geldt voor alle kinderen en jongeren, ook wanneer zij opgroeien in armoede (art. 2 IVRK). Om het recht op ontwikkeling zo goed mogelijk te verwezenlijken moeten de overheid en andere organisaties de belangen van kinderen en jongeren als eerste overweging nemen bij alle besluiten die zij nemen (art. 3 IVRK). Dat geldt voor besluiten over kinderen en jongeren in het algemeen, maar bijvoorbeeld ook bij besluiten die een kind of jongere of een groep kinderen en jongeren in armoede raken. Om deze overwegingen goed te kunnen maken, moet de mening van het kind of de jongere worden gehoord en meegenomen (art. 12 IVRK). In het kader van dit onderzoek is het recht op een toereikende levensstandaard daarnaast relevant (art. 27 IVRK). Om zich zo goed mogelijk te kunnen ontwikkelen moeten kinderen en jongeren opgroeien onder omstandigheden die gunstig en stimulerend zijn. Als ouders daar vanwege armoede niet goed toe in staat zijn, moet de overheid hen bijstaan.

Vanuit dit kinderrechtelijk kader beantwoorden wij onze hoofdvraag en komen wij tot aanbevelingen voor beleid. Hieronder beantwoorden we als eerste de vier deelvragen.

8.1 Beantwoording deelvragen en hoofdvraag

Deelvraag 1:

Wat is er uit wetenschappelijk onderzoek bekend over de impact van armoede op het leven en de ontwikkeling van kinderen en jongeren?

Thuis is er vaker sprake van een materiële en emotionele achterstand

In arme gezinnen is er weinig geld voor gezond eten, goede woonomstandigheden en voor goederen en activiteiten die stimulerend zijn voor de ontwikkeling van kinderen en jongeren. Deze materiële achterstand kan bijdragen aan het ontwikkelen van problemen bij kinderen en jongeren. Geldgebrek en de problemen die dat met zich meebrengt zoals schulden, verandert ook het gedrag van ouders. Het levert stress op en neemt ouders zodanig in beslag dat ze gericht raken op het oplossen van dringende problemen. Hierdoor zijn ouders minder in staat tijd en aandacht te besteden aan hun kinderen. Stress gerelateerd aan armoede wordt in verband gebracht met een hardere en inconsistente opvoedstijl. Zo zijn ouders afstandelijker en bestraffender richting hun kind, reageren ze met minder inlevingsvermogen op hun kind en kunnen ze hun kind minder goed aanmoedigen. Deze manier van opvoeden draagt bij aan een emotionele achterstand in de ontwikkeling van

kinderen en aan cognitieve- en gedragsproblematiek. Verder leveren geldproblemen thuis instabiliteit op. De leefomstandigheden thuis zijn onzeker omdat er vanwege geldproblemen stressvolle gebeurtenissen kunnen plaatsvinden, zoals een onverwachte verhuizing.

Buitenshuis is er vaker sprake van onveiligheid, uitsluiting en problemen op school

Gezinnen in armoede wonen vaker in buurten waar meerdere maatschappelijke problemen spelen en waar kinderen en jongeren geconfronteerd worden met onveiligheid en negatief voorbeeldgedrag, zoals agressie of criminaliteit. De armoede en bijkomende problemen thuis en in de buurt hebben ook negatieve effecten op de schoolgang. Het leidt tot een grotere kans op slechter functioneren en presteren op school. Daarnaast hebben kinderen en jongeren buitenshuis veel te maken met sociale uitsluiting in hun contact met leeftijdsgenoten, bijvoorbeeld op school en in de buurt. Sociale uitsluiting draagt bij aan angst en onzekerheid in het aangaan van sociale relaties. Al deze aspecten kunnen leiden tot cognitieve en sociale ontwikkelingsproblemen bij kinderen en jongeren en een gebrek aan toekomstperspectief.

Deelvraag 2

Hoe beoordelen en ervaren kinderen en jongeren in armoede hun leefomgeving en wat zijn volgens hen de gevolgen van armoede?

Kinderen en jongeren in armoede zijn negatiever over hun leven dan kinderen en jongeren die niet met armoede te maken hebben

Kinderen en jongeren die in armoede opgroeien, beoordelen de kwaliteit van hun gehele leefomgeving lager dan kinderen en jongeren die niet in armoede leven. Zij geven hun leven gemiddeld een lager cijfer: respectievelijk een 6,6 tegenover een 7,5. Wanneer er naast armoede andere problemen spelen thuis geven kinderen en jongeren hun leven een nog lager cijfer: gemiddeld een 5,5. Kinderen en jongeren zijn het minst tevreden over de volgende vijf aspecten van hun leefomgeving: zekerheid en stabiliteit, school en vrije tijd, sociaal netwerk van andere volwassenen, veiligheid in de buurt en aandacht van ouders.

Over hun ervaring vertellen kinderen en jongeren het volgende. Kinderen en jongeren blijken zich regelmatig zorgen te maken over gebrek aan geld voor hun verzorging, bijvoorbeeld of er genoeg geld is voor eten. Ook ervaren kinderen en jongeren stress en spanning thuis vanwege geld- en andere problemen. Hierdoor staat in sommige gezinnen de band met ouders onder druk. Kinderen en jongeren zijn minder tevreden over de aandacht die ze thuis krijgen. Daarnaast ervaren kinderen en jongeren hun buurt vaker als onveilig en zijn er te weinig activiteiten te doen. Kinderen en jongeren geven ook aan contact met ondersteunende volwassenen naast hun ouders nodig te hebben en vaker te missen. Op school kunnen kinderen en jongeren moeilijker meekomen, zij missen vaker kansen op school en ervaren vaak uitsluiting. Tot slot geeft een groot deel van de kinderen en jongeren aan dat hun leven te weinig stabiliteit en zekerheid biedt. Geld- en andere aanverwante problemen veranderen hun leefomstandigheden ongewenst. Dit belemmert kinderen en jongeren om een goed toekomstperspectief te hebben.

Deelvraag 3

Welke problemen ervaren ouders in armoede in hun leefomgeving die de opvoeding en verzorging van hun kinderen raken en hoe ervaren ouders de voorzieningen in hun gemeente?

Ouders in armoede vertellen over een stapeling van problemen op meerdere levensgebieden

In gezinnen in armoede spelen vaak meerdere problemen op meerdere levensgebieden tegelijkertijd. Thuis is er bijvoorbeeld sprake (geweest) van een scheiding of ziekte. Buitenshuis hebben ouders bijvoorbeeld te maken gekregen met baanverlies. Deze problemen en het verlies aan inkomen dat er vaak mee samen hangt, kunnen ook weer nieuwe problemen creëren. Armoede heeft vaak een negatieve impact op het verloop van andere problemen en verergert de situatie.

De ouders vertellen dat ze te weinig geld hebben om in de basisbehoeften van hun gezin te voorzien op het gebied van voeding, wonen, zorg en school. Veel van de ouders ervaren stress vanwege armoedeproblematiek. Deze stress blijkt een grote negatieve impact te hebben op het welzijn en functioneren van zowel ouders en hun kinderen. Ouders in armoede geven aan behoefte te hebben aan rust, stabiliteit en een uitstapje met het gezin. Veel ouders hebben hun sociaal netwerk verloren en dat zorgt voor extra financiële en emotionele druk op het gezin. Ook vertelt een aantal ouders dat zij leven in een onveilige of onrustige buurt, wat de druk op het gezinsleven eveneens groter maakt. Tot slot zijn de ouders vaak onzeker over het eigen toekomstperspectief. Hierdoor is het ook voor hun kinderen moeilijker om keuzes te maken of te overzien hoe hun toekomst eruit zou kunnen zien.

Over de beschikbare gemeentelijke voorzieningen zeggen ouders dat deze onvoldoende aansluiten bij de behoeften van hun gezin

Ouders ervaren dat gemeentelijke voorzieningen voor kinderen en jongeren vaak niet toereikend zijn. Zo kunnen niet alle kinderen en jongeren uit het gezin gebruik maken van voorzieningen, kunnen voorzieningen slechts eenmalig of eenmaal in de aantal jaren worden aangevraagd en is onderhoud of vervanging van kapotte of gestolen goederen niet bij voorzieningen inbegrepen. Ook moeten ouders extra kosten maken om voorzieningen daadwerkelijk te kunnen gebruiken, zoals voor kostbare sportkleding en vervoer.

Wat betreft de aanvullende gemeentelijke inkomensvoorzieningen ervaren ouders vaak een weinig flexibele houding van hun gemeente. Aanvragen voor bijzondere kosten, zoals schoolvervoer of kosten voor medische zorg, worden geweigerd of de afhandeling duurt erg lang. Er wordt te weinig gekeken naar wat het gezin daadwerkelijk nodig heeft en is er te weinig kennis van zaken of te weinig doorzettingsmacht.

Ouders willen graag maatwerk van hun gemeente en een laagdrempelig persoonlijk contact met iemand die meedenkt over de thuissituatie en de noodzakelijke behoeften in het gezin. Dit moet iemand zijn die goed op de hoogte is van voorzieningen en regels en de ouder kan ondersteunen in het contact met onder andere de gemeente.

Deelvraag 4

| *Wat zijn volgens gemeenten de actuele knelpunten in het armoedebeleid?*

Het aanbod van kindvoorzieningen biedt volgens gemeenten geen structurele oplossing bij armoedeproblematiek

Het aanbod van kindvoorzieningen die gemeenten in natura verstrekken, lossen de armoede in het gezin niet op, want deze zijn niet gericht op de financiële problemen van ouders en alle andere (ingewikkelde) problematiek in het gezin die hiermee samenhangt. De complexiteit van armoedeproblematiek is nog te weinig onderdeel van kindgericht armoedebeleid.

Gemeenten hebben maar beperkt invloed op het verbeteren van de financiële positie van ouders

Wat betreft beleid gericht op volwassenen bieden de gemeenten verschillende voorzieningen voor ouders om grip te krijgen op hun financiële situatie (bijvoorbeeld bewindvoering, schuldhulpverlening of bijzondere bijstand). Echter, de hoogte van uitkeringen en inkomens in relatie tot de hoogte van vaste lasten liggen buiten de gemeentelijke invloedssfeer, terwijl ouders hier juist een oplossing voor nodig hebben.

De zelfredzaamheid van ouders in armoede wordt volgens gemeenten overschat

De zelfredzaamheid van ouders in armoede wordt volgens gemeenten overschat, zowel door het Rijk als door de gemeenten zelf. Kennis over de impact van geldgebrek en stress op de zelfredzaamheid van mensen moet volgens gemeenten beter toegepast worden, zowel door gemeenten als het Rijk. Maatregelen van het Rijk (zoals de toeslagensystematiek en sanctionerende maatregelen uit de participatiewet) helpen mensen in armoede niet vooruit.

Gemeenten bieden nog te weinig maatwerk

Voor ouders die geen recht hebben op voorzieningen, maar die wel voorzieningen voor zichzelf en hun kinderen nodig hebben, is nog weinig maatwerk beschikbaar. Ouders met een eigen inkomen en ouders met (problematische) schulden vallen regelmatig buiten de boot. Inkomensnormen voor voorzieningen worden in de meeste gemeenten strikt gehanteerd en er wordt geen rekening gehouden met fluctuerende inkomens. Ook worden voorzieningen te laat ingezet, omdat ouders laat bereikt worden en voorzieningen toegekend worden op basis van het inkomen van het voorafgaande jaar. Als het gaat om de toekenning van kindvoorzieningen is maatwerk vaak afhankelijk van maatschappelijke organisaties, zoals stichting Leergeld.

Voor gemeenten is het moeilijk om maatwerk te bieden. Het is kostbaarder omdat er persoonlijk contact moet worden georganiseerd. Ook vraagt maatwerk om specifieke vaardigheden van de professionals; zij moeten de juiste afwegingen durven en kunnen maken.

Kindvoorzieningen zijn nog niet optimaal

Over de doorontwikkeling en uitvoering van kindvoorzieningen benoemen de gemeenten verschillende knelpunten. Het aanbod van kindvoorzieningen is nog te veel versnipperd en ouders moeten voor de aanvraag vaak verschillende procedures bij verschillende

maatschappelijke organisaties doorlopen. Daarnaast worstelen gemeenten met verschillende doelen, belangen en werkwijzen van lokale partijen. Gemeenten vinden dat er een betere regievoering nodig is over het aanbod en de werkwijze van de lokale organisaties die (een deel van) de kindvoorzieningen uitvoeren.

Intensieve samenwerking met het onderwijs mist

In veel gemeenten wordt er terughoudendheid ervaren bij scholen en bij collega's die zich binnen gemeenten met onderwijsbeleid bezighouden, om intensiever betrokken te zijn bij armoedebestrijding. Om de kansen van kinderen en jongeren in het onderwijs te vergroten wordt een intensievere samenwerking met het onderwijs vanuit het lokale armoedebeleid echter wel gewenst. Ook is een betere samenwerking nodig rondom het betaalbaar houden de schoolkosten. Daarnaast wordt aangegeven dat het bij scholen ontbreekt aan structurele aandacht voor financiële educatie.

Hoofdvraag

Hoe worden kinderen en jongeren in armoede in hun ontwikkeling belemmerd en in hoeverre sluit bestaand beleid en voorzieningen aan bij wat kinderen en jongeren in armoede nodig hebben voor hun ontwikkeling?

Kinderen en jongeren in armoede worden op alle levensgebieden belemmerd in hun ontwikkeling en voorzieningen sluiten hier onvoldoende op aan

Kinderen en jongeren in armoede worden zowel door hun thuissituatie als buitenshuis op verschillende terreinen en manieren belemmerd in hun ontwikkeling. Zij hebben te maken met materiële en immateriële achterstanden. Vaak hangen deze met elkaar samen en beïnvloeden elkaar. Om de ontwikkeling van kinderen en jongeren te bevorderen moet armoedebeleid zich op alle levensgebieden richten waarop kinderen en jongeren die in armoede leven achterstanden hebben. De Kinderombudsman ziet dat de bestaande voorzieningen en beleid hier nog onvoldoende op aansluiten.

Waar het gaat om de onzekere materiële leefomstandigheden van gezinnen in armoede maakt de Kinderombudsman zich in het bijzonder zorgen over de financiële tekorten van ouders waardoor er onder andere onvoldoende gezond eten is, een gebrek aan adequate huisvesting en de dreiging deze te verliezen. Wat betreft de onzekere immateriële leefomstandigheden maakt de Kinderombudsman zich met name zorgen over de relatie tussen ouders en kinderen. De Kinderombudsman ziet een groot risico dat ouders vanwege armoede en bijkomende problemen en stress minder aandacht voor hun kinderen hebben, kinderen thuis te weinig gestimuleerd worden en er te weinig momenten zijn van gezamenlijke ontspanning en plezier. Het risico op een harde opvoeding wordt door armoede vergroot.

Veel van de belemmeringen die kinderen en jongeren buitenshuis ervaren, zijn te herleiden naar de financiële problemen thuis. De problemen op school komen voort uit het gebrek aan geld voor school gerelateerde kosten, maar hebben ook te maken met de onzekere situatie thuis. Zowel de materiële als immateriële achterstanden kunnen bijdragen aan stressklachten, een slechtere concentratie op school en leerachterstanden. De onzekerheid en instabiliteit thuis belemmert bovendien het toekomstperspectief van kinderen en jongeren;

ze leren niet om invloed op hun eigen toekomst te krijgen omdat ze niet vooruit kunnen kijken. Armoedebestrijding moet daarom gericht zijn op het stabiliseren van de thuissituatie. Zolang ouders structureel financiële problemen hebben en hun bestaanszekerheid niet is gegarandeerd, zullen zowel de materiële als immateriële leefomstandigheden onzeker blijven.

Armoedebeleid is nog te weinig integraal en nog te weinig gericht op de situatie thuis

Als we kijken naar het bestaand kindgericht armoedebeleid en voorzieningen in gemeenten, is dit tot nu toe vooral gericht op het verbeteren van het maatschappelijke leven van kinderen en jongeren. Een integraal armoedebeleid moet echter de complexiteit van armoedeproblematiek aanpakken met maatregelen op alle verschillende levensgebieden waar ontwikkelingsbelemmeringen voor kinderen en jongeren ontstaan. Hiervoor is er volgens de Kinderombudsman een samenwerking nodig tussen verschillende beleidsdomeinen zoals werk en inkomen, jeugd, onderwijs, sport en cultuur, fysieke leefomgeving en gezondheid.

Wat betreft het maatschappelijke leven is er meer aandacht nodig voor school en buurt

Behalve een stabiele thuissituatie, blijft het volgens de Kinderombudsman nodig om te investeren in een beter maatschappelijk leven van kinderen en jongeren. Hierbij is het zaak om de rol van scholen en de kwaliteit van buurten een grotere plek te geven in kindgericht armoedebeleid. Scholen moeten de problematiek van uitsluiting en gebrek aan ontwikkelingskansen herkennen, indien nodig kinderen en jongeren gerichte ondersteuning bieden en financiële obstakels wegnemen. Er moet nauwere samenwerking zijn tussen scholen en gemeenten om ouders warm door te verwijzen naar geschikte hulp.

Buurten zijn naast scholen een belangrijke omgeving voor een kind of jongere. Lokaal kindgericht armoedebeleid is nog weinig verbonden met het verbeteren van de kwaliteit van buurten en de buurtvoorzieningen voor kinderen en jongeren concludeert de Kinderombudsman. De rol die scholen in een buurt kunnen spelen, kan hierin betrokken worden.

Het systeem van kindvoorzieningen vraagt om verdere verbetering en de verschillen tussen gemeenten moet worden verkleind

Om het systeem van kindvoorzieningen beter te laten functioneren, is het nodig meer samenhang te organiseren in het aanbod en in het aanvragen van de voorzieningen. Daarnaast is het volgens de Kinderombudsman van belang dat voorzieningen worden aangepast op de noodzakelijke behoeften die er in het gezin zijn, dat wil zeggen dat er meer maatwerk mogelijk moet worden. Uit de gesprekken die we gevoerd hebben met gemeenten, ouders, kinderen en jongeren blijkt daarnaast dat de verschillen tussen gemeenten in het aanbod voor kinderen en jongeren te groot is. Het gaat om verschillen in het aanbod als zodanig als om verschillen tussen de voorwaarden en regels die gemeenten hanteren. Voor gezinnen maakt het nu teveel uit in welke gemeente je woont en het betekent dat kinderen en jongeren in verschillende gemeente andere kansen krijgen.

In het gemeentelijk beleid is nog te weinig sprake van maatwerk

Er is veel meer ruimte nodig voor maatwerk, concludeert de Kinderombudsman. Het systeem van regels en voorzieningen moet niet langer leidend zijn en gemeenten moeten

meer oog hebben voor wat een individueel gezin nodig heeft. Daarbij bestaan er verschillende risicogroepen die in armoede leven en die verschillende noden hebben. Verschillende gemeenten hebben beleid aangepast op risicogroepen die een verhoogd risico lopen op armoede, maar over het algemeen is het beeld van de Kinderombudsman dat risicogroepen nog weinig geïntegreerd zijn in de aanpak van gemeenten. Voorzieningen aanpassen op de noodzakelijke behoeften van specifieke groepen kan een onderdeel worden van lokaal maatwerk. Daarnaast moet het maatwerk voor kindvoorzieningen in gemeenten niet geheel afhankelijk worden gemaakt van particuliere organisaties.

8.2 Aanbevelingen

ALGEMENE UITGANGSPUNTEN VOOR ARMOEDEBELEID

🕒 **Ontwikkel integraal armoedebeleid, zodat armoedeproblematiek van kinderen en jongeren op alle leefgebieden wordt bestreden.**

Gemeenten:

- Ontwikkel in 2018 armoedebeleid gericht op de verbetering van de kwaliteit van de gehele leefomgeving van kinderen en jongeren. Werk hiervoor op verschillende beleidsterreinen samen, zoals werk en inkomen, jeugd, onderwijs, sport en cultuur, fysieke leefomgeving, gezondheid en welzijn. Zorg ervoor dat voorzieningen voor kinderen, jongeren en voor ouders met elkaar samenhangen.
- Onderzoek en stel periodiek vast of het integrale armoedebeleid en samenhangende voorzieningen de gestelde doelen bereikt en kinderen en jongeren in hun ontwikkeling vooruit helpt. Maak deze monitoring een vast onderdeel van het gemeentelijk armoedebeleid.

🕒 **Maak samen met ieder gezin een perspectiefplan gericht op het stabiliseren van de situatie nu en het verbeteren van het toekomstperspectief van alle gezinsleden, zodat het leven van het gezin als geheel verbetert.**

Gemeenten:

- Stel met een gezin een perspectiefplan op waarbij je ieder gezinslid (ieder kind en iedere volwassene) betreft en opneemt wat er nodig is thuis, in de buurt, op het gebied van onderwijs en werk. Dit plan dient gericht te zijn op stabiliteit en zekerheid op de korte termijn en het verbeteren van het perspectief op de lange termijn voor alle leden van het gezin (0-23 en 23+). Het plan sluit aan bij de behoeften van de verschillende gezinsleden en gaat over materiële zaken, zoals een betere inkomenspositie, en immateriële zaken, zoals betere onderlinge relaties. Ga na wat ieder gezinslid zelf kan ondernemen en waarvoor hulp nodig is. Zorg er ook voor dat een vaste persoon van de gemeente zo lang als nodig is betrokken blijft bij het gezin. Dit om de continuïteit van het plan te borgen.

🕒 **Bied maatwerk aan gezinnen in armoede, zodat zij adequaat geholpen worden bij de noodzakelijke behoeften die zij hebben.**

Gemeenten:

- Wees flexibel in de toekenning van ondersteuning en hulp. Laat daarbij regels en voorzieningen niet leidend zijn, maar sluit aan bij de noodzakelijke behoeften in een gezin.
- Zorg dat er voor dringende problemen in een gezin snel een oplossing komt, zodat de leefomstandigheden van het gezin niet onverwacht en ongewenst ingrijpend veranderen. Dit kan bijvoorbeeld door een vrij beschikbaar maatwerkbudget voor wijkteams.
- Neem bij het verder ontwikkelen van het armoedebeleid mee welke verschillende groepen arme gezinnen er in de gemeente wonen. Onderzoek daarbij of zij een gerichte aanpak nodig hebben omdat er bijvoorbeeld een groter risico is op armoede, financiële tekorten groter zijn of omdat er specifieke ontwikkelrisico's voor kinderen en jongeren in deze groepen bestaan. Ga actief op zoek naar deze groepen.
- Ken voorzieningen gericht op het terugdringen van armoede toe op basis van het vrij besteedbaar inkomen van een gezin. Dat wil zeggen dat er niet uitsluitend gekeken wordt naar inkomen, maar ook naar schulden en vaste lasten die maandelijks moeten worden voldaan.

Ⓢ **Vraag kinderen en jongeren in armoede wat zij nodig hebben en hoe voorzieningen beter kunnen, zodat hun stem structureel beter gehoord wordt.**

Rijk:

- Maak het voor medio 2018 mogelijk dat er een landelijk platform wordt opgericht voor kinderen en jongeren die te maken hebben met armoedeproblematiek en geldproblemen. Dit platform moet Rijk en gemeenten regelmatig adviseren over wat kinderen en jongeren in armoede nodig hebben.

Gemeenten:

- Betrek bij de doorontwikkeling van kindgericht armoedebeleid altijd kinderen en jongeren die zélf te maken hebben met armoede. Vraag hen wat zij nodig hebben voor een betere leefomgeving en hoe lokaal beleid en voorzieningen op het gebied van armoede verbeterd of aangevuld kunnen worden.

AANBEVELINGEN TEN AANZIEN VAN EEN STABIELE THUISSITUATIE

Ⓢ **Verbeter de financiële positie van ouders, zodat zij in de basisbehoeften van hun gezin kunnen voorzien en hier geen onzekerheid over is.**

Rijk:

- Breng het aantal kinderen dat opgroeit in armoede ieder jaar verder omlaag. Zet in op het voorkomen van langdurige en kortdurige armoede. Verbindt hier op landelijk en

gemeentelijk niveau concrete doelstellingen aan. Zie hiervoor ook de aanbevelingen van de Sociaal Economische Raad in het adviesrapport Opgroeien zonder Armoede (2017).

- Heroverweeg en verbeter als Rijk in deze kabinetsperiode de maatregelen op het gebied van inkomensondersteuning, zoals toeslagen en kindregelingen. Bestrijd financiële tekorten van werkende ouders, zorg ervoor dat werk voor hen loont en ga de armoedeval tegen. Volg hiervoor eveneens de aanbevelingen op van de Sociaal Economische Raad.

Gemeenten:

- Vergroot als gemeente de komende jaren het bereik en gebruik van landelijke en lokale aanvullende inkomensvoorzieningen, zoals toeslagen en kwijtscheldingen. Pas voorlichting hierover aan op verschillende doelgroepen. Zorg ervoor dat deze voorzieningen zo laagdrempelig mogelijk aan te vragen zijn. Pas als gemeente een glijdende schaal toe op de gehanteerde inkomensgrenzen zodat ouders hun voorzieningen niet meteen verliezen wanneer zij (meer) gaan werken. Zie ook hiervoor de aanbevelingen van de Sociaal Economische Raad.

🕒 **Voorkom en verhelp schulden zo vroeg mogelijk zodat leefomstandigheden niet onverwacht en ongewenst veranderen als gevolg van schuldenproblematiek.**

Gemeenten:

- Maak de komende jaren schuldhulpverlening breed toegankelijk en neem de drempels voor toelating weg. Neem de individuele situatie van ouders als uitgangspunt bij schuldhulpverlening en bied zo vroeg en snel mogelijk ondersteuning. Gebruik hiervoor de uitgangspunten van de Nationale Ombudsman uit het rapport *Burgerperspectief op Schuldhulpverlening* (2016).

🕒 **Zorg dat gezinnen verzekerd zijn van kwalitatief adequate huisvesting die voor de lange termijn gegarandeerd is zodat gezinnen een stabiele woonruimte hebben en houden.**

Rijk:

- Merk kinderen aan als kwetsbare consument en voorkom hiermee dat zij afgesloten raken van water.

Gemeenten:

- Voorkom huisuitzettingen van gezinnen met kinderen. Stel hiervoor als gemeente in 2018 een plan op in samenwerking met alle woningbouwcoöperaties in de gemeente en betrek daarin ook het voorkomen van huisuitzettingen uit particulier verhuurde woningen.

- Als een huisuitzetting tóch gebeurt of als een gezin met kinderen om andere reden dakloos raakt, zorg dan voor een concreet vervolgplan en snelle beschikbaarheid van kwalitatief adequate en stabiele woonruimte.
- Voorkom gedwongen scheiding van ouders en kinderen als gevolg van armoede, bijvoorbeeld na een huisuitzetting of bij dakloosheid.
- Ga afsluitingen van nutsvoorzieningen van gezinnen met kinderen tegen. Stel hiervoor als gemeenten in 2018 een plan op in samenwerking met waterleidingbedrijven, en leveranciers van gas en elektriciteit.

🕒 **Investeer in de empowerment van ouders zodat zij een beter toekomstperspectief krijgen**

Gemeenten:

- Zorg voor passende ondersteuning bij wat een ouder nodig heeft om grip en invloed te krijgen op zijn/haar eigen situatie en te werken aan een betere toekomst, bijvoorbeeld door investering in volwasseneneducatie, financiële educatie, of het vergroten van zelfvertrouwen.
- Maak coachings- en maatjesprojecten mogelijk voor ouders, zodat er iemand is die naast hen kan staan en met hen meedenkt over de vragen en problemen waar zij mee te maken hebben. Een maatje of coach kan bijvoorbeeld een ervaringsdeskundige zijn die zelf ook met armoede en schulden te maken heeft gehad.

🕒 **Investeer in de empowerment van kinderen en jongeren zodat ze beter gezien worden en voorbereid worden op hun toekomst**

Gemeenten:

- Maak coachings- en mentorprojecten mogelijk voor kinderen en jongeren. Een mentor of coach heeft aandacht voor het kind of de jongere, met een mentor of coach ondernemen kinderen en jongeren activiteiten die interessant zijn, en een mentor of coach kan bijvoorbeeld ondersteunen bij schoolwerk, toetsen en de keuzes voor een vervolgopleiding.
- Bied kinderen en jongeren financiële opvoeding, bijvoorbeeld door een pilotproject rondom de verstrekking van zakgeld en het leren omgaan met een eigen budget.
- Investeer in projecten die de leefwereld van kinderen en jongeren verrijken en waarin zij zich persoonlijk kunnen ontwikkelen, bijvoorbeeld in een zomer- of een weekendschool.

AANBEVELINGEN TEN AANZIEN VAN EEN BETER MAATSCHAPPELIJK LEVEN VOOR KINDEREN EN JONGEREN

© Versterk de rol van scholen bij de bestrijding van armoedeproblematiek zodat kinderen en jongeren in armoede de mogelijkheden krijgen om zich te ontwikkelen

Rijk:

- Werk als Rijk aan een oplossing voor digitale leermiddelen voor kinderen en jongeren wiens ouders deze niet kunnen bekostigen; zorg dat leerlingen hiervoor niet meer afhankelijk zijn van een gemeentelijke regeling of liefdadigheid.

Rijk, Gemeenten en Onderwijsveld:

- Ontwikkel in 2018 als Rijk, gemeenten en onderwijsveld gezamenlijk beleid waarin het onderwijs een grotere rol heeft bij armoedebestrijding. Onderzoek daarvoor of bestaande maatregelen voldoende effectief zijn om de ontwikkelkansen van kinderen en jongeren in armoede te vergroten.

Gemeenten:

- Ontwikkel in 2018 samen met het lokale onderwijsveld een visie en plan op het wegnemen van de belemmeringen door armoede en het vergroten van de kansen van kinderen en jongeren. Stel daarbij vast hoe gemeenten en scholen hierin samen kunnen werken.
- Treed op korte termijn in overleg met scholen over het betaalbaar houden van schoolkosten. Stimuleer oplossingen voor ouders die schoolkosten en ouderbijdragen niet kunnen betalen en zorg voor een scholierenvergoeding.

Scholen:

- Ga actief op zoek naar en herken armoedeproblematiek bij kinderen en jongeren. Onderzoek hoe armoedeproblematiek het kind of de jongere belemmert op school, door op een sensitieve en discrete manier met zowel de ouders als het kind of de jongere hierover in gesprek te gaan. Verwijs ouders warm door naar de gemeente zodat zij hulp krijgen bij hun geldproblemen. Bekijk of en wat leerlingen nodig hebben aan extra ondersteuning op school en hoe ouders bij de schoolgang van hun kind betrokken kunnen zijn. Om dit te bereiken kan er bijvoorbeeld in samenwerking met de gemeente op school een aandachtsfunctionaris aangesteld worden voor armoedeproblematiek.
- Zorg er zo snel mogelijk voor dat schoolkosten geen belemmering zijn voor kinderen en jongeren om volledig mee te kunnen doen aan alle school gerelateerde activiteiten. Bied altijd en op een discrete manier een oplossing wanneer schoolkosten door ouders niet voldaan kunnen worden en werk hierin samen met de gemeente.

- Ga uitsluiting op school tegen door in te grijpen bij pestgedrag dat te maken heeft met armoede. Houd rekening in de keuze van de schoolreis met kinderen en jongeren waar thuis weinig geld is.
- Maak programma's/leerwegen voor kinderen en jongeren met bijzondere talenten zo snel mogelijk volledig toegankelijk voor de kinderen en jongeren wiens ouders hiervoor geen extra financiële bijdrage kunnen leveren.
- Besteed zowel in het primair-, voortgezet- als middelbaar beroepsonderwijs structureel aandacht aan financiële educatie. In het voortgezet onderwijs en in het mbo geldt in het bijzonder dat er meer aandacht nodig is voor de nieuwe verantwoordelijkheden die leerlingen krijgen als zij achttien jaar worden en het tegengaan van schulden bij jongeren.

🕒 **Investeer in de kwaliteit van buurten en lokale buurtvoorzieningen voor kinderen en jongeren, zodat zij zonder zorgen en met plezier buiten kunnen zijn**

Gemeenten:

- Maak buurten veilig, schoon en groen.
- Organiseer laagdrempelige activiteiten voor kinderen en jongeren in de buurt en investeer in ontmoetingsplekken in de buurt voor kinderen en jongeren. Ook kan de samenwerking met scholen gezocht worden om een laagdrempelig naschools aanbod aan activiteiten te ontwikkelen voor kinderen en jongeren.

🕒 **Verbeter het systeem van kindvoorzieningen en verklein de verschillen tussen gemeenten, zodat voorzieningen goed aansluiten bij de behoeften van kinderen en jongeren en iedereen die het nodig heeft hier aanspraak op kan maken.**

Gemeenten en Rijk:

- Maak als gemeenten en Rijk op korte termijn afspraken over een minimumaanbod van kindvoorzieningen die in alle gemeenten wordt aangeboden.
- Maak als gemeenten en Rijk op korte termijn afspraken over de toekenning van kindvoorzieningen en de geldende voorwaarden.
- Maak als gemeenten en Rijk op korte termijn afspraken over hoe er gecommuniceerd wordt over het bestaan van kindvoorzieningen zodat ouders, kinderen en jongeren deze beter weten te vinden.

Gemeenten:

- Houd als gemeente regie op het aanbod van kindvoorzieningen en over de aanvraagprocedure. Zorg dat de voorzieningen een samenhangend pakket vormen dat voor ouders goed herkenbaar en makkelijk vindbaar is.

- Maak het aanvragen van kindvoorzieningen voor ouders, kinderen en jongeren zo laagdrempelig mogelijk. Bijvoorbeeld door middels één aanvraag meerdere voorzieningen tegelijk voor meerdere jaren aan te vragen.
- Maak kindvoorzieningen toegankelijk voor alle ouders tot 120 procent van het sociaal minimum en pas een glijdende schaal toe tot tenminste 140 procent. Hiermee wordt de armoedeval tegengegaan en wordt ervoor gezorgd dat kinderen en jongeren ook mee kunnen blijven doen als hun ouders (meer) gaan werken.
- Zorg ervoor dat kindvoorzieningen worden toegekend op basis wat er in gezinnen nodig is. Houd bijvoorbeeld rekening met het aantal kinderen in het gezin, met goederen die kapot of gestolen zijn en met bijzondere omstandigheden.
- Vergroot het bereik en gebruik van kindvoorzieningen, in het bijzonder onder groepen die nu nog weinig bereikt worden.
- Voeg een voorziening voor vervoer toe aan het bestaande pakket voor kinderen en jongeren. Zorg dat alle kinderen en jongeren in armoede over een goede fiets beschikken en zich per openbaar vervoer kunnen verplaatsen.
- Maak het mogelijk dat kinderen samen met hun ouders een dag of meer dagen een uitje hebben, zodat zij als gezin samen plezier en ontspanning hebben.

Bronnen

- Aber, L., Morris, P. & Raver, C. (2012), *Children, families and poverty. Definitions, trends, emerging science and implications for policy*. Social policy report, 26 (3), 1-19.
- Brown, S., L. (2012), Poverty status and the effects of family structure on child well-being. In King, R. & Maholmes, V. *The Oxford handbook of poverty and child development*.
- Bureau Bartels (2016), *Vervolgonderzoek naar kindpakketten*. Amersfoort: Bureau Bartels.
- CBS (2017), *Meer huishoudens langdurig onder lage-inkomensgrens in 2015*. Geraadpleegd van <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2017/06/meer-huishoudens-langdurig-onder-lage-inkomensgrens-in-2015>
- Conger, R.D., Conger, K.J. & Martin, M.J (2010), *Socioeconomic status, family processes and individual development*. Journal of marriage and family, 72 (3), 685-704.
- Cox, N., Detailleur, H. & Van der Vorst, H. (2015), *Ouders en kinderen in (kans)armoede. Een onderzoek naar de beleving van de leefsituatie van gezinnen in (kans)armoede met kinderen tussen 0 en 3 jaar in Ieper*. Leuven: Katholieke Universiteit Leuven, Expertisecentrum Sociale Innovatie.
- Fernandez, (2015), Understanding child and family poverty: An introduction to some key themes and issues. In Fernandez, E., Zeira, A., Vecchiato, T., & Canali, C. *Theoretical and empirical insights into child and family poverty. Cross national perspectives*. Springer international publishing Switzerland
- Fernandez, E. & Ramia, I. (2015), Child poverty in the international context. In Fernandez, E., Zeira, A., Vecchiato, T., & Canali, C., *Theoretical and empirical insights into child and family poverty. Cross national perspectives*. Springer international publishing Switzerland
- General Comment 4 (2003), Adolescent health and development in the context of the Convention on the Rights of the Child, CRC/GC/2003/4, 1 July 2003, overweging 16.
- General comment No. 7 (2005), Implementing Child Rights in Early Childhood, 20 September 2006, CRC/C/GC/7/Rev.1
- General Comment 14 (2013), on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration, CRC /C/GC/14, 23 may 2013.
- General comment No. 15 (2013) On the rights of the child to the highest enjoyment of the highest attainable standard of health, 17 april 2013, CRC/C/GC/15,

- General Comment No. 21 (2017) On children in street situations, 21 Juni 2017, CRC/C/GC/21, overwegingen 46 tot en met 51.
- Guidelines for the Alternative Care of Children (2010), Resolution adopted by the General Assembly, A/RES/64/142, 24 February 2010, overweging 15.
- Huston, A.C. & Bentley, A.C. (2010), *Human development in societal context*. The annual review of psychology, 61, 411-437.
- Kalverboer, M. E. & Zijlstra, E. (2010), *Het belang van het Nederlands kind in het Nederlands recht. Voorwaarden voor ontwikkeling vanuit een pedagogisch perspectief*. Amsterdam: SWP.
- De Kinderombudsman (2016), *Als je het ons vraagt. De Kinderombudsman op Kinderrechtentour*. Den Haag: De Kinderombudsman.
- De Kinderombudsman (2013), *Kinderen in armoede in Nederland*. Den Haag: De Kinderombudsman.
- Luby, J., Belden, A., Botteron, K., Marrus, N., Harms, M., Babb, C., Nishino, T. & Barch, D. (2013), *The effects of poverty on childhood brain development. The mediating effect of caregiving and stressful life events*. JAMA paediatrics, 167 (12), 1135-1142.
- McLoyd, V., Mistry, R.S. & Hardaway, C.R. (2013), Poverty and Children's development. Familial processes a mediating influences. In Gershoff, E.T., Mistry, R.S., Crosby, D.A., *Societal contexts of child development: Pathways of influence and implications for practice and policy*, Oxford scholarship online.
- Moore, K.A. Redd, Z., Burkhauser, M, Mbwana, K & Collins, A.(2009), *Children in poverty: Trends, consequences and policy options*. Journal of education, family and marriage, 87 (4).
- Mullainathan & Shafir (2013), *Schaarste. Hoe gebrek aan tijd en geld ons gedrag bepalen*. Amsterdam: Maven Publishing.
- Nationale Ombudsman (2016), *Burgerperspectief op schuldhulpverlening*. Den Haag: Nationale ombudsman.
- Onderwijsinspectie (2016), *Staat van het Onderwijs. Onderwijsverslag 2014/2015*. Utrecht: Inspectie van het onderwijs.
- Pascoe, J.M., Wood, D., Duffee, J.H. & Kuo, A. (2016), *Mediators and adverse effects of child poverty in the United States*. American academy of pediatrics, 137 (4), 1-17.

- Ridge, T. (2011), *The everyday costs of poverty in childhood: A review of qualitative research exploring the lives and experiences of low-income children in the UK*. Children & society, 25, 73-84
- Rijksoverheid (2017), *Participatiewet: informatie voor gemeenten*. Geraadpleegd van: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/participatiewet/participatiewet-informatie-voor-gemeenten>
- SCP (2017), *Armoede onder kinderen – een probleemschets*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- SCP (2016), *Armoede in kaart*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- SCP (2010), *Sociale uitsluiting bij kinderen: omvang en achtergronden*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- SER (2017), *Opgroeien zonder armoede*. Den Haag: Sociaal Economische Raad.
- Thompson, R.A. (2014), Stress and child development. *The future of children*, 24 (1), 41-59.
- Vanhee, L. (2007), *Weerbaar en broos: mensen in armoede over ouderschap: een verkennende kwalitatieve studie in psychologisch perspectief*. Leuven: Katholieke Universiteit Leuven.
- Wesdorp & Jungmann (2016), *Impact. Hoe beïnvloeden schulden het gedrag van mensen?* Utrecht: Hogeschool Utrecht.
- Woodhead e.a. (2013), *What inequality means for children: Evidence from young lives*. International journal of children's rights, 22 (2014) 467-501.
- WRR (2017), *Weten is nog geen doen*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Bijlage 1

Alle 14 Omgevingsvoorwaarden

1. Verzorging

- genoeg te eten en te drinken.
- een verwarmd huis met genoeg ruimte.
- een dokter wanneer het nodig is.
- ouders maken zich geen zorgen over deze conditie.

2. Veiligheid thuis

- het kind voelt zich thuis veilig, emotioneel en fysiek.
- geen gevaar in de woning of directe omgeving.
- er wordt geen geweld of drugs gebruikt.

3. Liefde en aandacht van ouders

- ouders hebben tijd, liefde en aandacht voor hun kind.
- kind voelt geborgenheid, steun en begrip van ouders.

4. Structuur, regels en ondersteuning

- er is voldoende regelmaat in het leven van alle dag.
- ouders bieden structuur, stimulering en stellen grenzen.
- kind krijgt niet meer verantwoordelijkheid dan het aan kan.

5. Goed voorbeeldgedrag van ouders

- ouders leven hun kind gedrag voor dat nu en later voor het kind van belang is.
- ouders zorgen goed voor zichzelf en anderen.
- Ouders werken of doen vrijwilligerswerk.

6. Interesse van ouders

- Ouders tonen belangstelling voor leefwereld van hun kind.
- Kind kan praten met ouders over problemen en wensen en er wordt geluisterd

7. Stabiliteit en continuïteit in opvoeding en verzorging

- Een kind voelt zich gehecht aan zijn ouders.
- Er is continuïteit in de beschikbaarheid van ouders of verzorgers.
- Een kind ervaart een toekomstperspectief.

8. Veiligheid in de buurt

- een kind voelt zich veilig in de buurt.
- er is geen ruzie of criminaliteit in de buurt.
- er hangen geen vervelende mensen.

9. Respect

- er is geen sprake van ongelijke behandeling.
- anderen houden rekening met wie het kind is en nemen het serieus.
- het kind krijgt dezelfde kansen als anderen.

10. Een sociaal netwerk van andere volwassenen

- er zijn andere familieleden, burens, leerkrachten of andere volwassenen die het kind steunen.
- kind is onderdeel van een vereniging of (sport)club

11. School en vrijetijdsbesteding

- kind gaat met plezier naar school.
- kind krijgt op school de kans om zich te ontwikkelen en krijgt daarbij genoeg ondersteuning.
- kind krijgt in zijn vrije tijd de kans om dingen te doen die hij leuk vindt en waar hij goed in is.

12. Contact met leeftijdgenoten en vrienden

- kind doet leuke dingen met vrienden of andere leeftijdgenoten.
- kind voelt zich begrepen door leeftijdgenoten en vrienden.
- kind heeft het gevoel dat leeftijdgenoten rekeninghouden met wie hij is.

13. Goed voorbeeldgedrag van andere volwassenen

- Volwassenen in de omgeving van het kind zorgen goed voor zichzelf en voor anderen.
- Volwassenen in de omgeving van het kind behandelen elkaar met respect
- Volwassenen hebben een positieve invloed op het kind.

14. Zekerheid en continuïteit

- de omgeving verandert niet onvoorzien en plotseling.
- er wordt langere tijd op één plek gewoond en niet vaak verhuisd.
- veranderingen komen voor een kind aangekondigd en zijn inzichtelijk .
- kind en ouders voelen zich zeker over hun toekomst.
- de samenleving biedt het kind en ouders een toekomstperspectief.

Bijlage 2

Gemeenten die hebben deelgenomen aan de focusgroepgesprekken

De Drechtsteden

- Alblasterdam
- Dordrecht
- Hendrik-Ido-Ambacht
- Papendrecht
- Sliedrecht
- Zwijndrecht

Gemeente Almere

Gemeente Alphen aan de Rijn

Gemeente Amersfoort

Gemeente Amsterdam

Gemeente Breda

Gemeente Den Haag

Gemeente Eindhoven

Gemeente Emmen

Gemeente Groningen

Gemeente Hengelo

Gemeente Hoogeveen - De Wolden

Gemeente Leeuwarden

Gemeente Lingewaard

Gemeente Ommen-Hardenberg

Gemeente Rotterdam

Gemeente Utrecht

Gemeente Zwijndrecht

Gemeente Zwolle

Gemeenschappelijke Regeling Bevelanden

- Borsele
- Goes
- Kapelle
- Noord-Beveland
- Reimerswaal

